

BOUW- en CULTUURHISTORISCH ONDERZOEK MET EEN
AANZET TOT INTEGRALE ADVISERING

KOLONIEWONINGEN

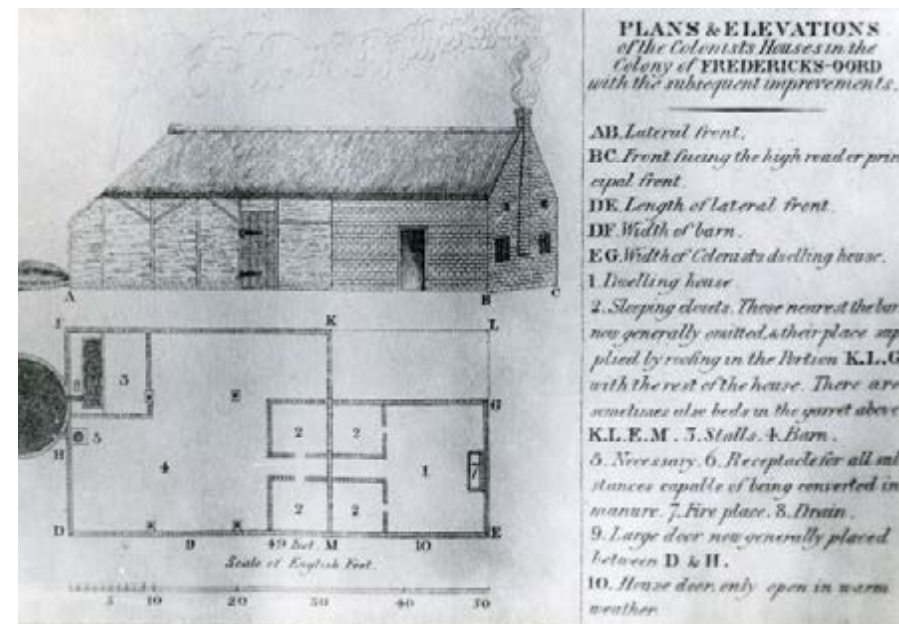
Maatschappij van Weldadigheid

Onderzoek i.o.v. Provincie Drenthe

6 september 2024

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

PLANS & ELEVATIONS
of the Colonists Houses in the
Colony of FREDERICKS-BOORD
with the subsequent improvements.

- AB. Lateral front.
BC. Front facing the high road or principal front.
DE. Length of lateral front.
DF. Width of barn.
EG. Width of Colonists dwelling house.
1. Dwelling house.
2. Sleeping closets. These near the barn
now generally omitted, & their place supplied
by rising in the Partition K.L.G. with the rest of the house. There are
sometimes also beds in the garret above
K.L.E.M. 3. Stalls. 4. Barn.
5. Necessary. 6. Receptacle for all im-
stances capable of being converted into
manure. 7. Fire place. 8. Drain.
9. Large door now generally placed
between D & H.
10. House door, only open in warm
weather.

COLOFON

Onderzoeksobject

Koloniewoningen

Maatschappij van Weldadigheid

Frederiksoord, Wilhelminaoord, Willemsoord en Boschoord

Status

Unesco Werelderfgoed (deels)

Opdrachtgever

Provincie Drenthe

Contactpersoon: mw. M. Dik

Postbus 122

9400 AC Assen

Onderzoek en rapportage

Drs. F.A.C. Haans, bnb

Ing. G. Korenberg, bnb

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Monumenten Advies Bureau. NB: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade, die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Met betrekking tot het beeldmateriaal hebben wij ons best gedaan om alle rechthebbenden te achterhalen en deze te vermelden in de bijschriften dan wel de bronnen. Als u van mening bent dat uw beeldmateriaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op. © Monumenten Advies Bureau – Nijmegen, 2024

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

bureau voor architectuur- en bouwhistorisch onderzoek, cultuurhistorische gebiedsanalyses, restauratie, onderhoud en bouwtechnisch onderzoek, publieksvoorlichting en publicaties over cultuurhistorie

drs. C.J.B.P. Frank

drs. F.A.C. Haans, bnb

ing. G. Korenberg, bnb

mw. drs. C.H.J.M. van den Broek

drs. J. de Jong

mw. drs. M. Lemmens

drs. H. Roodenburg

mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1

6542 SN NIJMEGEN

tel: 024-3786742

info@monumentenadviesbureau.nl

www.monumentenadviesbureau.nl

INHOUD

1 Inleiding.....7

2 Van keuterij naar koloniehuisje.....10

- 2.1 De visie van Johannes van den Bosch10
- 2.2 Plaggenhutten, keuterijen en gebruikte materialen 12
- 2.3 De keuterij als voorbeeld 16

3 de belangrijkste bronnen22

- 3.1 Verhandeling Gen. Joh. van den Bosch 181822
- 3.2 De Star – 1819-1827.....23
 - 3.2.1 De Star 1819, nr. 1.....23
 - 3.2.2 De Star 1819, nr. 3.....23
 - 3.2.3 De Star 1819, nr. 523
 - 3.2.4 De Star 1819, nr. 6 24
 - 3.2.5 De Star 1819, nr. 7..... 24
 - 3.2.6 De Star 1819, nr. 825
 - 3.2.7 De Star 1819, nr. 925
 - 3.2.8 De Star 1819, nr. 11 en 1225
 - 3.2.9 De Star 1820, nr. 1..... 26
 - 3.2.10 De Star 1820, nr. 227
 - 3.2.11 De Star 1820, nr. 4.....27
 - 3.2.12 De Star 1820, nr. 9.....27
 - 3.2.13 De Star 1820, nr. 8.....27
 - 3.2.14 De Star 1820, nr. 12.....27
 - 3.2.15 De Star 1821, nr. 127
 - 3.2.16 De Star 1821, nr. 227
 - 3.2.17 De Star 1821, nr. 4..... 28

- 3.2.18 De Star 1821, nr. 528
- 3.2.19 De Star 1821, nr. 7.....28
- 3.2.20 De Star 1821, nr. 929
- 3.2.21 De Star 1821, nr. 1029
- 3.2.22 De Star 1821, nr. 1229
- 3.2.23 De Star 1822, nr. 2 en 630
- 3.2.24 De Star 1822, nr. 9.....30
- 3.2.25 De Star 1822, nr. 1030
- 3.2.26 De Star 1822, bijlage30
- 3.2.27 De Star 1823, nr. 9..... 31
- 3.2.28 De Star 1823, nr. 11 31
- 3.2.29 De Star 1823, nr. 12..... 31
- 3.2.30 De Star 1824, nr. 2 en 3 31
- 3.2.31 De Star 1824, nr. 9 32
- 3.2.32 De Star 1824, nr. 11..... 32
- 3.3 Kostenraming 1819..... 32
 - 3.3.1 Metselwerk..... 32
 - 3.3.2 Overige kenmerken.....34
- 3.4 Baron De Keverberg 1821.....35
- 3.5 Von Gr(o)uner – 182636
 - 3.5.1 Het ‘oude type’..... 37
 - 3.5.2 Het ‘nieuwere type’.....39
 - 3.5.3 Betrouwbaarheid 40
- 3.6 ‘Schotse publicatie’ 1828 41
- 3.7 A.F. Eilerts de Haan 187242
- 3.8 Gerlach 188443
- 3.9 Westendorp Boerma 192743
- 3.10 Dorgelo 196445
- 3.11 Kloosterhuis 1981..... 46
- 3.12 Huizen in Nederland 2000 48

3.13	Schackmann 2006.....	50	4.4	Bouw ‘op nagenoeg gelijke voorwaarden’.....	78
3.14	Mestemaker 2013.....	53	4.5	De eerste afbeeldingen.....	79
3.15	Droom en Weldaad 2019	54	4.6	Drie-in-één	80
3.16	Historische prenten	55	4.7	Bezoek van Von Gr(o)uner	81
3.16.1	Zicht op kolonie 1 vanaf het logement 1825	55	4.8	De ‘Schotse publicatie’ uit 1828.....	83
3.16.2	Gezegt op de vrye kolonie no. 3 ca. 1825	55	4.9	Een heel nieuw concept.....	84
3.16.3	Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid bij Wortel	56			
3.16.4	De Kolonie Frederiks-oord en Willemsoord 1840-1850.....	57	5 typen en kenmerken in kort bestek	86	
3.16.5	Kolonie Frederiksoord 1860-1862	58	5.1	Type 0 – aug 1818 – juli 1819	86
3.16.5	Gezicht in de Kolonie Frederiksoord ca. 1865	60	5.2	Type 1 – jan 1819 – juli 1819	87
3.16.6	Woning van een vrijboer ca. 1873	60	5.5	Type 2 – aug 1819 – medio 1820	89
3.17	Historische foto’s.....	61	5.6	Type 3 – Voorjaar 1820 – 15 mei 1820.....	91
3.17.1	Hooiweg 7 te Wilhelminaord	61	5.7	Type 4 – april 1821 – ca. december 1821.....	93
3.17.2	Woningen langs de Majoor van Swietenlaan.....	62	5.8	Type 5 – 1823 – augustus 1824	95
3.17.3	Het hulppostkantoor van Willemsoord	63	6 Bouwhistorische verkenningen.....	98	
3.17.4	Schaalvergroting na 1900	63	6.1	Toelichting selectie en volgorde van behandeling.....	98
3.17.5	Excursie naar de Maatschappij van Weldadigheid	64	6.2	Uitwerking	99
3.17.6	Een blik op het erf.....	65	6.3	Verklarende woordenlijst	100
3.17.7	Een ouder type?	65	6.4	Woningen kolonie 1.....	102
3.17.8	Het traditionele beeld	67	6.5	Koningin Wilhelminalaan 56, Frederiksoord.....	104
3.18	Plattegronden.....	68	6.5.1	Bouwgeschiedenis	104
3.18.1	Oorspronkelijke plattegrond kolonie 3	68	6.5.2	Exterieur	106
3.18.2	Herkenbaarheid historische opzet plattegronden 1977	69	6.5.3	Constructie en interieur	112
3.18.3	Een nieuw type voor kolonie 7.....	70	6.5.4	Bevindingen.....	118
3.18.4	Vasthouden aan tradities	71	6.6	Koningin Wilhelminalaan 59, Frederiksoord.....	120
			6.6.1	Bouwhistorische bijzonderheden	120
4 Ontwikkeling van de koloniewoningen	74		6.6.2	Waardevolle elementen.....	123
4.1	Het idee	74	6.7	Koningin Wilhelminalaan 67, Frederiksoord.....	124
4.2	De eerste huizen.....	75	6.7.1	Bouwgeschiedenis	124
4.3	Een groter type voor de tweede kolonie	76			

6.7.2	Exterieur.....	126
6.7.3	Constructie en interieur	131
6.7.4	Bevindingen	136
6.8	Koningin Wilhelminalaan 77, Frederiksoord	137
6.8.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	137
6.8.2	Waardevolle elementen	142
6.9	M.A. Van Naamen Van Eemneslaan 64, Frederiksoord	143
6.9.1	Bouwgeschiedenis.....	143
6.9.2	Exterieur.....	146
6.9.3	Constructie en interieur	152
6.9.4	Bevindingen	161
6.10	Koningin Wilhelminalaan 26, Wilhelmaoord	162
6.10.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	162
6.10.2	Waardevolle elementen	174
6.11	Koningin Wilhelminalaan 49, Wilhelminoord.....	175
6.11.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	175
6.11.2	Waardevolle elementen	180
6.12	Löhnislaan 11, Willemsoord	181
6.12.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	181
6.12.2	Waardevolle elementen	188
6.13	Westvierdeparten 12, Vinkega	189
6.13.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	189
6.13.2	Waardevolle elementen	203
6.14	M.A. Van Naamen van Eemneslaan 1, Wilhelminaoord	204
6.14.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	204
6.14.2	Waardevolle elementen	207
6.15	M.A. Van Naamen van Eemneslaan 5, Wilhelminaoord.....	208
6.15.1	Bouwhistorische bijzonderheden.....	208
6.15.2	Waardevolle elementen	211
6.16	M.A. Van Naamen van Eemneslaan 9, Wilhelminaoord	215

6.16.1	Bouwhistorische bijzonderheden	215
6.16.2	Waardevolle elementen.....	222
6.17	Jongkindt Conincklaan 8 Boschoord.....	223
6.17.1	Bouwgeschiedenis	223
6.17.2	Exterieur	226
6.17.3	Constructie en interieur	229
6.17.4	Bevindingen.....	231
6.18	Oostvierdeparten 3, Noordwolde (vrijboerhoeve).....	233
6.18.1	Bouwhistorische bijzonderheden	233
6.14.2	Waardevolle elementen.....	241

7 Bouwhistorische bevindingen243

7.1	Voortdurende verandering	243
7.2	Herkenbaarheid van de typologie in het veld.....	243
	Type 2 of 3.....	243
7.3	Nadere duiding typen	243
7.4	Exterieur	244
7.5	Constructies.....	245
7.6	Interieur	246

8 Waardering en advisering.....248

8.1	Typologie als uitgangspunt voor advisering?	248
8.2	Veranderingen per tijdvak	249
8.2.1	Tweede helft negentiende eeuw	249
8.2.2	Eerste kwart twintigste eeuw	250
8.2.3	Tweede helft twintigste eeuw	252
8.3	Waardering van onderdelen en wijzigingen.....	253
8.4	Karakteristieke onderdelen en kenmerken	253
8.4.1	Exterieur	254
8.4.2	Interieur	254

8.5	Uitgangspunten ontwikkelingen gebouwniveau	254
8.5.1	Wijzigingen aan historische volumes	255
8.5.2	Vergroting gebruiksoppervlak woningen	255
8.6	Uitgangspunten ontwikkelingen structuurniveau	258
9	Conclusies en aanbevelingen	262
10	Bronnen en literatuur	263
10.1	Bronnen.....	264
10.2	Internet	264
10.3	Literatuur	264
	Bijlage 1 – Verklarende woordenlijst	266
	Bijlage 2 - Matrix typologie en veranderingen	279

1 INLEIDING

In 2023 kreeg het Monumenten Advies Bureau opdracht van de Provincie Drenthe voor het uitvoeren van een onderzoek naar de typologie van de koloniewoningen, gebouwd door de Maatschappij van Weldadigheid.

In 1818 werd naar het plan van Generaal Johannes van den Bosch de Maatschappij van Weldadigheid opgericht met als belangrijkste doel het stichten van een armenkolonie. Hier werden armen uit andere delen van Nederland gehuisvest en kregen zij de mogelijkheid een nieuw bestaan op te bouwen. Uiteindelijk zouden in de periode 1818 tot 1824 maar liefst zes ‘vrije koloniën’ en één ‘strafkolonie’ tot stand komen, waar meer dan vierhonderd koloniewoningen werden gebouwd.

Van de oorspronkelijk gebouwde woningen is nog slechts een beperkt deel bewaard gebleven in de Drents dorpen Frederiksoord, Wilheminaoord en Boschoord, het Overijsselse Willemsoord en langs de zuidrand van de Friese gemeente Weststellingwerf. Een deel van de woningen is nog altijd in bezit van de Maatschappij van Weldadigheid en het grootste deel van de woningen wordt nog altijd bewoond. Inmiddels is ook internationaal het belang van de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid onderkend met het verlenen van de status Unesco Werelderfgoed in 2021.

De beperkte afmetingen van de woningen hebben er vaak toe geleid dat de woningen regelmatig werden aangepast aan de eisen van de bewoners. Een verandering van gebruik en wensen tot verduurzaming zullen ook in de toekomst de nodige aanpassingen aan de historische woningen vragen.

Om een goed beeld te krijgen van de oorspronkelijke opzet van de woningen, de bij de bouw gehanteerde typen en latere veranderingen heeft de Provincie Drenthe het Monumenten Advies Bureau gevraagd de typologie van de koloniewoningen te onderzoeken.

Bronnen en literatuur

Voor dit onderzoek heeft eerst een inventarisatie van beschikbare informatie over de koloniewoningen in bronnen en literatuur plaatsgevonden. Er is in het verleden al veel gepubliceerd over de koloniën en ook over de koloniewoningen is het nodige geschreven. Daarbij zijn ook regelmatig pogingen gedaan om tot een ontwikkeling of typologie te komen. Bij dit onderzoek zijn relevante bronnen doorgenomen en specifiek ook beoordeeld op de betrouwbaarheid van weergegeven informatie.

Hoofdstuk 2 geeft een beschouwing betreffende de opzet van de koloniewoningen in relatie tot de landelijke bouwkunst in de noordelijke provincies. In hoofdstuk 3 volgt een overzicht van de diverse bronnen en hieraan te ontlelen informatie. De bronnen zijn zoveel mogelijk in chronologische volgorde behandeld. Na de publicaties, met een combinatie van tekst en soms ook afbeeldingen, worden losse historische prenten, verschillende historische foto's en enkele plattegronden behandeld.

In hoofdstuk 4 wordt de ontwikkeling van de koloniewoningen per in chronologische volgorde en per type behandeld met verwijzing naar

betreffende bronnen of herkomst van informatie. Hoofdstuk 5 geeft vervolgens een overzicht van de hieruit te herleiden typen met van elk type de belangrijkste kenmerken, een plattegrond en een visualisatie.

Bouwhistorische verkenningen

Vervolgens is een selectie van woningen bezocht en zijn bouwhistorische bijzonderheden vastgelegd. Dit om een beeld te krijgen van de oorspronkelijke opzet van deze woningen en om tot een aanscherping van de typologie te komen. Per bezochte woning heeft tevens een beknopt bronnenonderzoek plaatsgevonden. Hiervoor heeft op 24 oktober, 2 november en 17 november 2023 veldwerk plaatsgevonden. Aansluitend is op maandag 29 juli 2024 door koloniemanager Bernard Stikfort een locatiebezoek gebracht aan de woning Westvierdeparten 12 Vinkega.

De bevindingen zijn in hoofdstuk 6 per woning weergegeven, waarna in hoofdstuk 7 de algemene bevindingen uit de bouwhistorische verkenningen worden weergegeven. Daarbij worden ook belangrijke kenmerken van de historische elementen gegeven, om in het veld snel een indicatie te krijgen van de mate van authenticiteit van woningen.

Waardering en advisering

Omdat dit onderzoek naar de typologie primair ook tot doel heeft om een hulpmiddel te zijn bij de advisering ten aanzien van de planvorming met betrekking tot koloniewoningen worden in hoofdstuk 8 de bevindingen vertaald naar concrete adviezen. Zowel de typologie en authenticiteit van de woningen als ook kenmerkende veranderingen vorm daarbij de basis voor een advisering op hoofdlijnen. Tot slot wordt kort ingegaan op

mogelijkheden voor toekomstige ontwikkelingen, zowel op gebouwniveau als op het niveau van de ruimtelijke structuur.

Tot slot volgen in hoofdstuk 9 nog de belangrijkste conclusies en wordt in hoofdstuk 10 een overzicht gegeven van de belangrijkste gegevensbronnen voor dit onderzoek.

Het Monumenten Advies Bureau hoopt met dit onderzoek en een nadere verfijning van de typologie een belangrijke bijdrage te leveren aan het behoud en een zorgvuldige ontwikkeling van de koloniën en in het bijzonder de historische koloniewoningen.

Monumenten Advies Bureau – 6 september 2024

F. Haans, bouwhistoricus BnB

G. Korenberg, bouwhistoricus BnB

2 VAN KEUTERIJ NAAR KOLONIEHUISJE

2.1 DE VISIE VAN JOHANNES VAN DEN BOSCH

Kort voor de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid (1 april 1818) had Johannes van den Bosch zijn plannen ontvouwd in zijn “Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordelen eener Algemeene Armeninrigting in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte.” Deze verhandeling werd in 1818 uitgegeven en beleefde nog het zelfde jaar een tweede druk.¹

In deze verhandeling schrijft Van den Bosch op de pagina's 147 en 148 over “een geschikt arbeidershuisje” wat de Maatschappij bij elke 3 morgen uitgekozen grond zou moeten bouwen. Waaraan dat huisje moet voldoen noemt hij daarna: “...den middelmuur altijd van steen, en van een schoorsteen voorzien; de zijwanden en voorgevel kunnen des noods van horden, met klei bestreken, en tusschen houten bindten gevoegd, gemaakt worden en van binnen en buiten gewit; de wanden van het achterhuis des noods van horden, of van rietstroo. Overigens moet het geheele huis met dit stroo behoorlijk gedekt zijn. Waar men echter in de nabijheid steenen

bakken kan, zou ik, om de meerdere duurzaamheid, ook den gevel en de wanden van het wenschen van steenen opgehaald te zien.”

Frontispiece van de Verhandeling van J. van den Bosch uit 1818 (tweede druk). DA, Toeg. 0186, Inf.nr. 2.1.1.1. nr. 1

¹ De verhandeling berust in het Drents Archief, toegang nr. 0186 2.1 Archief Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859) 2.1.1 Organisatie, 2.1.1.1 Oprichting, instandhouding en liquidatie, nr. 1. .

blijf, maar bij een meer gemakkelijk en verftrooid leven, doen terug wenschen, dan kan men zich verzekerd houden, dat slechts weinigen tot werkzaamheid zullen worden opgeleid, zelfs dan, wanneer men hun een beter verschiet in de toekomst opent. De overgang van een lui, vadzig leven tot den moeilijken veldarbeid is, vooral op eene gevorderde hoogte der jaren, zoo bezwaarlijk, dat de mensch in de vervulling zijner dringendste wenschen eene sterke aanprikkeling vinden moet, om zijne natuurlijke logheid te overwinnen.

Wij wenschten dus bij elke 3 morgen uitgekozen gronds een geschikt arbeiders-huisje (*) te doen bouwen, den middelmuur altijd van steen, en van een' schoorsteen voorzien; de zijwanden en vóórgevel kunnen des noods van horden, met klei bescreven, en tuschen uren bindten gevoegd, gemaakt worden, en van binnen en buiten gewit; de wanden van het achterhuis des noods van horden, of van rietstroo. Overigens moet het geheele huis met dit stroo behoorlijk gedekt zijn. Waar

men

(*) Zoo noemt men in de Land- Provinciën een huisje, dat doorgaans uit een vierkant vertrek, den haard genoemd, bestaat; op zijde een tweede vertrekje, dat men de goot noemt, en achter een klein achterhuis heeft, waar des noods één of twee beesten gesteld kunnen worden. De zoldering bestaat uit eenige sparren, sieten, met horden of moskovische matten belegd, en dient tot eene slaapplek voor de kinderen.

K 2

men echter in de nabijheid steenen bakken kan, zou ik, om de meerdere duurzaamheid, ook den gevel en de wanden van het voorhuis wenschen van steenen opgehaald te zien.

Een huisje van die soort kan van f 200:— tot f 300:— kosten. Wij meenen dus den middelprijs van f 250:— daarvoor te kunnen bepalen; en daarin zou zelfs een onvermogen huisgezin reeds eenigermate, bij verbeterde levensomstandigheden, een genoegelijk verblijf kunnen vinden.

Dan, behalve het huis zelf worden er nog onderscheidene zaken ter bewoning van hetzelfde vereischt, gelijk eenige onontbeerlijke huisraden, ook in het onderstelde geval ettelijke akkermans-gereedschappen. Stellen wij dit een en ander niet te bekrompen, zonder nogtans de zaak te overdrijven, dan zal de hiertoe benoodigde som op ongeveer f 100:— gerekend kunnen worden, en dus zal, met nog eenige kleine onkosten, waarvan straks nader, de vestiging eener landbouwende familie op f 400:— te schatten zijn.

Eer wij nu overgaan tot het opsporen der middelen, om de tot dit alles benoodigde sommen te verkrijgen, zal het niet ongepast zijn, ook de overige noodwendigheden tot den te beproeven akkerbouw, door eene kolonie van behoeftigen, op te geven, en vervolgens in eene meer geregelde orde aan te wijzen, hoe en op welk eene wijze aan elk dier vereischten voldaan kunne worden.

In de voetnoot op pagina 147 maakt hij duidelijk dat hij bij het arbeidershuisje voor ogen heeft als voorbeeld. Hij schrijft daar: “Zoo noemt men in de Land-Provinciën een huisje, dat doorgaans uit een vierkant vertrek, *den haard* genoemd, bestaat; op zijde een tweede vertrekje, dat men *de goot* noemt, en achter een klein achterhuis heeft, waar des noods één of twee beesten gesteld kunnen worden. De zoldering bestaat uit eenige sparren, slieten, met horden of moskovische matten belegd en dient tot eene slaapplaats voor de kinderen.”

2.2 PLAGGENHUTTEN, KEUTERIJEN EN GEBRUIKTE MATERIALEN

Van den Bosch maakt in zijn beschrijving over het toe te passen huistype duidelijk de verwijzing naar de traditionele keuterijen in de noordelijke provincies. De kleine boeren en dagloners bewoonden deze keuterijen. Term oorspronkelijk vooral gebruikt in de betekenis van landarbeider; letterlijk de aanduiding voor een bewoner van een 'kot' of 'kate', dat wil zeggen een lage, kleine behuizing. In Drenthe in de 17de en 18de eeuw werd deze term ook gehanteerd als fiscale categorie, namelijk voor iemand die geen wagen en geen paarden bezat.

Op grond van de registers van het haardstedengeld weten we dat in Drenthe het aantal keuters sinds de tweede helft van de 17de eeuw belangrijk toenam, in samenhang met een intensiveringsproces dat het landbouwbedrijf op de esdorpen in die tijd doormaakte. In de periode 1691-1804 groeide hun aandeel van 21 tot 35% van het totaal aantal huishoudens.

Later kreeg het begrip keuter vooral de betekenis van iemand wiens hoofdberoep landbouwer is maar wiens bedrijf zó klein is dat hij daarop

geen volledig bestaan kan vinden en daarom op neveninkomsten aangewezen is.

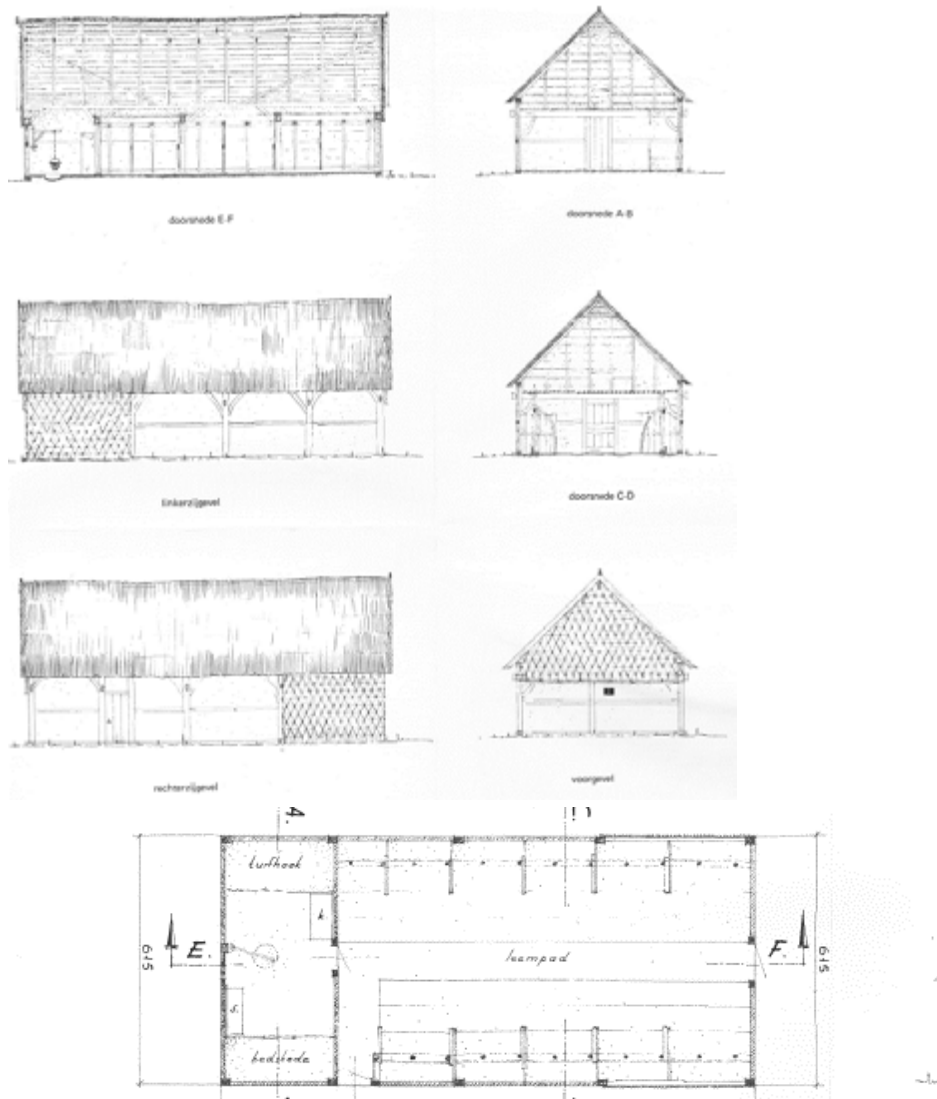
De meerderheid van de kleine boerderijen in de middeleeuwen en 17de eeuw was opgetrokken in natuurlijke materialen, zoals hout voor de constructies van wanden en dak, leem aangestampt voor vloeren en als bekleding aangesmeerd op vlechtwerk van onder meer wilgetenen voor de wandvlakken. Stro werd ook gevlochten voor gevels of toegepast als dekking op het dak.

Een met riet gedekte schapenshuur in Gees (destijds gemeente Oosterhesselen) met wanden van verschillende materialen, waaronder planken, vlechtwerk van twijgen, stromatten. Foto Ger Dekkers. Maaskant (1976)

Een vakwerk wand van de schaapskooi bij de boerderij Lichtenberg in Volthe (Weerselo). Het gebouw heeft houten topgevels en de vakken zijn deels bekleed met hout en deels met vlechtwerk van stro. Foto Ger Dekkers. Maaskant (1976)

Een zogenaamde boe in Schoonebeek met vakwerk wanden en wanden en eindschilden in strovlechtwerk en een dakbedekking van stro. De boe was een onderkomen van dieren met hun veehoeder (boeheer). De dieren stonden met hun koppen naar de buitengevels. Vaak stond bij deze boe een hooischaar, veelal geheel met strovlechtwerk voor de wanden en een strodekking. De Jong (1987)

De vroeg middeleeuwse hutkommen en boerderijen hadden een eenvoudige opzet, waarbij een kuil werd gegraven waarover een dak werd gemaakt van stro. Gevels waren laag en ofwel beplankt of beleemd. De primitiefste huisvesting op het platteland, afgeleid van de hutkom, was de plaggenhut, ook vaak niet meer dan een dak over een kuil, waarbij vaak louter gebruik werd gemaakt van natuurlijke materialen, soms gecombineerd met verzamelde bouwmaterialen uit sloop (wat pannen, steen en een houten venster). Plaggenhutten kwamen vaak voor bij veenontginningen. Vanaf de start van de ontginning waren er (meer) plaggenhutten in het landschap verschenen, bewoond door veenarbeiders die met de vervening, dus het werk, mee verhuisden. Vaak werd de woning opgebouwd tussen zonsondergang en zonsopkomst. Een ongeschreven regel was dat het nieuwe 'huis' mocht blijven staan als de schoorsteen 's morgens rookte.

Een plaggenhut was niet meer dan een uitgegraven kuil met een aangestampte bodem. De kuilwanden waren de muren en het dak begon op grondhoogte en was bedekt met (heide)plaggen, die in de omgeving werden gestoken. Vaak creatief aangevuld met materialen als karton en voden. De leefomstandigheden waren slecht. De hut was slecht te verwarmen, vochtig en ook ongedierte maakte gebruik van de woning. Buiten was een eenvoudige waterput, vaak van turven gestapeld en sanitaire voorzieningen bestonden uit niet meer dan een gat in de grond.

Een moeder met kinderen voor hun plaggenhut bij Onstweddertange. Foto Tonnis Post 1914. GA, nr. 818_11741

Plaggenhut met een gemetselde voorgevel waar de stookplaats tegen is gebouwd, ergens in Drenthe omstreeks 1900 <https://nl.pinterest.com/pin/627548529311927029/>

De plaggenhut in Openluchtmuseum Ellert en Brammert. Foto Gemeentearchief Coevorden. canonvannederland.nl/nl/drenthe/coevorden/veen

Overzicht van de plaggenhut bij Ruinen in 1920. De hut was van Stoffer Slomp hier met de andere bewoners op de voorgrond en met links een stapel plaggen (opmerking: Klaas Uilkema onderzocht deze boerderij in oktober 1920) Beeldbank RCE

Van den Bosch maakt ook melding van *Moskovische matten* waar de kinderen op de zoldervloer konden slapen. Zoals de term Moskovisch al doet vermoeden was dit product van oorsprong een Russisch fabricaat. Een citaat uit J. Ackersdijcks 'Verhaal eener Reize naar Rusland gedaan in het jaar 1835', deel II pagina 24/25, waar deze auteur de markt van Nisjei Nowgorod beschrijft: *Eene waar die aan Rusland eigen is en hier in ontzaggelijk grooten voorraad aangetroffen wordt, heeft mijne opmerking getroffen; dit zijn de Moskovische matten. Zij zijn van twee soorten, de gewone, die vooral dienen om in te pakken, en waarvan wij in ons Land ook gebruik maken om bloemen aan te binden, worden ragosj genoemd; de andere fijnere, die voor bedekking tegen den regen, ook wel voor vloerdekseel dienen, heeten senowka. het gebruik van lindebast vrij algemeen in het noordoosten van Europees Rusland, voor het bedekken van huizen, scheepsladingen, wagens en sleden, het maken van dozen, schoenen, slaapmatten, riemen, vesten, hoeden, kistjes, touwwerk etc.*

Het waren dus matten van lindevezels van de bast, die in die tijd nog meestal uit Rusland werden geïmporteerd.

2.3 DE KEUTERIJ ALS VOORBEELD

Van den Bosch had bij de bouw van de koloniehuisjes vooral de keuterij voor ogen zoals ze toen nog ruimschoots voorkwamen in Drenthe, Groningen en Friesland. Uit oude afbeeldingen (tekeningen, schilderijen) is bekend dat het vaak gaat om een zelfde bouwtype. Dit type had aan één zijde een lage zijbeuk (waarin naast de woonkamer de bedsteden waren ondergebracht), waardoor de voorgevel een ongelijke opzet had met in de top van de gevel al bij sommige voorbeelden van voor 1800 een schoorsteen vanwege de tegen de voorgevel aangebouwde stookplaats van de voorkamer. Het

achterhuis kon aan twee zijden een zijbeuk hebben waardoor aan één zijde sprake was van een krimp (waarbij het woongedeelte smaller was dan het bedrijfsgedeelte). Dit type is ook toegepast bij de eerste koloniewoningen van de Koloniën van Weldadigheid (o.a. Frederiksoord in Drenthe), waar het achterste deel in gebruik was als stal en schuur, met houten of vakwerk gevels terwijl het woongedeelte in steen was opgetrokken. Echter bij de koloniewoningen bezat het eerste type getuige de Verhandeling van Van den Bosch de stookplaats tegen de brandmuur en is deze kort daarna vervangen door het type met de stookplaats tegen de voorgevel.

Vincent van Gogh; Keuterijen in Drenthe <https://meppelercourant.nl/uit/Drentse-periode-Van-Gogh-moet-toeristen-trekken-27367464.html>

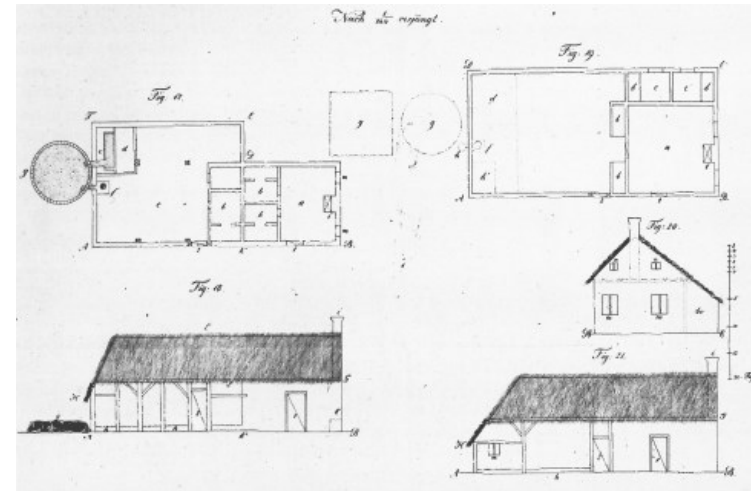
Omdat ook keuterijen in omvang konden verschillen (de kleine voorbeelden werden vooral door dagloners bewoond en de wat grotere door boeren die meer zelfstandig waren) komen op dit type ook variaties voor zoals bij de wat grotere keuterijen met een schuur met stal achter het huis, of een grotere, langgerektere versie van het hiervoor beschreven type.

Kleine boerderij met vakwerk, metselwerk en een strodak met schoorsteen op de voorgevel uit de 18de eeuw. Boerderijtje te Annen. Zwartkrijttekening van E. van Drielst (1746-1818). De Jong (1987)

Keuterij Brink 2 Dwingeloo Bouwjaar omstreeks 1813. De stal staat verschoven ten opzichte van het huisje en heeft een top van gevlochten stro. RCE, nr. 20181914, foto G.J. Dukker januari 1965

De Kolonistenwoningen in Frederiksoord (Drenthe), links het oude type 2 met krimp en schoorsteen op de voorgevel en rechts het jongere type, naar opmetingen van Von Groner 1821/22. Hekker, Van der Poel (1989)

Klein boerderijtje op het terrein van bejaardenhuis Sonnehorst in De Esse (Eelde). De nokafwerking is niet historisch. Foto Ger Dekkers. Maaskant (1976)

Keuterij aan het Westeinde te Dwingeloo. Dia door Frans Vondeling begin jaren 60.
<https:// groningenus.wordpress.com/2009/07/02/keuterij-westeinde-dwingeloo/>

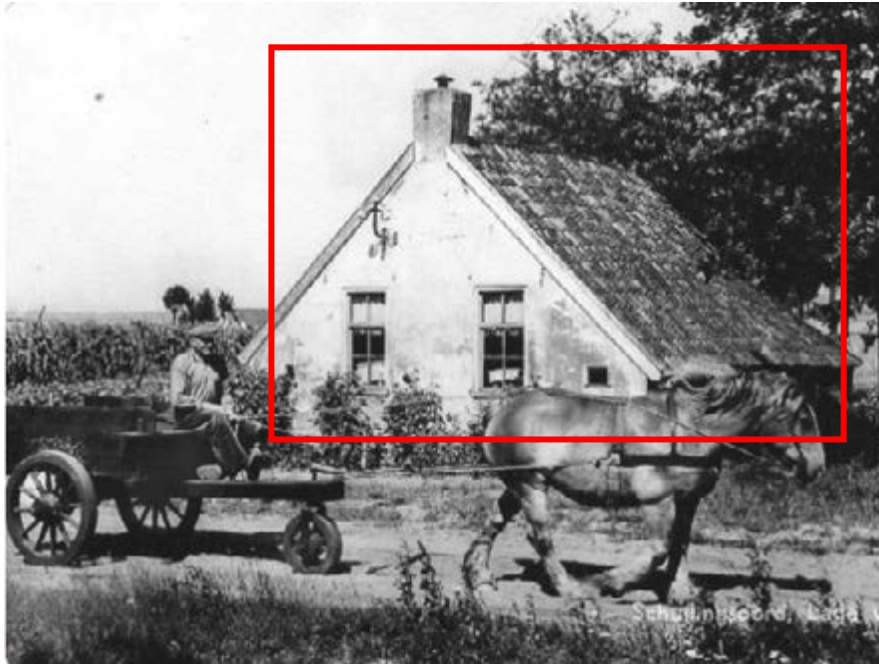
Keuterij van Jan Dussel in 1955.
<https://www.canonvannederland.nl/nl/drenthe/tynaarlo/keuterijen>

Keuterij te Vries. <https://www.canonvannederland.nl/nl/drenthe/tynaarlo/keuterijen>

Achterzijde van een keuterij in Emmen met vakwerk met baksteen en planken.
<https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/30170/boek-over-keuterijen-in-drenthe>

Keuterij in Schuilingsoord. <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/30170/boek-over-keuterijen-in-drenthe>

Bij de grote Oldambster boerderijen ontstond in latere 18de en vroege 19de eeuw de typische Oldambtster opzet met alle onderdelen van de boerderij onder één, vrij flauwhellend dak en met de kenmerkende krimpén bij de overgang van het woongedeelte op het bedrijfsgedeelte. De voorhuizen hadden hierbij in eerste instantie een met een schoorsteen bekroonde tuitgevel. De keuterijen sloten in hun opzet in sterk verkleinde vorm aan bij de opzet van de voorbouw met krimp van deze kapitale boerderijen. Onduidelijk blijft of deze opzet uit de bouwtraditie van de keuterij is ontstaan of omgekeerd.

De omstreeks 1850 gebouwde boerderij Hoofdstraat 99 in Beerta is een mooi voorbeeld van een Oldambster boerderij met een groot voorhuis dat nog wel op de zijgevel is gericht. Het binnen het rode kader gelegen deel heeft een opzet die we in sterk verkleinde vorm bij de keuterijen tegenkomen. GA, nr. 818_1146, foto M.A. Douma 1974

Een keuterij/arbeidershuis uit de 19de eeuw in Midwolda. Foto Handscarf, Wikipedia.

Keuterijtje met woning en korte schuur in Midwolda.

Keuterij in Surhuizum. Topografisch historische atlas object van Streekarchivariaat Noordoost-Friesland

Zandweer Hoofdstraat (Dorpstraat staat als opschrift op de Ansicht) naar het zuiden gezien. Op de uitsnede Hoofdstraat 12 nog met de oorspronkelijke voorgevel. Ansichtkaart uit 1930-1940, uitgever Wed. de Boer. GA, nr. 1986_20152

Naar eene fotografie van W Kuipers te Wolvega

Tresling & Co Hof Lith. Amst.

Woning van een vryboer in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid.

3 DE BELANGRIJKSTE BRONNEN

Diverse bronnen hebben in het recente verleden wat gezegd over de koloniewoningen. Hieruit komen over het algemeen vier verschillende typen naar voren, al verschilt de weergegeven opzet soms wat.

In hierna volgende passages worden de belangrijkste bronnen behandeld op chronologische volgorde van uitgave.

3.1 VERHANDELING GEN. JOH. VAN DEN BOSCH 1818

Wie vormt en een betrouwbaarder bron dan de man die het hele plan bedacht heeft? Generaal Johannes van den Bosch schreef in 1818 een, maar liefst 227 pagina's tellende verhandeling over zijn plan tot de aanleg van een landbouwkolonie voor armen.

Van den Bosch beschrijft tot in detail hoe de kolonie moet worden aangelegd, hoe het wordt gefinancierd en hoe het zal functioneren. Op pagina 147 komen ook de woningen ter sprake. Van den Bosch schrijft:

Afb. Pag. 20: Gekleurde prent van Wessel Dirks Kuipers 'Naar eene fotografie van W. Kuipers te Wolvega'. De titel luidt: Woning van een vrijboer in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid. Jaarboek MvW 1873

'Wij wenschten dus bij elke 3 morgen uitgekozen gronds een geschikt arbeiders-huisje () te doen bouwen, den middelmuur altijd van steen, en van een' schoorsteen voorzien; de zijwanden en vóórgevel kunnen des noods van horden [vlechtwerk van dunne takken], met klei bestreken, en tusschen houten bindten gevoegd, gemaakt worden, en van binnen en buiten gewit; de wanden van het achterhuis des noods van horden, of van rietstroo. Overigens moet het geheele huis met dit stroo behoorlijk gedekt zijn. Waar men echter in de nabijheid steenen bakken kan, zou ik, om de meerdere duurzaamheid, ook den gevel en de wanden van het voorhuis wenschen van steenen opgehaald te zien.*

Een huisje van die soort kan van f 200: - tot f 300: - kosten. Wij meenen dus den middelprijs van f 250:- daarvoor te kunnen bepalen; en daarin zou zelfs een onvermogen huisgezin reeds eenigermate, bij verbeterde levensomstandigheden, een genoegelijk verblijf kunnen vinden.'

Vervolgens geeft Van den Bosch nog aan dat het houden van koeien minder wenselijk is omdat deze onvoldoende mest zullen opleveren voor het bemesten van de eigen grond. Schapen en varkens daarentegen kunnen buiten het eigen perceel hun voedsel vinden en makkelijk in de schuur worden gehouden.

Interessant is de voetnoot bij (*). Hier schrijft Van den Bosch: *'Zoo noemt men in de Land-Provinciën een huisje, dat doorgaans uit een vierkant vertrek, den haard genoemd, bestaat; op zijde een tweede vertrekje, dat men de goot noemt, en achter een klein achterhuis heeft, waar des noods één of twee beesten gesteld kunnen worden. De zoldering bestaat uit eenige sparren, slieten, met horden of moskovische matten belegd, en dient tot eene slaappleats voor de kinderen.'*

Het type voor de koloniewoning is dus gebaseerd op de in de ‘Land-Provinciën’ voorkomende kleine arbeidershuisjes of keuterijtjes. Opvallend is wel dat Van den Bosch hier al een zijvertrek als goot benoemd, terwijl deze bij de vroegste woningen ontbreekt.

3.2 DE STAR – 1819-1827

Het door de Maatschappij uitgegeven maandblad ‘De Star’ gaf regelmatig informatie over de woningen. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat ‘De Star’ werd uitgegeven om de donateurs te informeren, maar zeker ook ter promotie van het project. Dit kan ten koste zijn gegaan van de betrouwbaarheid van de informatie.

3.2.1 De Star 1819, nr. 1

In De Star 1819, nr. 1 pag. 48 worden voor het eerst de woningen omschreven: *‘Ten aanzien van den vorm der koloniale gebouwen heeft men aanvankelijk ten voorbeeld genomen de gewone arbeiders-huisjes, bestaande uit een vertrek van 15 voeten lang en breed, de haard genoemd; den zolder, voorzien van twee kamertjes, en achteraan een schuurtje.’*

Uitgaande van de Rijnlandse voet van 0,314 meter hadden de woningen dan een kamer (haard) van 4,71 meter in het vierkant.

Naar aanleiding van een in oktober 1818 aan de Permanente Commissie verzonden artikel van Architect G. Tappe uit Detmold-Lippe ‘over de beste wijze, om voor de mindere volksklasse geschikte huisjes te bouwen’ werd echter een nader onderzoek ingesteld en besloten tot een proef met een ‘op deze wijze (achtkantig) gebouwd’ huis. Dit voldeed ‘gewis beter aan het

oogmerk, doch kost tevens f 100.00 meer dan de gewone, zijnde aangenomen voor f 590.00’. De ‘gewone’ woningen kostten Fl. 490,- per stuk, maar het verschil zou minder van belang zijn wanneer men zelf stenen zou gaan bakken omdat voor het achtkantige huis weliswaar meer stenen nodig waren, maar minder hout. Men zag daarmee goede kansen voor het nieuwe model aangezien dit *‘duurzamer en gemakkelijker, bij eene toereikende inwendige ruimte’* was. Beloofd werd om in een volgend nummer tekeningen van zowel de bestaande woningen als het nieuwe model te publiceren.

3.2.2 De Star 1819, nr. 3

In De Star 1819, nr. 3 pag. 274 wordt over de woningen geschreven: *‘Deze bestaat aanvankelijk uit een steenen huis, met riet gedekt, 15 voeten in het vierkant; op den zolder, onder het dak, heeft men drie besteden. – Zoodra een huisgezin het zoo ver gebragt heeft, dat het door spin- of andere arbeid, waarvan straks nader, het noodig onderhoud verdienen kan, wordt achter hetzelfde eene schuur gebouwd van 30 voeten lengte en 25 breedte.’*

2.3.3 De Star 1819, nr. 5

In dit nummer van De Star komt de eerste uitbreiding ter sprake. Men schrijft: *‘De grond voor de nieuwe Kolonie is afgestoken; [] ; De aanbesteding der huizen wacht alleen naar de beslissing van Zijne Majesteit den Koning op ons verzoek van den 23sten Maart.’*

3.2.4 De Star 1819, nr. 6

In het juninummer van 1819 wordt gemeldt op pag. 543: 'Met het bouwen der schuurtjes gaat men ijverig voort. In het begin van Julij zullen de Kolonisten koeien erlangen,..'

Dit betreft de schuren aan de woningen in de eerste kolonie. Dit komt ook overeen met de vermelding in De Star, nr. 3, dat de schuren later werden aangebouwd.

Vervolgens komt in ditzelfde nummer van De Star op pag. 544 de aanleg van de Tweede Kolonie aan de orde. De aanbesteding van de eerste vijftig huizen was gepland op 10 juli 1819. Daarna volgt een verkorte weergave van het bestek, die echter een goed beeld geeft van de uitvoering van de woningen:

'De grootte van ieder huis is 15½ voet breed, en 16 voet lang, buitenwerks, waarin moeten gesteld worden 2 deur- en 4 lichtkozijnen. De muren ter zwaarte van ½ steen, met in het midden, 3 voet breed, en 8 voet hoog, een pilaster van ½ steen zwaarder; waarop te leggen 5 dennen-geschaafde binten, lang 16 voet, zwaar 5 of 7 duimen, met eene reveling er in voor den schoorsteen; op de hoogte van 4½ voet uit den grond een hangmantel, te hangen aan twee ijzers met veeren, stevig aan de bintten vastgespijkerd; de muur voor de branding uit den vloer tot den ondermantel, mede ½ steens zwaarder op te trekken, met een dwars liggend ijzertje van ¼ duim, tot het aanhangen der ketting; voorts op dezen mantel te metselen en in den brandgevel te verbinden den schoorsteen naar ordonnantie, tot op 3 voet boven het rieten dak. - Op de zijmuren, tot 20 duim boven den zolder opgetrokken, te leggen een' dennenplaat van 2 a 4 duim, om de spanribben in eene schuine helling daarop vast te spijkeren; daarna de vóór- en achtermuren te doen opmetselen met een brandgevel van cirka 8 voet uit den zolder; op

het middenste zolderbint te stellen een spruitgebint, met een' haanbalk, enz., zoo als bij het bestek nader is omschreven, gelijk ook het belatten en dekken met riet, ter dikte van 6 duim. - De vloer moet van rooden gebakken tegels waterpas gelegd worden, met eene vol laag vóór den schoorsteen van 5 duim hoogte; aan den achtergevel te stellen twee bedsteden, volgens opgave. - Tot het beklimmen der zolder een steektrapje van 14 treden. - Over de zolder-gebinten een 5/4 dennen vloer, glad geschaafd, in één geploegd, met een luik. - Achter het woonhuis een schuur of loots, op een voet van 8 duim, lang 30, breed 23 voeten, buiten werks, en verder als bij het bestek. - De twee deurkozijnen van het woonhuis moeten zijn 6½ voet hoog, 3 voet breed, van grijnen ribben, 4 of 6 duim, met een' eiken drempel, enz. - De twee benedenlichtkozijnen hoog 5, breed 3 voet, voorts als bij het Bestek; waartoe ook verwezen wordt ten aanzien van alle hier niet genoemde bijzonderheden. - Alle tot dit werk behoorende spijkers, anker- en sluitwerk, worden door den aannemer geleverd; hij doet die olijen, gronden, stoppen, en al het buitenhout goed oververwen, met levering en inzetting van het glaswerk in de ramen; ook zijn alle transporten en gereedschappen voor zijne rekening. - Na approbatie zal hij dadelijk moeten beginnen met het aanvoeren der bouwstoffen, en met het werk zelve, zoodat met het einde van de maand Oktober al de huizen en schuren compleet zullen zijn afgewerkt. - De betaling geschiedt telkens bij de voltooiing van 10 huizen, enz.,'

Men diende voor de aanbesteding een totaalprijs per 10 woningen met schuren aan te leveren.

3.2.5 De Star 1819, nr. 7

In De Star 1819, nr. 7 pag. 623: 'De aanbesteding van het eerste vijftigtal huizen en schuren, in de nieuwe uitbreiding der kolonie, is op den 10 dezer

maand geschied aan den minst inschrijvenden P. Oosterlo, te Steenwijk, tegen de som van f 4859; - voor ieder tiental'

3.2.6 De Star 1819, nr. 8

Een financieel overzicht tot April 1819 in De Star 1819 nr. 8 pag. 650-650 zegt iets over de woningen. Het begrote bedrag voor de bouw van diverse gebouwen á Fl. 32.862,26¾ moest nog vergroot worden met Fl. 5.000,- voor bouwmaterialen, Fl. 10.000,- 'voor de gebouwde schuurtjes' en Fl. 1.200,- voor het verplaatsen van de spinzaal en de 'kernmolen'. De gezamenlijke kosten uitgegeven aan 58 woningen bedroegen daarmee ca. Fl. 50.000,- of Fl. 825,- per woning. Maar daarbij opgemerkt: 'Eene uitgave, echter, die voor de volgende jaren aanmerkelijk minder zal kunnen zijn.' Deels verwachtte men een kostenbesparing omdat men door het gereedkomen van 'een groot Magazijn en Fabriek' zou gaan besparen op de transportkosten. Daarnaast echter zou een wijziging aan de woningen plaats vinden: 'bovendien zijn er eenige kleine veranderingen in de konstruktie der huizen gemaakt, door welke, zonder eenig nadeel aan de hechtheid toe te brengen, niet te min de onkosten der bouwning verminderd worden, gelijk daaruit voldoende blijkt, dat door den aannemer, P. Oosterlo, onlangs bij publieke inschrijving, ieder tiental woningen voor de Kolonisten is aangenomen voor f 4,859.00, terwijl de drie stuks bijgebouwen, zoodanig ingerigt, dat twee daarvan ook tot woningen voor Kolonisten verstrekken kunnen, voor f 4,000.00 gezet kunnen worden; zoodat de geheele uitgave voor de huisvesting van twee en vijftig huisgezinnen, met de daarbij behorende woningen, op f 28.300 te schatten is, makende voor iedere woning nagenoeg f 545.00, in plaats daaraan voor de eerste Kolonie f 828.00 heeft moeten worden geïmpendeerd.'. Op de huisraad van de kolonisten verwachtte men niet veel te kunnen besparen 'daar alle benodigdheden op

de meest-zuinige wijze zijn ingekocht, en aan de Kolonisten niet meer dan het noodige verstrekt is geworden.' Hetzelfde gold voor de kleding van de kolonisten, al zou daar wellicht nog bespaard kunnen worden door gebruik te maken van de 'eigene verwerkte stoffen'.

De eerste steen voor de nieuwe (tweede) kolonie werd gelegd op 16 augustus 1819 door Mr. J.C. Faber van Riemsdijk

3.2.7 De Star 1819, nr. 9

In het negende nummer van 1819 wordt vermeldt dat men in oktober 1818 een plan had ontvangen van dhr. H. Schmachaussen uit Borchette (bij Aken) voor het bouwen van 'ronde huisjes, in plaats van zulke, die wij gewoon waren den bouwen'. Dit betrof een plan van de architect G. Tappe uit Detmold-Lippe.

Het plan bleek voldoende interessant om de proef op de som te nemen: 'De Kommissie [] draalde geenszins eene proeve daarmede te nemen. Dan, deze viel niet zoodanig uit, dat de Kommissie geoordeeld heeft in den eerst-aangenomen vorm der huizen veranderingen te moeten maken.'

Uit de vermelding 'eerstaangenomen vorm der huizen' zou men kunnen afleiden dat tot dat moment nog geen aanpassingen aan het ontwerp had gedaan, maar dit kan ook uitsluitend betrekking hebben op de rechthoekige hoofdopzet.

3.2.8 De Star 1819, nr. 11 en 12

Hier wordt over de op dat moment gereed zijnde delen van de kolonie geschreven:

‘Eene eerste proeve is genomen met een groote honderd morgens, ingesloten aan de vier zijden door eene gracht. Daar vertoonen zich bijna zestig nieuwe gebouwen, in vier rijen, op kleine afstanden regelmatig opgezet, als: Schoolhuis, Melkhuis, Spinschool, woningen voor den Onder-Direkteur en Onder-Officieren, en drie en vijftig Boerenhuisjes. Aan de andere zijde van den grooten weg [huidige Majoor van Swietenlaan] zijn wederom ruim honderd morgens afgepaald voor vijftig nieuwe huisgezinnen; de helft der huizen staat reeds, en de andere helft zal binnen den tijd van zes weken gereed zijn.’

Uit de beschrijving van de vier rijen blijkt duidelijk dat men daarmee het gebied ten zuiden van de Majoor van Swietenlaan bedoelt. Genoemde tweede fase betreft dan kolonie 2. Op basis van deze beschrijving zou kolonie 2 dan eind 1819 gereed zijn gekomen.

In De Star 1819, nr. 12 werd vervolgens vermeldt: ‘De ontginning der tweede Kolonie, waarvan alle huizen en schuren reeds zijn afgebouwd, gaat gelukkig voort.’

3.2.9 De Star 1820, nr. 1

De kosten voor de tweede kolonie werden op pagina 29 van het eerste nummer van De Star in 1820 op Fl. 1.700,- per huisgezin van 7 personen. In die raming bedroegen de bouwkosten Fl. 500,- per woning.

Welke Afdeeling zal worden verdeeld voor de	
gewone gronden, in drie onderdeelen, als:	
1°. Eigenlijke Ontginning.	f 204.00
2°. Mist.	• 110.00
3°. Zaaijing.	• 77.00
	f 391.00
En voor Veengronden in twee onderdeelen;	
als:	
1°. Eigenlijke Ontginning.	f 314.00
2°. Zaaijing.	• 77.00
	f 391.00
4de Afdeeling, Kleeding à f 19.00 per perloon,	
ieder huisgezin op 7 personen geschat. . . .	• 133.00
5de Idem, Huisraad en Gereedschappen,	
à f 18.00 per perloon, idem over 7 personen. •	126.00
6de Idem, Aankoop van Koeijen.	• 150.00
7de Idem, Bijzondere Voorschotten.	• 50.00
8ste Idem, Spinnerij.	• 200.00
9de Idem, Algemeene Voorschotten.	• 50.00
Makende te zamen	f 1700.00

Berekening van de kosten per woning/gezin. Bron: De Star 1820, nr. 1, p. 29.

3.2.10 De Star 1820, nr. 2

De Star 1820, nr. 2, pag. 184 benoemt de belemmeringen door een zojuist beëindigde vorstperiode: *‘Reeds was, bij den in het begin van Februarij ingevallen dooi, de veld-arbeid in de eerste en tweede Kolonie, en de huizenbouw in dezen laatsten, met allen ijver en kracht hervat geworden..’*

Hierna benoemt men de verkrijging van een ‘aanmerkelijk’ gedeelte van het Steenwijkerwoude-heideveld. Hierop verwacht men 100 gebouwen te kunnen vestigen *‘op nagenoeg gelijke voorwaarden als in het verleden najaar, door de Permanente Kommissie aan de Heeren Oosterlo en Hoffmann aangesteed geworden, met beding, dat dezelve deels met den 1sten, deels met den 15den Mei moeten gereed zijn.’*

3.2.11 De Star 1820, nr. 4

De Star geeft in 1820 een indruk van het bouwtempo: *‘Ook met den aanbouw der huizen is men, sedert het open weder zulks toelaat, aanmerkelijk gevorderd, en nog volijverig bezig. Wekelijks worden er tien of twaalf woningen voltooid. In den loop der maand Mei zal men in de nieuwe Kolonie het tooneel kunnen aanschouwen van een honderdtal nieuwe, bevolkte landmans-woningen, op eene strook gronds verzezen, [].’*

3.2.12 De Star 1820, nr. 9

In het septembernummer van 1820 wordt vermeldt dat voor de derde kolonie *‘welke ter vestiging van 100 huisgezinnen geschikt is’* vóór 1 april 1820 *‘aanzienlijke uitgaven’* waren gedaan.

3.2.13 De Star 1820, nr. 8

In de loop van 1820 ging men over op het zelf bakken van de stenen voor de bouw van de huizen. In het augustusnummer staat: *‘Met het beste gevolg is zoodanig eene steenbakkerij te Frederiks-oord opgericht, onder het bestuur van twee deskundige personen, te dien einde uit Noord-Braband ontboden; door 17 Kolonisten zijn reeds eenige honderdduizenden steenen gevormd, en nog dagelijks wordt deze arbeid met ijver voortgezet: zoodat wij reeds in dit jaar voor honderd huizen onze eigene steenen zullen bakken, en verders aan deze onderneming al die uitgebreidheid zullen kunnen geven, welke raadzaam geacht zal worden.’*

3.2.14 De Star 1820, nr. 12

In het decembernummer van 1820 wordt de voorgenomen aanleg van de koloniën 4 en 5 vermeldt met het bericht: *‘De aanbouw van nieuwe huizen in dezelve zal in het aanstaande voorjaar plaats hebben,’*

3.2.15 De Star 1821, nr. 1

In dit nummer werd de verzekering van de woningen vermeldt: *‘Binnen kort zijn ook alle huizen en gebouwen der Kolonie N°. 3, bij de Brandwaarborg-Maatschappij in ’s Gravenhage, tegen brandschade verzekerd geworden.’*

3.2.16 De Star 1821, nr. 2

In het februarinummer van De Star uit 1821 wordt melding gemaakt van de aanbesteding van *‘huizen en schuren voor drie nieuwe Koloniën, die zich aan de vorige sluiten, No. 4, 5, 6, ..’*. Verdere details worden echter niet gegeven.

3.2.17 De Star 1821, nr. 4

Het aprilnummer uit 1821 geeft wat informatie over de woningen van Kolonie 3 te Willemsoord. *‘Wanneer men het Steenwijkerwold is gepasseerd, ziet men eene rij Kolonie-hoeven ter wederzijden van den weg, alle huizen met het front naar den weg gekeerd, zeer doelmatig voor de hier plaatshebbende inrichting geschikt, nagenoeg volgens dezelfde inrigting als in de tweede Kolonie te Frederiksoord, behalve dat de inrigting der slaappleatsen hier eenigszins meerder is, en wegens het grootere aantal van weeskinderen, die voor de jongens en meisjes in bijzondere appartementen zijn uit elkander gezet.’*

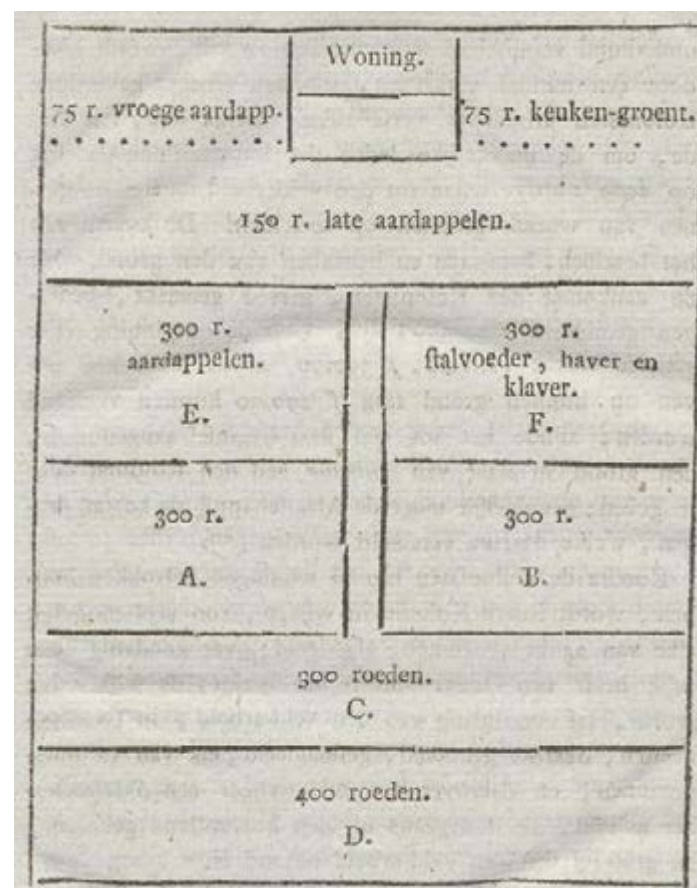
Vervolgens, aan het einde van de weg, na ‘ongeveer drie kwartier-uurs onafgebroken’ te hebben gewandeld ‘ziet men aan de regterzijde ten oosten nog twee dubbele rijen Koloniehoeven, hebbende elk, even als de voorgaande, een breeden rijweg midden door, met bekoorlijke greppels afgescheiden en met jonge dennen beplant. Tot gemak der Kolonisten, tot bevordering der kommunikatie, tot aan- en afvoer der koloniale produkten, tot vervoer der mestspeciën, als anderszins, heeft men van de ééne rij huizen tot de andere nog onderscheidende tusschenwegen aangelegd.’

3.2.18 De Star 1821, nr. 5

In mei wordt in De Star een opmerking gemaakt over de afmetingen van de woningen: *‘De gebouwen in No. 4 zijn ver gevorderd. Een vijftigtal derzelven zal met primo Junij gereed zijn; de overigen eenige dagen later. De nieuwe huizen, die men thans iets grooter heeft kunnen bouwen, daar de eigene gebakken steenen aan de Maatschappij omtrent 30 pCt. minder kosten, dan de te voren aangekochte, voldoen bijzonder wel.’*

3.2.19 De Star 1821, nr. 7

Waar de vroegste kolonisten met een kaal stuk grond en een woning zonder schuur startten was voor de latere kolonisten al meer voorbereid. Zo was het perceel al globaal ingedeeld en voorbereid op de verbouw van de belangrijkste gewassen om in levensonderhoud te voorzien. Hierna volgende schematische weergave geeft een beeld.

Schema van de inrichting van het perceel, voorafgaand aan de komst van de kolonisten.
Bron: De Star 1821, nr. 7, p. 495.

3.2.20 De Star 1821, nr. 9

In september 1821 in het verslag van de commissie vermeldt dat de koloniën 1 t/m 3 op dat moment bestonden uit 204 huizen, waarin ongeveer 1.451 'zielen' woonden.

Hieruit blijkt een gemiddelde bezettingsgraad van ruim 7 personen per woning.

Kolonie 4 'in het laatste gedeelte van het voorgaande jaar [1820] aangelegd' telde 68 huizen, met 339 inwoners. De bezettingsgraad bedroeg daarmee ongeveer vijf personen per woning.

3.2.21 De Star 1821, nr. 10

In het oktobernummer (pag. 757 e.v.) werd een overzicht gegeven van de aanwezige gebouwen in de verschillende koloniën op 1 april van dat jaar:

Kolonie 1

57 huizen en hoeven

School, spinzaal, onderdirecteurswoning en magazijn

Kolonie 2

54 huizen en hoeven

Onderdirecteurswoning. Voor de overige voorzieningen maakte deze kolonie gebruik van de gebouwen in kolonie 1.

Kolonie 3

100 huizen en hoeven

Onderdirecteurswoning, school, spinzaal en magazijn.

Kolonie 4 en 6

100 hoeven

Steenbakkerij

Kolonie 5 (Ommerschans)

Verschillende woningen tot de plaatsing van bedelaars of kolonisten 'van slecht gedrag'

Onderdirecteurswoning

50 hoeven

3.2.22 De Star 1821, nr. 12

In november 1821 werd besloten om enkele leegstaande woningen in kolonie 1 te verplaatsen. Oorzaak van de leegstand was de verhuur van 'eenige kleine landhoeven, bij de Kolonie No. 1 gelegen'.

Vermoedelijk had met de bij de leegstaande huizen behorende grond aan de grond van de landhoeven toegevoegd.

De woningen zouden worden herplaatst in 'eene nieuw aan te leggene Kolonie'.

Met deze 'verhuizing' zou iedere woning binnen kolonie 1 weer beschikken over het vereiste perceel van 2.100 roeden.

3.2.23 De Star 1822, nr. 2 en 6

De Star meldt dat in februari 1822 in de koloniën 1, 2, 3, 4, en 6 op dat moment 299 'huisgezinnen' zijn gevestigd. Daarnaast is men op dat moment bezig om in de nieuwe kolonie 7 en bij uitbreidingen van de koloniën 4 en 6 nog 125 huizen te bouwen, die in de loop van 1822 zullen zijn.

In het juninummer werd vermeld dat het aantal woningen in de koloniën 4 en 6 met 21 was 'vermeerderd'.

3.2.24 De Star 1822, nr. 9

In september werd gemeld dat men, evenals in het voorgaande jaar, de huizen nog altijd voor Fl. 500,- per stuk kan bouwen. De besparing op de kosten voor de bakstenen bood echter de mogelijkheid om *'aan de huizen meer gemak en ruimte te geven.'*

Helaas werd niet vermeld op welke wijze dat werd gedaan. De woningen zullen in ieder geval iets groter zijn geworden. Het 'gemak' kan zowel hebben bestaan uit betere afwerkingen als wijzigingen in de indeling.

Het jaarverslag (situatie 1 april) vermeldde dat in de koloniën 1, 2 en 3 geen veranderingen in de aantallen gebouwen hadden plaatsgevonden. Men beschouwde kolonie 4 met 68 huizen en hoeven als 'gevestigd'. Hetzelfde gold voor kolonie 6, met 42 huizen en hoeven.

Kolonie 5 (Ommerschans) telde 50 hoeven. Kolonie 7 telde aanvankelijk 125 hoeven, maar daarvan werden 40 hoeven bij kolonie 4 gevoegd en 15 bij kolonie 6. De overige 70 hoeven bleven kolonie 7 vormen.

3.2.25 De Star 1822, nr. 10

In het oktobernummer van 1822 wordt op pagina 750 ingegaan op de kolonie in het Belgische Wortel. De totale kosten voor het opnemen en huisvesten van een gezin worden daar berekend op Fl. 1.600,- wat Fl. 100,- minder is dan in de Nederlandse Koloniën. De bouwkosten voor een woning worden op Fl. 550,- geraamd, wat duidelijk hoger ligt dan de kosten bij de aanbesteding van de tweede kolonie in 1819.

Er waren op dat moment twee 'Steenbakkerijen' die dat jaar al een voorraad van 1.300.000 stenen hadden gebakken *'voor den aanstaanden bouw van nieuwe koloniale huizen'*. De voor de stenen noodzakelijke grondstoffen konden uit de directe omgeving worden betrokken, waardoor de materiaal- en brandstofkosten laag waren.

Het betrof ongetwijfeld eenvoudige veldovens, aangezien verderop wordt geschreven: *'om ook de transport-losten der steenen aanzienlijk te verminderen, door verplaatsing namelijk der geheele fabriek naar die gedeelten der grondontginningen, waar de behoefte aan bouwmaterialen plaats vindt. Hiermede is men thans bezig; de ééne Steenbakkerij, tot nu toe in Kolonie N°. 4 gevestigd, wordt verplaatst naar de Kolonie N°. 7, om vervangen te worden door eene nieuwe koloniale Hoeve, op den hierdoor ledig geworden grond.'*

3.2.26 De Star 1822, bijlage

Een verslag over augustus 1822 vermeldt dat in die maand nog vijf huizen in Kolonie 4 waren gebouwd, waarmee het beoogde totaal was bereikt.

3.2.27 De Star 1823, nr. 9

In 1823 was in kolonie 3 een woning afgebrand. (p. 708).

In hetzelfde nummer van De Star werd weer een overzicht gegeven van het aantal woningen in de verschillende koloniën:

Kolonie 1 en 2 waren samengevoegd.

Kolonie 3 bestond uit 100 huizen.

Kolonie 4 bestond uit 110 huizen.

Kolonie 5 bestond uit 8 grote hoeven en 96 'gewone' hoeven.

Kolonie 6 bestond uit 65 huizen.

Kolonie 7 bestond uit 70 huizen.

Daarnaast nog de nodige dienstwoningen en werkgebouwen.

3.2.28 De Star 1823, nr. 11

In het novembernummer werd uitgebreid ingegaan op de voordelen van de op dat moment nieuwe dakbedekking met zinken platen. Bij de verschillende voordelen wordt steeds de vergelijking gemaakt met een dekking van leien, pannen of tegels. Het lijkt echter meer een algemene informatieve verhandeling over het nieuwe materiaal dan dat het materiaal ook werd overwogen voor toepassing in de koloniën.

3.2.29 De Star 1823, nr. 12

Op pagina 940 van het decembernummer van 1823 wordt gesproken van nieuwe ontginningen en de aanleg van nieuwe woningen in kolonie 7.

'In No 7 zag men de ontginningen aanvangen en nieuwe woningen aanleggen, welke in de laatste koloniën thans eenigermate zijn uitgebreid. Nu men eigene steenen bakt, kan de woning voor de som van f 500: - welke hiertoe van den beginne af bestemd was, iet grooter vallen, terwijl men ook reeds eenige met pannen-daken in plaats van stroo heeft voorzien.'

De woningen van kolonie 7 konden dus voor hetzelfde geld iets groter worden dan de eerdere woningen en voor het eerst werden ook daken met dakpannen gedekt.

Uit de beschrijving wordt niet duidelijk of dit nog een verder uitbreiding van kolonie 7 betrof, aangezien hier in september 1822 al 70 (of 125) woningen aanwezig waren.

3.2.30 De Star 1824, nr. 2 en 3

In het tweede nummer van De Star in 1824 wordt geschreven: *'Den 8 Januarij (1823) zijn 45 nieuwe huizen aanbesteed geworden, waarvoor de bestemde gronden reeds bijna geheel ontgonnen waren, en dezelve zullen tegen de maand Julij (1823) kunnen worden betrokken'*.

Dit heeft betrekking op de kolonie in Wortel.

In het maartnummer wordt vermeldt dat de woningen in Wortel vanwege de terreingesteldheid meer onregelmatig gesitueerd moeten worden.

3.2.31 De Star 1824, nr. 9

In september 1824 wordt gemeld dat *‘de laatste hand [is] gelegd aan de ontginning van de 115 hoeven van Kolonie No. 4, en 50 huizen en hoeven zijn in Kolonie No. 7 gereed, om nieuwe Kolonisten te ontvangen.’*

In Kolonie No 5. Waren vijf nieuwe ‘groote hoeven’ gebouwd, die qua oppervlak overeen kwamen met 60 ‘gewone hoeven’.

3.2.32 De Star 1824, nr. 11

In november 1824 zijn de woningen van kolonie 7 nog altijd niet bewoond. Er wordt kort ingegaan op het type woningen. *‘Dat de 7^e Kolonie eindelijk, waarvan de hoeven nog onbewoond zijn, in dit jaar is aangelegd, en op dezelfde wijze, als bij vroegere rapporten reeds is uiteen gezet, tot kultuur wordt gebracht; terwijl wij hier wederom eene aanzienlijke verbetering hebben opgemerkt in den bouw der huizen, die, ten gevolge van verkregene ondervinding, volgens een nieuw modél zijn aangelegd, en door meerdere ruimte en betere inrigting, verre te verkiezen zijn boven de tot nu toe in gebruik zijnde woningen voor Kolonisten.’*

3.3 KOSTENRAMING 1819

In het Drents Archief is een kostenraming uit de beginperiode van de koloniën aanwezig. De kostenraming is niet gedateerd en er wordt ook niet vermeld door wie deze werd opgesteld. Er is echter sprake van de bouw van 52 ‘Colonistenhuijzen’ en uit de beschrijving blijkt uitsluitend de bouw van een woongedeelte. Hieruit kan worden opgemaakt dat het de eerste 52 woningen in kolonie 1 betreft. Dat komt ook overeen met de genoemde afmetingen van 15½ voet in het vierkant.

3.3.1 Metselwerk

De totale muurlengte bedraagt 61 voet met een hoogte van 11 voet (19,21 x 3,46 meter). De berekeningen gaan uit van halfsteens muren en vervolgens worden extra stenen gerekend voor ‘Pilasters’, voor ‘t fundament’, voor ‘brandgevels’ en voor de ‘schoorsteen’. Vervolgens worden stenen afgetrokken voor de ‘Couzijnen’. Dit geeft de volgende som:

Halfsteens gevels:	7.381 stenen
Bij voor pilasters:	700 stenen
Bij voor 't fundament:	2.662 stenen
Bij voor brandgevels:	1.650 stenen
Bij voor schoorstenen:	700 stenen
Af voor ‘Couzijnen’:	- 1.200 stenen
Totaal:	11.893 stenen

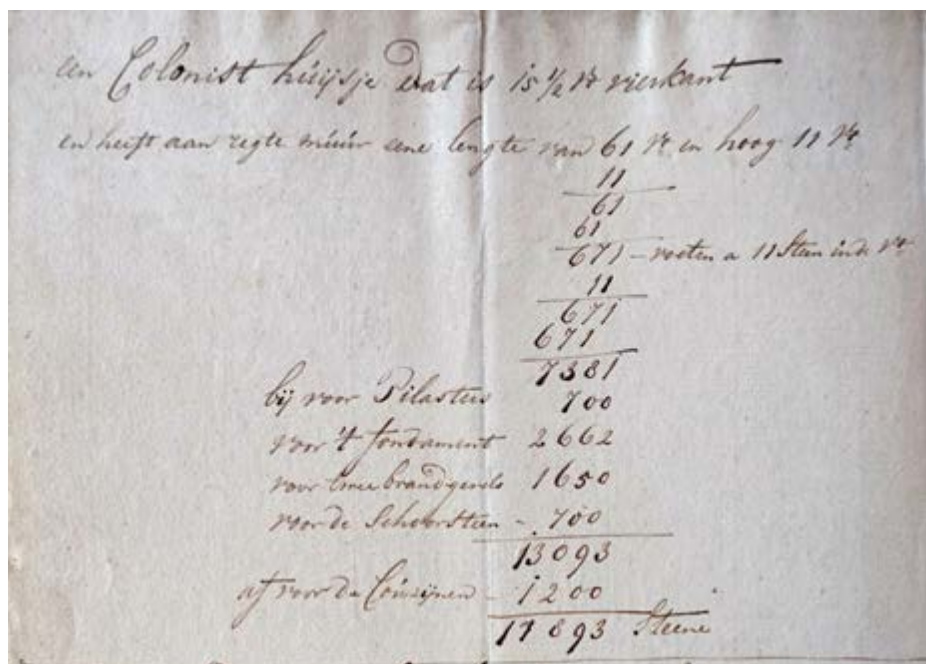
Gezien het oppervlak aan halfsteens gevels en het daaraan toegepaste aantal stenen rekent men $7.381 / (19,21 \times 3,46) = 7.381 \text{ stenen} / 66,47 \text{ m}^2 = 111 \text{ stenen per m}^2$. Dat aantal wijst op een klein formaat baksteen van ca. 19 x 8,5 x 3,8 cm met een lagenmaat van ca. 4,7 cm. Uit het aantal stenen per m² kan ook het oppervlak van de overige onderdelen worden berekend:

Pilasters:	6,36 m ²
't fundament:	24,20 m ²
Brandgevels:	15,00 m ²
Schoorsteen:	6,36 m ²
Kozijnen (openingen):	10,91 m ²

De pilasters waren ca. 0,94 cm breed (3 voet). Hieruit volgt een totale hoogte van ca. 6,8 meter. Dat is slechts tweemaal de genoemde

gevelhoogte van 3,45 meter. Hieruit blijkt dat de pilasters mogelijk slechts bij twee muren werden toegepast, vermoedelijk de beide zijgevels.

Berekening van benodigde bakstenen voor de eerste 52 koloniewoningen. Drents Archief, toegang 0186, inv.nr. 1175.

Voor de funderingen moet worden uitgegaan van een steens aanleg. Omdat ook de diepte niet bekend is kunnen verdere afmetingen minder betrouwbaar worden berekend. Uitgaande van een steens aanleg en een totale gevellengte van 19,15 meter zou het een hoogte van ca. 63 cm betekenen. Gaat men echter uit van een aanlegdiepte van slechts ca. 30 cm, wat ook bij boerderijen zeker niet ongebruikelijk is, dan kan een veel grotere gevellengte worden gefundeerd. Gaat men er bovendien vanuit dat de funderingen deels slechts halfsteens werden uitgevoerd, dan zou in

genoemd aantal zelfs de voetmuur van de schuur meegenomen kunnen zijn. Naar verwachting zou men dat echter ook wel in de beschrijving noemen.

Voor de brandmuur kan een oppervlak van ca. 15 m² worden berekend. Dat komt globaal overeen met het oppervlak van één van de vier gevels van het woongedeelte.

Voor de schoorsteen wordt een oppervlak van ca. 6,36 m² berekend. Bij een halfsteens rookkanaal met een binnenwerkse maat van ca. 30 x 40 cm, waarbij één van de zijden van de schoorsteen als gevel is meegerekend, kan een kanaallengte van ca. 5 meter worden bepaald.

Voor de gevelopeningen worden 1.200 stenen genoemd. Dit geeft een oppervlak van 10,91 meter halfsteens muurwerk. Uit het in De Star 1819, nr. 6 genoemde bestek blijken de afmetingen voor vensters van 3 bij 5 voet (0,94 x 1,57 meter) en voor deurkozijnen van 3 bij 6½ voet (0,94 x 2,05 meter). Voor twee vensters en twee deuren komt dit uit op een oppervlak van $(2 \times 1,48) + (2 \times 1,927) = 2,96 + 3,854 = 6,8$ m². Dat is aanzienlijk minder dan berekend oppervlak van 10,91 m². Hieruit kan worden afgeleid dat een deel van de openingen in steens muurwerk werd geplaatst. Dat zou een oppervlak van ca. 4,1 m² betreffen. Dit kunnen zelfs twee deuren zijn geweest wanneer één deur in de brandmuur werd geplaatst en één deur ter plaatse van een pilaster. Het grote oppervlak aan openingen doet echter tevens sterk vermoeden dat ook bij het vroegste type toch ook al een verbinding tussen het woongedeelte en de schuur werd aangelegd. Dat zou bovendien ook in het dagelijkse gebruik uiterst praktisch zijn geweest, temeer daar wonen en werken in de praktijk volledig met elkaar verweven waren.

Bovengenoemd klein baksteenformaat werd bij de bouwhistorische documentaties alleen aangetroffen bij de brandmuur van de woning Van Naamen van Eemneslaan 64 en (deels als hergebruikte steen) bij Van Naamen van Eemneslaan 5. In alle andere gevallen werden duidelijk grotere stenen aangetroffen, waaruit moet worden geconcludeerd dat het zichtbare metselwerk in de loop van de negentiende eeuw bijna altijd werd vervangen.

3.3.2 Overige kenmerken

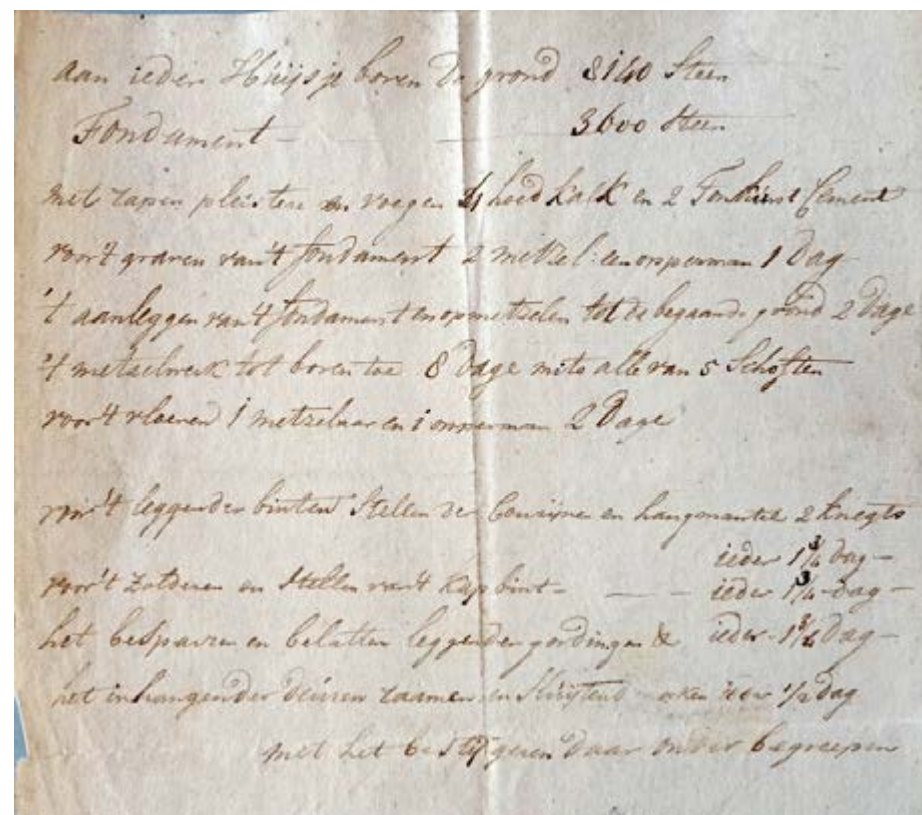
Naast de kostenberekening voor het metselwerk wordt ook een raming gemaakt van de benodigde urenbesteding. Opmerkelijk is dat hier aantallen bakstenen worden genoemd die niet corresponderen met hiervoor genoemde aantallen. Voor het bovengrondse werk worden hier 8.140 stenen gerekend en voor funderingen 3.600 stenen. Daarmee ligt het aantal stenen voor de gevel lager en het aantal stenen voor de funderingen juist hoger dan bij de berekening van de metselstenen. De reden hiervan is niet duidelijk.

Verder worden uren ingeschat voor diverse onderdelen:

Graven van funderingen; 2 metselaars/1 opperman	1 dag
Aanleggen 4 funderingen tot begane grond:	2 dagen
Opmetselen tot boven toe:	8 dagen
Voor 't vloeren; 1 metselaar/1 opperman	2 dagen
Leggen gebinten, stellen kozijnen en hangmantel; 2 knechten	1 ¾ dagen
Zolderen en stellen van 't kapbint (2 knechten)	1 ¾ dag
Besparren, belatten, leggen gordingen enz. (2 knechten)	1 ¾ dag
Inhangen deuren, ramen en sluitend maken (2 knechten)	½ dag

Hierbij was het nodige steigerwerk inbegrepen.

Het totaal kwam daarmee op een bouwtijd van 18 ¾ dag en een totale urenbesteding van 48,5 mandagen. Uitgaande van een zesdaagse werkweek zou men globaal drie weken over één woning doen.

aan ieder Schijf boven de grond 8140 Steen
 Fondament ————— 3600 Steen
 met tapijn pleister en vagen Scheid Lijck en 2 Fundering funderen
 voor't graven van't fundament 2 metzel. en opperman 1 Dag
 't aanleggen van't fundament en opmetselen tot de begane grond 2 Dage
 't metselwerk tot boven toe 8 Dage met alle van 5 Schoften
 voor't vloeren 1 metzelnaar en 1 opperman 2 Dage
 voor't leggen der gebinten stellen der kozijnen en hangmantel 2 knechte
 voor't zolderen en stellen van't kapbint ————— ieder 1 ¾ dag —
 het besparren en belatten leggende gordingen & ————— ieder 1 ¾ dag —
 het inhangen der deuren ramen en sluitend maken ————— ieder ½ dag
 met het besparren daar onder begrepen

Berekening uren voor de eerste 52 koloniewoningen. Drents Archief, toegang 0186, inv.nr. 1175.

3.4 BARON DE KEVERBERG 1821

Deze Franse vertaling uit 1821, getiteld: *De la colonie de Frederiks-oord et des moyens de subvenir aux besoins de l'indigence par le défrichement des terres vagues et incultes, traductions d'un manuscrit du général-major Van den Bosch*, door Karel Lodewijk Willem Joseph baron van Keverberg van Kessel (1768 – 1841), van een traktaat van Generaal Van den Bosch zegt niets specifiek over de woningen. Bij deze vertaling behoort echter wel één van de bekende afbeeldingen van de koloniewoningen.

Gezien de uitgave van de vertaling in 1821, moet de tekening ook uit dat jaar (of vroeger) dateren. Het betekent in ieder geval dat deze tekening vroeger is dan de door Von Grouner (1826) weergegeven tekeningen.

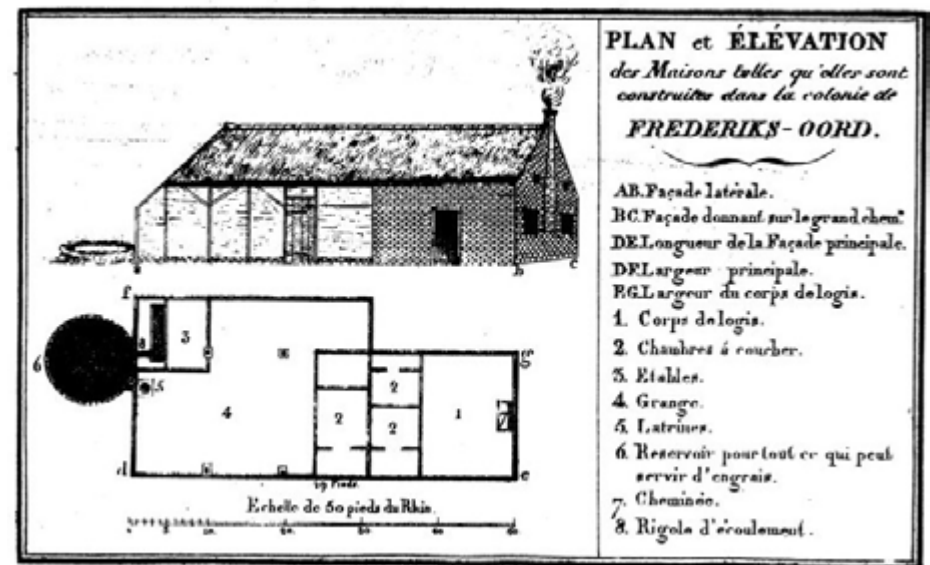
De maatvoering in 'pieds du Rhin' (Rijnlandse voeten à 314 mm) geeft een lengte van 49 voet = 15,39 meter weer. Het woongedeelte is ca. 5,1 meter breed en 5,9 meter diep. Het achterhuis is ca. 7,3 meter breed en ca. 9,5 meter diep.

Deze tekening toont een woongedeelte zonder zijbeuk en met de schoorsteen tegen de voorgevel. Er is geen interne verbinding tussen het woongedeelte en het achterhuis. Tegen de 'middelemuur' zijn zowel in het woongedeelte als in de schuur 'Chambres á coucher' weergegeven. Het aanzicht geeft de toegangen tot zowel het woongedeelte als de schuur weer in de linker zijgevel.

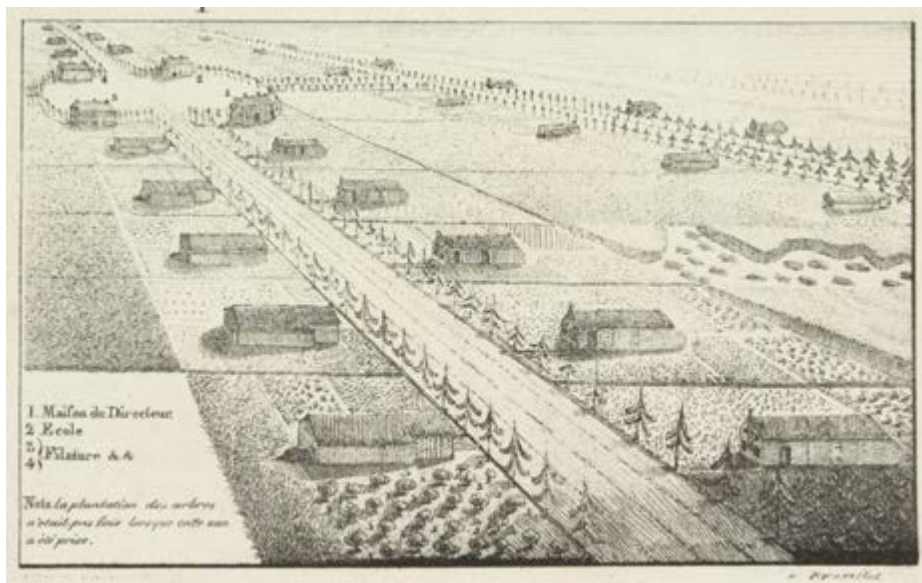
In het achterhuis bevindt zich in de rechter achterhoek een afgescheiden stal. Hier wordt een afvoergoot naar het naast de achtergevel gesitueerde ronde gierbassin weergegeven. Ook het tegen het midden van de

achtergevel gesitueerde privaat heeft een afvoer naar dit bassin. De grote ongedeelde ruimte wordt als 'Grange' (schuur) aangeduid.

Het aanzicht geeft bij het woongedeelte vrij specifiek bakstenen gevels weer. Bij het bedrijfs gedeelte wijzen de in het gevelvlak zichtbare houtconstructies en de toegepaste arceringen op een vakwerkkopzet.

De bij de vertaling van Baron De Keverberg in 1821 weergegeven tekening van een koloniewoning. Bron: DA, toegang 0186, nr. 3506 (kopie van origineel)

Bij de vertaling van Baron de Keerbergh opgenomen vogelvlucht van de kolonie. Rijksmuseum, nr. RP-P-OB-87.338.

3.5 VON GR(O)UNER – 1826

Johann Samuel von Gruner (of Grouner) (Murten 27-02-1766 – Traubing 31-01-1824) was een Zwitserse geoloog van patricische afkomst. In 1803 emigreerde hij naar Beieren, waar hij in 1810 lid werd van het eerste Algemeen Comité van de Beierse Landbouwvereniging. Hij zette zich actief in voor landbouwkundige verbeteringen. In 1821 ontving hij een beurs voor een landbouwstudiereis naar Nederland.

Nadat hij in 1824 omkwam bij een verkeersongeval werden zijn aantekeningen van deze studiereis in 1826 postuum gepubliceerd in 2 delen, geschreven door Carl Wilhelm Wimmer.

Tijdens zijn studiereis bezocht Von Gruner ook de ‘Armen-kolonie’ Frederiksoord, waar hij omstreeks december 1821 verbleef. Het verslag vermeldt dat op dat moment al zeven koloniën waren opgericht, die in totaal 557 ‘huishoudens’ telden. Het totaal aantal inwoners bedroeg 2.134 mensen.

- Kolonie 1 – 54
- Kolonie 2 – 75
- Kolonie 3 – 100
- Kolonie 4 – 64
- Kolonie 5 – 3
- Kolonie 6 – 36
- Kolonie 7 – 125

Het verslag gaat uitgebreid in op het ontstaan van de koloniën en de opzet hiervan.

Van de woningen schrijft Von Gruner dat die in het midden van de tuin liggen met aan weerszijden een gelijke ruimte. De woningen staan 50 voet van de straat, met aan de achterzijde een grotere ruimte, waar de ‘eigenlijke akker’ begint. De perceelbreedte aan de straat bedraagt niet meer dan 30 roeden, maar wordt waar mogelijk vergroot tot 40 of 45 roeden. De daardoor ontstane grotere afstand tussen de woningen zou de ‘moraliteit’ ten goede komen en conflicten tussen kolonisten vermijden. De percelen werden door een afwateringssloot omgeven.

Vanaf pagina 300 gaat Von Gruner uitgebreid in op de kolonistenwoningen. Uit het detail waarmee de beschrijving gepaard gaat moet worden geconcludeerd dat Von Gruner de woningen nauwgezet heeft bestudeerd,

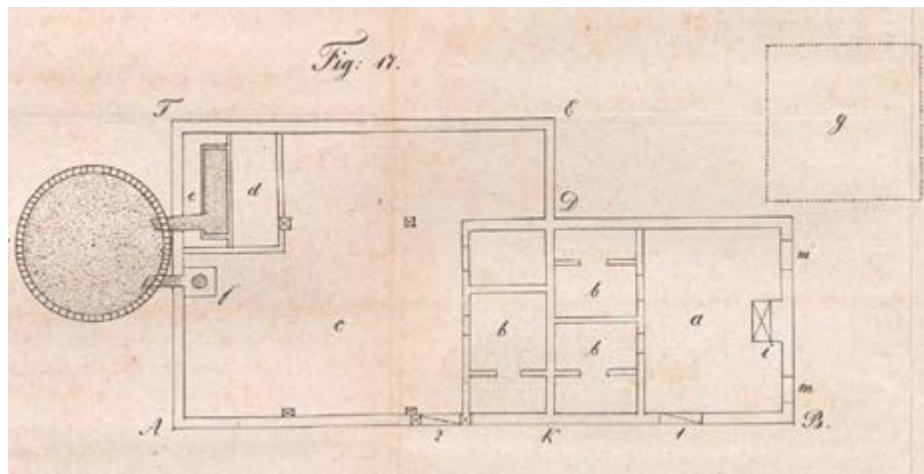
waarbij hij zowel aandacht besteedde aan het woongedeelte als aan het bedrijfsgedeelte.

De woningen waren voor Fl. 500,- per stuk gebouwd. Aanvankelijk had men de benodigde materialen, in het bijzonder de stenen en kalk, van grote afstand moeten halen. Later had Generaal van den Bosch mogelijkheden gevonden om deze in de kolonie zelf te maken. Hierdoor werd een vergroting van de woningen mogelijk, zonder dat de kosten toenamen.

Von Gruner stelt dat de zeer beperkte afmetingen van de woningen een zwak punt zijn binnen de 'grootse' onderneming van de koloniën.

3.5.1 Het 'oude type'

Aan de hand van een plattegrond met legenda wordt vervolgens een woning van het 'oudere type' beschreven.

Plattegrond van een woning van het 'oudere type', opgenomen in het reisverslag van Von Gruner. Bron: Von Gruner 1826, tab. VI. Fig. 17 (tussen pag. 300 en 301).

Gevel B-C is de naar de straat gerichte gevel met daarin twee vensters (m). De gevel AB is gericht op de ingang vanaf de straat. Bedoeld zal zijn dat langs deze zijde van de woning een pad liep. In die gevel bevinden zich twee toegangsdeuren (1 en 2), waarvan één het woongedeelte en één het bedrijfsgedeelte ontsluit. Opvallend is dat er geen verbinding bestaat tussen beide delen.

In de gemeenschappelijke woonkamer (a) bevindt zich een schouw die zowel voor koken als voor verwarmen dient. Aan de achterzijde van de woonkamer bevinden zich twee 'schlafkammern'. De plattegrond suggereert hier twee aparte kamertjes met daarin nog weer een tussenwandje.

Gezien de zeer beperkte afmetingen van de woningen lijkt het onwaarschijnlijk dat sprake was van afzonderlijke kamertjes, temeer daar het in die tijd, behalve in voorname woonhuizen, ongebruikelijk was om aparte slaapkamers toe te passen. Desondanks werd ook in De Star 1821, nr. 4 gesproken van de toepassing van 'appartementen' om jongens en meisjes gescheiden te laten slapen. Mogelijk zijn door Von Gruner deze appartementen bedoeld. Een derde bedstede (b) bevindt zich aan de van het bedrijfsgedeelte (c). In de rechter achterhoek van het bedrijfsgedeelte bevindt zich een kleine veestal (d) met aan de achterzijde aan afvoergoot (e). Direct naast de stal bevindt zich de 'Abtritt' (f), waarmee waarschijnlijk een privaat wordt bedoeld. Zowel de afvoergoot als de uitloop van het privaat monden uit in een rond 'Düngerhausen', 'gierbad' genaamd.

Het ronde 'gierbad' is ook op andere afbeeldingen herkenbaar, evenals de plaats van het privaat. Dat wordt echter soms tegen de buitenzijde van de achtergevel weergegeven. (zie ook afbeelding par. 3.9).

Nach $\frac{1}{16}$ verjüngt.

Fig. 17.

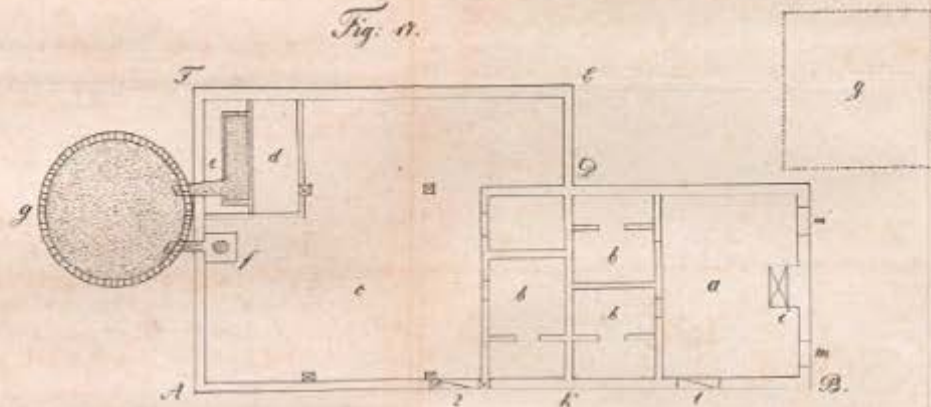

Fig. 18.

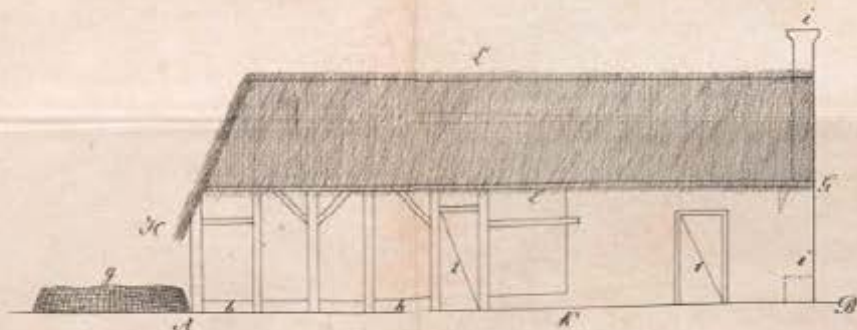

Fig. 19.

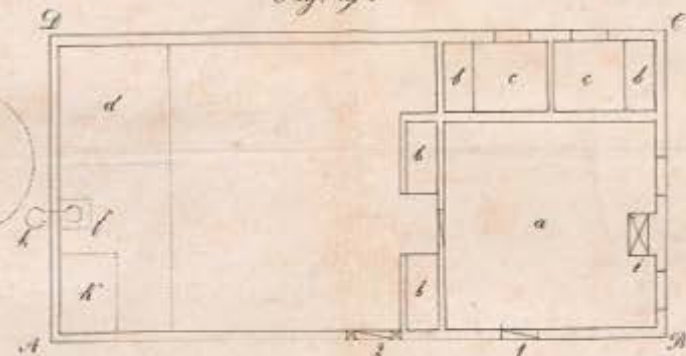

Fig. 20.

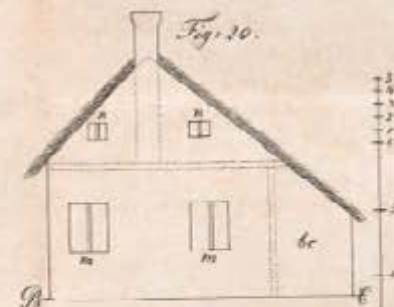
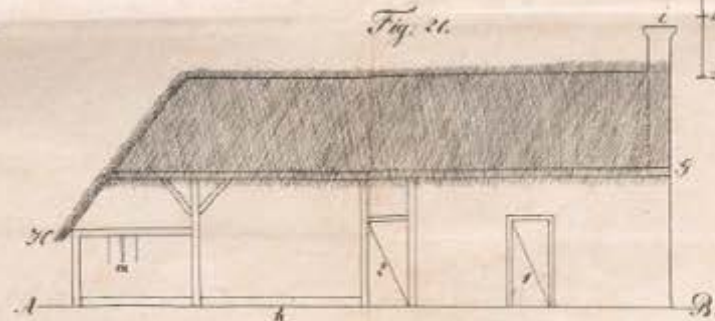

Fig. 21.

Het grondvlak van de woningen is volledig uitgevoerd in baksteen, maar zeer ondiep gefundeerd en nooit op palen of 'Bürsten'. Daarboven is alleen het woongedeelte gemetseld. De overige delen hebben alleen een 'schuh hohen' fundament met daarop palen en regels met een houten bekleding. Het dak is gedekt met riet en heeft daarmee de vorm van een 'strodak'.

Boven de woonkamer bevindt zich onder het dak nog een kamer met twee kleine vensters om gereedschappen op te bergen.

Nogmaals benadrukt Von Gruner de zeer beperkte afmetingen van de ruimtes en de zeer smalle deuren. Ook wordt genoemd dat grotendeels twee bedden boven elkaar waren aangebracht, zoals dat in Duitsland alleen in veestallen voor de knechten voorkwam.

Specifiek wordt vermeldt dat er geen keuken, maar ook geen 'speise' [voorraadruimte] of kelder aanwezig is, zodat het zeer lastig is om vlees of 'bistualiën' [zuivelproducten?] te bewaren. Aardappelen worden in de ruimte of in het bedrijfsgedeelte onder een laag grond bewaard.

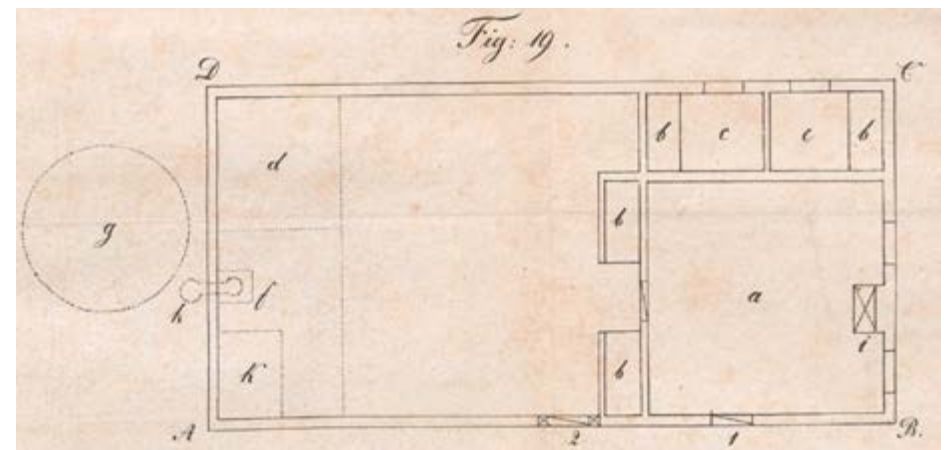
De houten schuur met geteerde vernagelde bekleding dient voor de opslag van alle voorraden, zoals heideplaggen, voer en andere oogsten. Daarnaast als leefruimte en als toegang tot de stal. De bodem bestaat uit 'geschlagene zenne' [aanklopt leem?]. De stal is slechts door vlechtwerk van de ruimte gescheiden, in een enkel geval door houten wanden.

Elke kolonist krijgt aanvankelijk één koe en, in plaats van een tweede, tien schapen omdat die makkelijk te houden zijn. Het vee staat door elkaar in de kleine stal. De koe is aan twee 'staven' vastgebonden en krijgt het voer voor zich op de grond. Hier is geen voergoot of voerbak voorhanden. Ook de schapen hebben geen ruif.

De gierput is meestal, maar niet altijd, rond met een doorsnede van 12 voet.

3.5.2 Het 'nieuwere type'

Vervolgens gaat Von Gruner in op een kolonistenwoning van het 'nieuwere' type. Daarbij worden uitsluitend de veranderingen ten opzichte van het oudere type behandeld.

Plattegrond van een woning van het 'nieuwere type', opgenomen in het reisverslag van Von Gruner. Von Gruner 1926, tab. VI. Fig. 19 (tussen pag. 300 en 301).

Het 'nieuwere type' heeft een rechthoekige plattegrond, waardoor de woonkamer groter is. De 'bettstellen' (bbbb) [slaapplaatsen] zijn verplaatst. Daarna wordt geschreven: 'und 2 kammern cc sind nun zunächst dem Wohnzimmer angebracht.' Zoals al eerder aangegeven betreft het mogelijk de afzonderlijke appartementen voor de gescheiden slaapplaatsen van wezen.

Opvallend vindt Von Gruner de asymmetrische opzet van de voorgevel door de zeer lage (rechter) zijgevel. Aangezien de materiaalbesparing door deze lagere gevel minimaal is moet deze opzet wel zijn ontstaan omdat dit al gebruikelijk was bij het schuurgedeelte van het 'oudere type'.

Een andere 'modificatie' betrof de verplaatsing van de deuren (1 en 2) en de verkorting van nok. Hierdoor werd het achterdakvlak minder steil. Hoewel het in de beschrijving niet wordt genoemd is ook de aanwezigheid van een deur tussen het woongedeelte en de schuur een belangrijke verandering die vanaf dan steeds is toegepast.

In de woningen was geen pomp (of watervoorziening) aanwezig. Het was Von Gruner niet duidelijk of hierin nog moest worden voorzien. Gezien de grote afstand tussen de woningen leek een gemeenschappelijke bron niet wenselijk.

De plattegrond van het 'nieuwere type' geeft geen gebintstijlen weer en ook de stal wordt minder gedetailleerd weergegeven. Daarnaast is in de linker achterhoek van de schuur een kleine rechthoekige ruimte met een gestippelde lijn weergegeven. Hier wordt echter in de tekst niet naar verwezen.

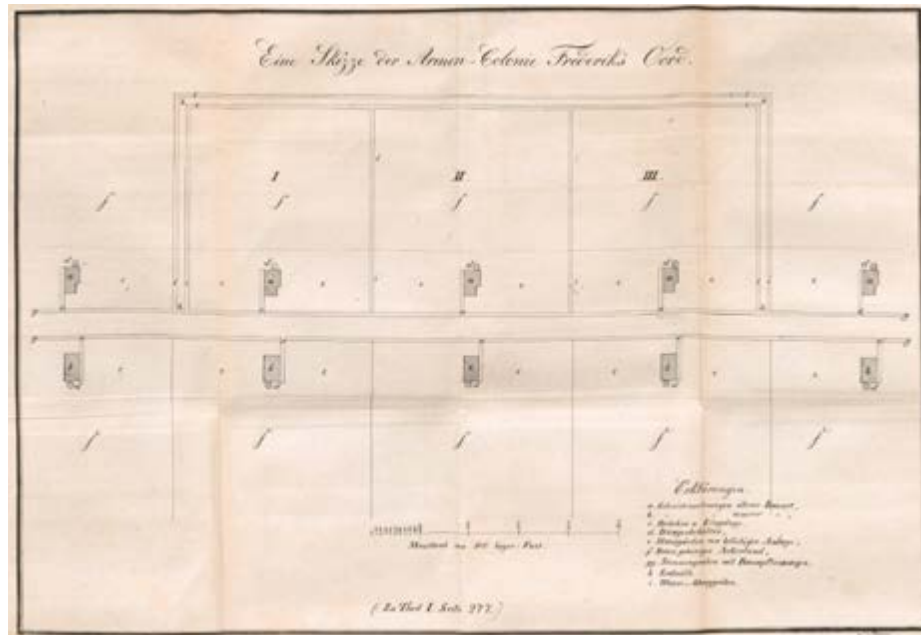
3.5.3 Betrouwbaarheid

Van Gruner was in Drenthe in december 1821. Op dat moment was kolonie 7 nog niet gereed. Daar zou het grootste deel van de woningen pas in 1823 gereedkomen. Hieruit blijkt dat Wimmer zich in ieder geval ten dele op andere bronnen dan uitsluitend de aantekeningen van Von Gruner baseerde en zijn verslag heeft geactualiseerd.

De gedetailleerdheid van de beschrijving doet verder wel een hoge betrouwbaarheid vermoeden. Daarbij moet echter ook weer worden aangetekend dat de publicatie ca. vijf jaar na de studiereis en twee jaar na het overlijden van Von Gruner plaatsvond. De auteur kan zich dus uitsluitend op aantekeningen gebaseerd hebben. Een fout of onjuiste interpretatie is dan zeer goed mogelijk. Op de hoofdlijnen is dat wat minder waarschijnlijk.

De plattegrond van het 'oudere type' bij het verslag van Von Gruner vertoont opvallend grote overeenkomsten met de plattegrond die in afbeeldingen, welke werd opgenomen in de Franstalige publicatie uit 1821 door Baron de Keverberg. Mogelijk hebben beiden zeer nauwgezet de daadwerkelijk bestaande situatie, toevalligerwijs in nagenoeg dezelfde stijl, vastgelegd. Veel waarschijnlijker is echter dat de tekening van het 'oudere type' werd overgenomen van de bestaande tekening. Daarmee wordt de betrouwbaarheid van de weergave ook minder betrouwbaar.

Aangezien het verslag van de reis van Von Gruner pas in 1826 werd uitgegeven kan niet worden uitgesloten dat Wimmer zich baseerde op de eerder uitgegeven prent. Dit betreft echter uitsluitend de plattegrond van het 'oude type'. Of de tekening van het 'nieuwe type' ook een voorganger heeft is niet bekend.

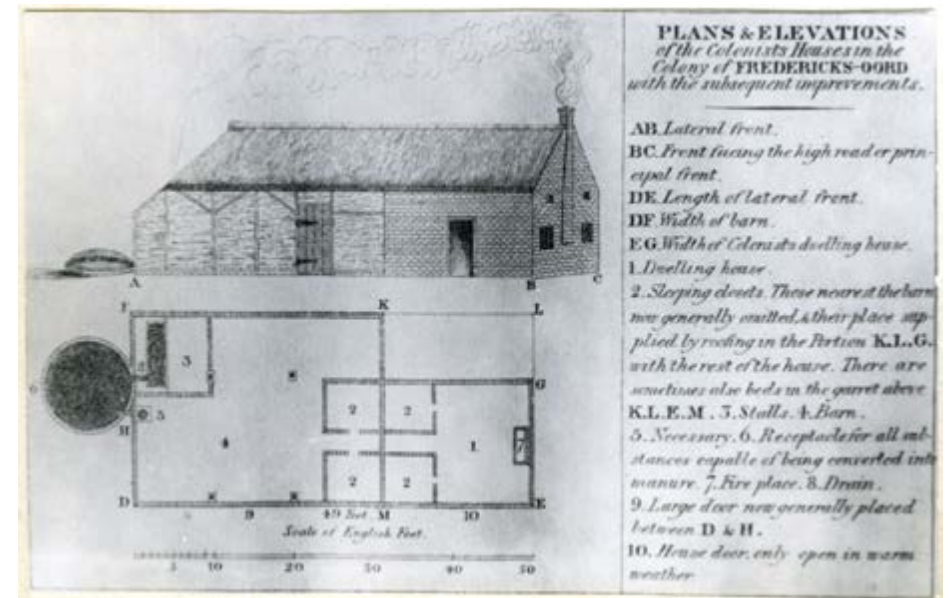

Bij het reisverslag van Von Gruner opgenomen deelplattegrond van de kolonie Frederiksoord, bedoeld om de hoofdpzet van de kolonie duidelijk te maken. Opmerkelijk is dat ook hier al rechthoekige woningen en woning met een inspringende hoek worden weergegeven. Von Gruner 1926, tab. VI. Fig. 19 (tussen pag. 276 en 277).

3.6 'SCHOTSE PUBLICATIE' 1828

Een regelmatig als 'Schotse publicatie' aangehaalde uitgave heeft de titel: "An account of the poor-colonies and agricultural workhouses of the benevolent society of Holland". Deze werd geschreven door een lid van de Highland Society of Scotland, Edinburgh in 1828 naar aanleiding van een 'recent' bezoek door de auteur.²

² In de inleiding wordt op pagina XIV gesproken van : 'In our own recent visit to Holland'.

Afbeelding bij pagina 18 van de 'Schotse publicatie' uit 1828. DA, nr. DA18601014.

Op pagina 18 volgt een beschrijving van de woningen. Er wordt dan gesproken van 'different alterations which have been made on the original houses'. De op pagina 18 bijgevoegde afbeelding lijkt wederom gebaseerd op de ook in 1821 door Baron De Keverberg afgebeelde woning. Er vallen een paar belangrijke verschillen op. Er worden nu geen kamertjes met bedden of bedsteden weergegeven, maar onverdeelde ruimte. Verder wordt tussen de bedsteden nu een doorgang tussen het woongedeelte en het achterhuis weergegeven. Daarmee lijkt deze afbeelding een vrij betrouwbare weergave van de op dat moment daadwerkelijk bestaande situatie in de woningen zonder zijkamer.

De woningen waren volgens deze publicatie ontworpen voor de huisvesting van zes tot acht personen, inclusief kinderen. De woningen waren weliswaar klein, maar ‘commodious’ (gerieflijk). De schuur sloot aan op de woning. Genoemd wordt dat de woningen aanvankelijk met riet waren gedekt, maar later met dakpannen. Daarmee wordt mogelijk het nieuwe woningtype van kolonie 7 bedoeld.

Er worden vervolgens belangrijke aanpassingen genoemd: *‘Some alterations have also been made upon the sleeping closets and the position of the large door, which is now generally place on the side opposite tot he principal front. This arrangement is found tob e more convenient, more conducive to warmth, and bearing a greater resemblance tot he general form of fram-steadings in the adjecent country. The large door is the only one which is used during the winter and cold weather; the small door at the side, by which the dwelling-house communicates directly with the open air, is seldom used excepting in summer.’*

Deze aanpassingen hebben betrekking op de interne- en externe ontsluiting. Voor het maken van een interne verbinding tussen het woongedeelte en het achterhuis had men de bedsteden aangepast. Tussen twee bedsteden was een doorloop gecreëerd. Verder wordt gesproken van een ‘grote deur’ in de achtergevel. Deze wordt ook op de bijbehorende plattegrond tussen D en H gesitueerd. Of dit een verplaatste- of extra toegevoegde deur is wordt niet helemaal duidelijk. Vreemd is ook dat de achtergevel zo laag wordt weergegeven dat daar nooit een grotere deur kan zijn toegepast. De eveneens genoemde ‘kleine deur’ bevindt zich in de zijgevel van het woongedeelte (bij nr. 10 op de plattegrond). Deze werd

blijkbaar uitsluitend in de zomer gebruikt, terwijl in de winter de toegang tot het woongedeelte plaatsvond via het achterhuis.

Op pagina 85 wordt geschreven over de mestverwerking. Elk huis was voorzien van een reservoir of kuip/ton³ voor de opvang van vloeibare meststoffen. Daarnaast is er een opvang voor de vaste meststoffen van de schapen, koeien etc. Vaste en vloeibare mest werden één keer per week samengevoegd en tweemaal per week gemengd.

De publicatie vermeldt verder op pagina 115 nog dat de bouw van de woningen publiek werd aanbesteed. De Maatschappij leverde daarbij voor de bouw van elke woning 10.000 stenen ter waarde van Fl. 60,-. Daarmee kwamen de bouwkosten op Fl. 440,- per woning. Vervolgens wordt vermeld dat een opzichter aanwezig was om toezicht op de bouwwerkzaamheden te houden. Deze informeerde de (onder)directeur wekelijks over de geconstateerde fouten. Nadat de woningen geheel gereed waren, werden deze door een speciaal voor dat doel opgericht comité geïnspecteerd. Nadat deze zijn goedkeuring had gegeven kon de betaling aan de aannemer plaatsvinden.

3.7 A.F. EILERTS DE HAAN 1872

In 1872 bracht de Friese predikant Anneus Frederik Eilerts de Haan (1834 – 1852) de publicatie *De Noord-Nederlandsche Landbouwkoloniën – Eene studie over de Maatschappij van Weldadigheid* uit.

³ In het engels: ‘tub’.

Hoewel Eilerts De Haan de koloniewoningen op pagina 36 noemt blijkt hieruit niet duidelijk of dit een eigen waarneming betrof.

‘Treden wij even eene kolonistenwoning binnen. Het front waarin twee ramen zijn, ziet uit op den weg, die voorbij de woning loopt. Alle kolonisten-huizen staan in dubbele rijen allen met het front naar elkander. De twee rijen worden door een weg gescheiden. Men kan ‘t, als ‘t ware, eene straat noemen, waarin de huizen op 60 meters van elkander staan.

Tusschen de ramen van de woning bevindt zich de schoorsteenmantel en de haard. In den achterwand van ‘t vertrek zijn bedsteden. De schuur achter ‘t woonvertrek biedt gelegenheid aan tot het verrichten van arbeid, karnen, dorschen enz., en tot stalling van het vee; ook is er eene karn-plaats. De kolonist had het gebruik van één of twee koeijen, die hem van zuivel enz. voorzagen.’

Bij deze publicatie zijn geen afbeeldingen opgenomen.

3.8 GERLACH 1884

In 1884 bracht Justus Wilhelmus Robertus Gerlach (1831 – 1906) zijn publicatie *‘De vrije Landbouwkolonien der Maatschappij van Weldadigheid’* uit.

Het verslag is nog beknopter en over de aanblik van de drie koloniën wordt op beeldende wijze geschreven:

‘Zij zijn doorsneden met breede landwegen, ter weerszijde bezoomd met eiken-, beuken, dennen- en berkenboomen. Aan deze wegen staan de

woningen der kolonisten, telkens twee tegenovre elkander, hetgeen de gezelligheid bevordert; overigens staan de woningen op zich zelve en op een afstand van 5 tot 10 minuten gaans van elkander. De woningen zijn van gelijke type, waardoor alle zucht tot bevoorrechtting wordt buiten gesloten; voor elke woning is een tuintje van ongeveer 12 meter lengte. Deze tuintjes zijn over het algemeen netjes onderhouden en met groenten, bloemen en heesters beplant; de woningen zijn meestal omslingerd met wilde wijngaard, convolvulus en Oost-Indische kers. Tusschen de woningen en daarachter liggen akkers met tarwe, rogge, haver, boekweit, aardappelen en peulvruchten, weiden met hoornvee, bosschen van allerlei leeftijd en soort. Een bekoorlijk en opwekkend tafereel, als de zon daarover schijnt.’

Een mooie romantische beschrijving, die helaas weinig informatie geeft over de woningen.

3.9 WESTENDORP BOERMA 1927

In 1927 schrijft dr. Jacobus Johannes Westendorp Boerma (1901 – 1970) het boek: *Johannes van den Bosch als sociaal hervormer, De Maatschappij van Weldadigheid.*

Over het functioneren van de Maatschappij van Weldadigheid schrijft Westendorp Boerma op pag. 134: *‘De soepelheid in de uitvoering der plannen, zien we ook bij de inwendige organisatie. Wanneer het noodig scheen, was Van den Bosch steeds bereid slecht werkende middelen te vervangen door meerbelovende. Aan de hoofdgedachte hield hij echter zoveel mogelijk vast.’*

Deze werkwijze had tot gevolg dat snel beslissingen werden genomen en veranderingen elkaar snel opvolgden. Dit heeft ook betrekking op de koloniewoningen.

Over de woningen schrijft Westendorp Boerma op pagina 135: 'De gerekte vorm van de gewone koloniën stond in verband met de wijze van aanleg der hoeven. De woningen waren namelijk aan weerszijden van wegen opgetrokken, elk met +/- 3 H.A. grond er naast en er achter, zoodat de huisjes aan denzelfden kant van den weg een 60 M. van elkaar verwijderd lagen. Ze bestonden uit een kamer van 15 voet in het vierkant pus 3 of 4 bedsteden en een zolder er boven, terwijl achter een kleine schuur was aangebouwd, welke, behalve voor oogst en brandstof, plaats bood voor een paar koeien. De muren van het huisje waren van steen; het dak werd gewoonlijk met riet gedekt. Over het algemeen waren de later gebouwde woningen ruimer en solider dan de eerste. De bedsteden werden vervangen door kleine kamertjes.'

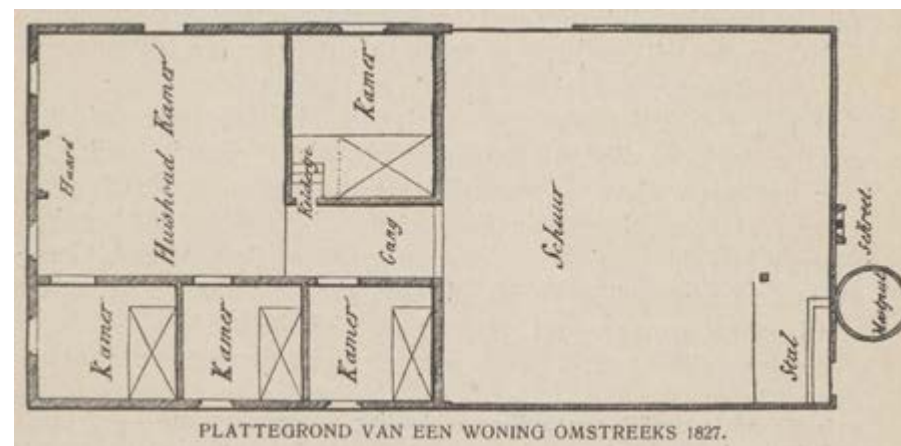
Westendorp Boerma vermeldt ook nog: 'Ten behoeve van de mestbereiding en ter verkrijging van boter en melk kreeg elk gezin een paar schapen en 1 of 2 koeien, waarvoor ook weer eenige huur betaald moest worden.'

In de publicatie van Westendorp Boerma wordt op pagina 135 een plattegrond weergegeven die, blijkens het onderschrift, de situatie omstreeks 1827 weergeeft.

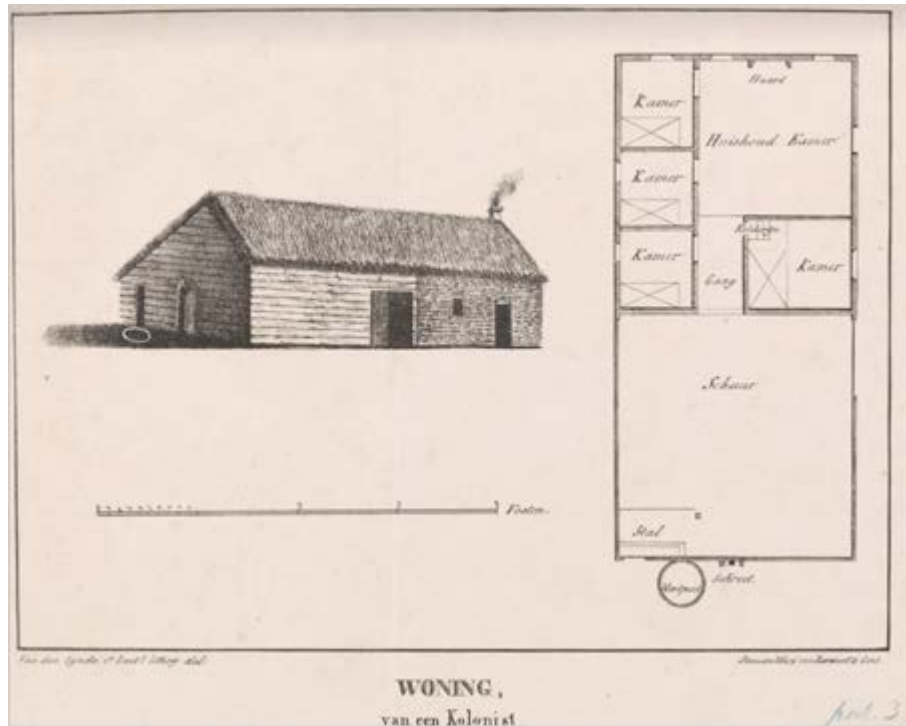
Getoond wordt een woning met een zijkamer met daarin maar liefst drie aparte slaapkamers met een bed. Daarnaast tegen de tussenmuur met de schuur nog een vierde slaapkamertje met daaronder een keldertje. Het woongedeelte heeft vrijwel dezelfde afmetingen als de schuur en de in de achterhoek van de schuur weergegeven stal is nauwelijks groter dan de

bedden. Het privaat wordt aan de buitenzijde tegen de achtergevel weergegeven. In de linker zijgevel wordt een brede staldeur weergegeven.

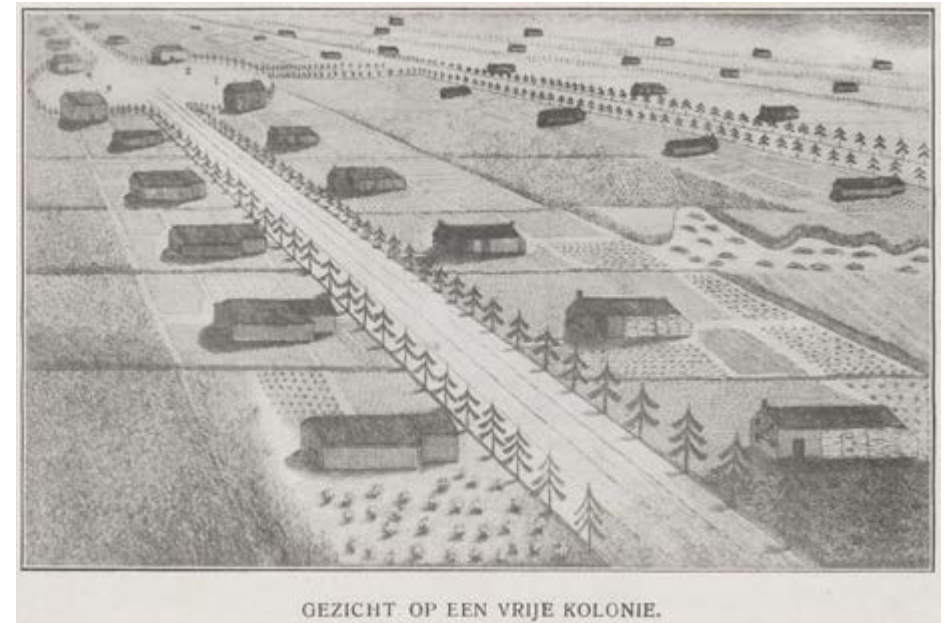
Gezien de onjuiste verhoudingen moet de in deze publicatie opgenomen plattegrond als vrij onbetrouwbaar worden beschouwd

De op pagina 135 weergegeven plattegrond. Westendorp Boerma (1927).

Dezelfde plattegrond is ook aanwezig in het Drents Archief, maar gaat dan vergezeld van een aanzichttekening van de woning en het onderschrift: Woning van een Kolonist. Ook het bij de plattegrond behorende aanzicht van de kolonistenwoning lijkt qua verhoudingen weinig betrouwbaar. Er is weliswaar een duidelijk onderscheid herkenbaar tussen de gemetselde gevels van het woongedeelte en de houten gevels van het bedrijfs gedeelte, maar de opzet met een ongelijkzijdig zadeldak met een als topgevel uitgevoerde achtergevel is niet juist.

3.10 DORGEOLO 1964

In 1964 promoveerde landbouwkundig ingenieur Jan Derk Dorgelo (1925 – 1976?) aan de Landbouwhogeschool Wageningen op ‘De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859).

■ *blad 45*

Op pagina 54 vermeldt Dorgelo dat de percelen werden gescheiden door greppels. Daarnaast waren ook binnen de percelen kleinere percelen afgebakend middels greppels. Omdat langs de wegen zogenaamde 'bermsloten' waren aangelegd waren aan de voorzijde van de percelen bruggen van heideplaggen gemaakt. Deze konden door een kolonist in één dag worden aangelegd, maar moesten om de drie jaren worden vervangen.

Vanaf pagina 61 worden de woningen besproken. Dorgelo stelt dat in de 'gewone koloniën' tussen 1818 en 1859 sprake was van één vrijwel uniform type kolonistenwoning, dat behoorde bij de hoeven van +/- 3 ha. Deze bestonden uit een bedrijfs- en woongedeelte.

Vervolgens grijpt Dorgelo terug op het reisverslag van Von Grouner en geeft een iets verkorte vertaling van diens beschrijving.

Een opvallend verschil is dat Dorgelo spreekt van een 'bijbehorende' waterput, bekleed met heideplaggen. Het betreft een vergissing aangezien Von Grouner juist opmerkt dat een waterput ontbreekt. De met heide plaggen beklede waterput bevindt zich centraal in Frederiksoord. Dorgelo noemt een afmeting van 4,5 bij 4,5 meter voor de 'woonkeuken' en drie slaapruimten met twee boven elkaar gelegen bedsteden.

Tot slot spreekt Dorgelo van 4 x 2 bedsteden in het 'nieuwere type'. Hoewel Von Grouner ook boven elkaar liggende bedsteden noemt is deze minder specifiek in de algemene toepassing.

Na Von Grouner haalt Dorgelo een anonieme brochure uit 1828 aan die de slechte bouwkwaliteit van de woningen als volgt verwoordt: *'De huisjes der vrije Koloniën zoo min als de gestichten leveren eenig spoor op van die*

doelmatigheid of hechtheid, waardoor al de Hollandsche ondernemingen zich zoo voordeelig kenmerken'.

Op pagina 63 haalt Dorgelo een verslag van de subcommissie uit de Commissie van Toezicht aan. Naar aanleiding van een bezoek in juli 1835 adviseerde de subcommissie om de stenen tegelvloeren (rode ongeglazuurde poreuze tegels) te vervangen door houten vloeren. Blijkbaar waren op dat moment alleen in kolonie III (Willemsoord) enige woningen met houten vloeren aanwezig.

3.11 KLOOSTERHUIS 1981

In 1981 verscheen postuum het boek 'De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid', geschreven door ir. Cecilia Alberta Kloosterhuis (1909 - 1979).

Hoewel in het boek de nadruk ligt op het sociale aspect van de koloniën, komen ook de woningen aan de orde. Het boek is zeer gedegen en omdat mw. Kloosterhuis tevens tijdens haar onderzoek de archieven van de Maatschappij volledig heeft geordend kan vermoedelijk worden gesproken van een uitputtend archiefonderzoek en daarmee een volledig beeld van aanwezigheid (of het ontbreken van) informatie over specifieke onderwerpen.

Vanaf pagina 96 wordt door Kloosterhuis ingegaan op de aanleg van de (vroegste) woningen, waarvoor op 25 augustus 1818 de eerste steen werd gelegd door Generaal van den Bosch. Dit betrof een kolonistenwoning tegenover de herberg. Deze woning werd in 1922 afgebroken.

Kloosterhuis spreekt van het gereedkomen van 53 woningen omstreeks november van 1818. Deze waren gebouwd in vier 'linies'. Hiervan wordt gezegd dat deze rietgedekt waren met één vertrek van 15 bij 15 voet met een vuurplaats en twee vensters en een buitendeur. Op de zolder waren twee 'slaapkamertjes' ingericht. De schuren werden later aangebouwd.

Deze gegevens komen overeen met de vroegst vermelding in De Star (1819, nr. 1).

Op pag. 98 gaat Kloosterhuis ook in op de woningen van de Tweede Kolonie met een verwijzing naar de vermelding in De Star. Daarbij wordt gezegd dat de slaappleatsen op de zolder vervielen en dat er in de kamer twee bedsteden werden gemaakt, waarvan één met twee etages. Vervolgens schrijft Kloosterhuis: *'Het merendeel der huisjes kreeg extra slaappleatsen door in de schuur een kamertje met twee bedsteden af te timmeren. In dit type werd bovendien in de schuur een keldertje gemetseld.'*

Het wegvallen van de slaappleatsen op de zolder en de aanleg van twee bedsteden in de kamer lijkt overeen te komen met de beknopte besteksomschrijving in De Star 1819, nr. 6, p. 543 e.v. aangezien daar niet wordt genoemd dat op de verdieping kamers moeten worden gemaakt. De etage in de bedstede wordt in De Star niet genoemd.

Ook de extra kamer met twee bedsteden in de schuur wordt in De Star niet genoemd. Het lijkt erop dat Kloosterhuis zich hier al baseert op de vervolgens ook behandelde publicatie van Von Grouner.

Kloosterhuis noemt bij de behandeling van Von Grouner in het bijzonder het ontbreken van de verbindingsdeur tussen het woongedeelte en noemt daarbij dat 'in het begin van deze eeuw' nog verschillende van

koloniehuisjes 'van dit type' in vrijwel oorspronkelijke staat aanwezig waren, maar daarin bevond zich steeds tussen de bedsteden een deur naar de schuur. Hierbij baseert zij zich waarschijnlijk op de waarnemingen in haar jeugd in Willemsoord. Het is dan zeker niet uit te sluiten dat zij het iets latere type, gebouwd in Kolonie 3, heeft gezien.

Hierna noemt Kloosterhuis nog dat bij de aanleg van woningen op 29 september 1819 de reeds gegraven sleuven voor funderingen en kelders van woningen door inwoners van Vledder werden dichtgegooid. Gezien het tijdstip van uitvoering betreft dit de aanleg van de woningen van de Tweede Kolonie. Hieruit kan worden afgeleid dat in deze woningen al sprake was van een kelder.

Op pagina 109 vermeldt Kloosterhuis de bouw van de woningen 'in het Hollandsche veen'. Dit betrof Kolonie 4, het noordelijke deel van Wilhelminaoord en de West en Oost vierde parten. De aanbesteding had plaatsgevonden op 2 januari 1821, maar aannemer Oosterlo kon vanwege de strenge winter pas op 5 april beginnen. Over deze woningen wordt geschreven:

'De plattegrond van deze huisjes was anders dan die van de voorgaande. In plaats van het 'planken' binnenkamertje kwam er nu een 'doorlopende Uytlaat, met steen tot aan het dak opgetrokken en met digt geploegde planken tegen het dak beschooten, afgedeeld in twee appartementen en in ieder twee slaappleatsen boven elkaar'. Deze woningen mochten Fl. 455,- kosten. Met de Uytlaat wordt de uitbouw aan de zijkant van het woongedeelte bedoeld. De woning kreeg daarmee een rechthoekige plattegrond.

De beschrijving doet vermoeden dat op het moment dat de zijkamers verschijnen de bedsteden tegen de brandmuur (of in de schuur?) komen te vervallen. Helaas wordt de bron van de beschrijving niet genoemd.

In kolonie 4 werden ook 10 of 11 huisjes uit de proefkolonie (kolonie 1) herbouwd. Die waren daar overbodig geworden vanwege de vergroting van de percelen. De verplaatsing werd uitgevoerd door kolonist J.H. Bodestaf, die eerder als timmerman werkzaam was geweest.

In de jaren 1820 en 1821 werden in totaal 160 kolonistenwoningen gebouwd. Daarbij kwam het hoge bouwtempo blijkbaar de kwaliteit niet ten goede. Op 30 maart 1821 gaf de directeur aan dat het toezicht op de bouw moest worden verscherpt. Toen in de nacht van 10 op 11 maart 1822 twee spinzalen en twee kolonistenwoningen instortten bleek uit nader onderzoek dat gebouwen met slechte mortel waren gemetseld.⁴

T.b.v. een uitbreiding in oostelijke richting (Kolonie 7) werd in 1822 een ‘modelwoning’ gebouwd door meestertimmerman H. Smit uit Doldersum en kolonist H. Bodestaf. Een plattegrond en gevelaanzicht van dit rechthoekige type zijn in het archief van de Maatschappij aanwezig.

Over dit type schrijft de directeur op 8 december 1823 uitgebreid aan de Permanente Commissie. De woning bevalt goed en is veel beter dan de tot dan toe gebouwde woningen. Het is geheel in steen opgetrokken en met dakpannen gedekt en heeft aan weerszijden een ‘uitlaat’. In het voorhuis bevinden zich daarin een portaal en de slaapkamertjes. Voorgesteld wordt om de kamer nog wat breder te maken, het dak wat te verhogen en de schuur te verlengen, waarna de bouw van 75 woningen zal worden

aanbesteed aan aannemer Hendrik Smit uit Doldersum voor fl. 500,- per woning. De stenen werden van de Maatschappij gekocht voor f 15.-15 st. per duizend. De zelfgebrande kalk voor 15 stuivers per ton. Uiteindelijk werden er slechts 25 gebouwd. Deze waren in augustus 1824 klaar. De zevende kolonie zou nooit de oorspronkelijk beoogde omvang bereiken. Omdat in plaats daarvan veel bos werd aangeplant kreeg de kolonie de naam Boschoord.

3.12 HUIZEN IN NEDERLAND 2000

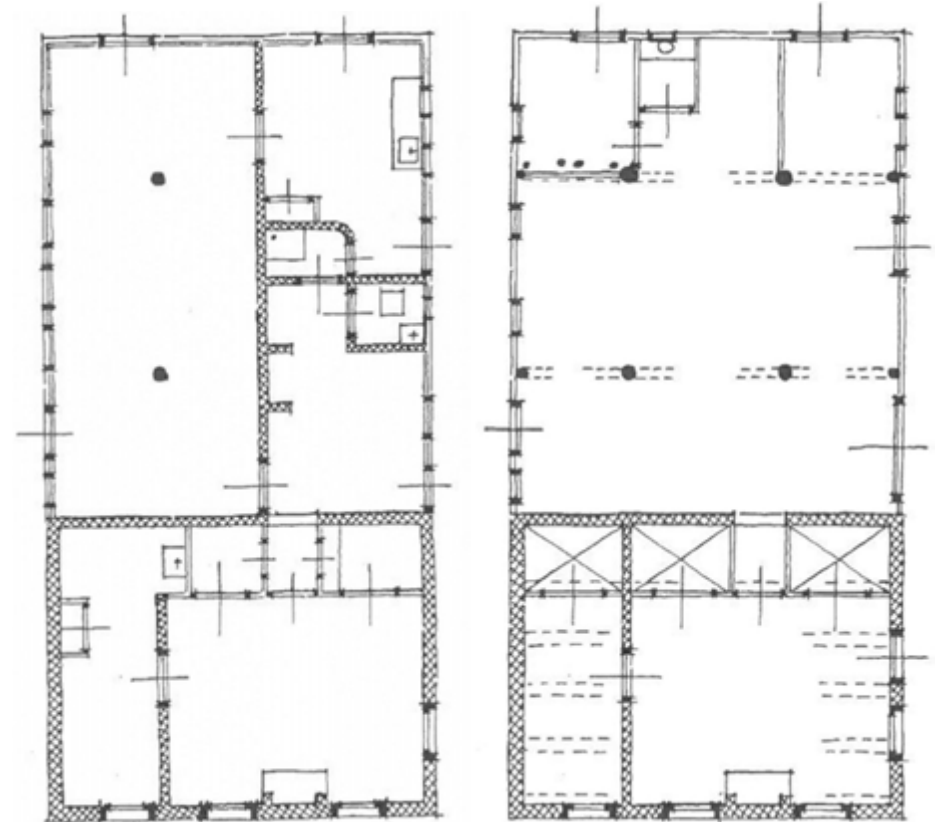
In het vierde en laatste deel van de serie Huizen in Nederland – Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser komt op pagina 213-215 de woning M.E. van der Meulenweg 5 te Frederiksoord aan de orde. Deze rijksmonumentale woning werd in de jaren zestig van de twintigste eeuw tot vakantiewoning verbouwd.

Met name de bij de beschrijving opgenomen tekeningen zijn interessant. Hoewel de woning zich binnen het gebied van Kolonie 1 bevindt, is de woning van het wat latere type, dat van meet af aan werd voorzien van een zijkamer. Dit blijkt onder meer uit de regelmatige verdeling van de bedsteden over de achterwand van de woonkamer en zijkamer. Bij de doorsnede over het woongedeelte is goed herkenbaar dat de plaat aan de linkerzijde op de boven de zijkamer doorstekende balkeinden van de verdiepingsbalklaag ligt.

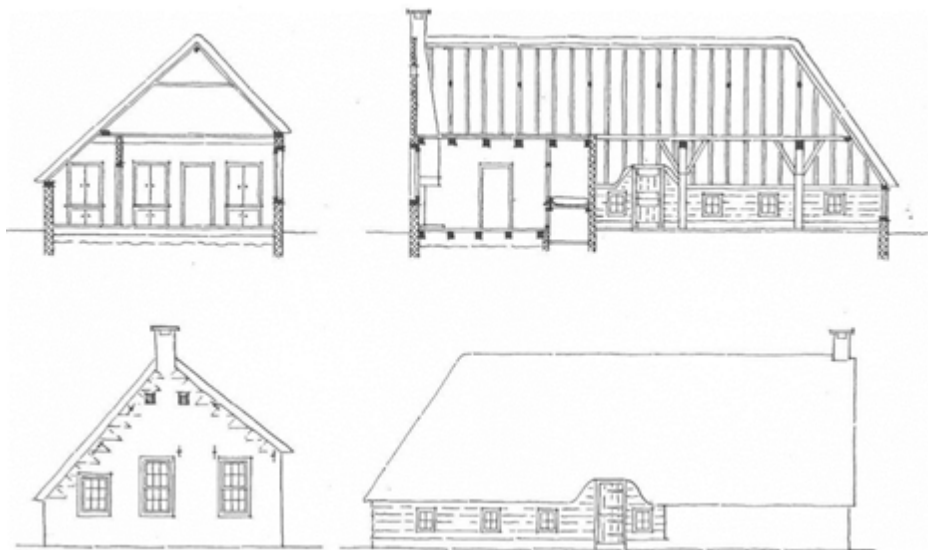
⁴ Kloosterhuis, p. 111.

Op basis van de situatie in 1966 is een reconstructie gemaakt van de situatie in de tweede helft van de negentiende eeuw en de oorspronkelijke toestand. Omdat men op dat moment alleen aan de linkerzijde gebintstijlen zag, ging men uit van een symmetrische opzet en gebinten met een driebeukige opzet. Die opzet is, gezien de bij alle andere woningen aanwezige opzet met gebintstijlen in één van de zijgevels, niet erg waarschijnlijk. Ten aanzien van de verdere opzet en indeling van de vroegere fasen is de reconstructie waarschijnlijk hoofdzakelijk gebaseerd op de al bekende historische tekeningen, aangezien, met name het bedrijfsgedeelte, in 1966 al ingrijpend was gewijzigd.

Plattegrond in 1966 (links) en een reconstructie van de oorspronkelijke plattegrond. De aanwezigheid van een tweede rij gebintstijlen is echter niet erg waarschijnlijk.

Reconstructietekening oorspronkelijke situatie, doorsneden en gevels.

3.13 SCHACKMANN 2006

In 2006 verscheen *De Proefkolonie*, geschreven door Wil Schackmann. Dit boek gaat primair over het leven in kolonie 1, de proefkolonie Frederiksoord. In een hoofdzakelijk chronologische opzet wordt echter ook veel informatie gegeven over de opzet van de proefkolonie en daarbij ook over de woningen. Via een online-notenapparaat kan de herkomst van de informatie in de meeste gevallen vrij nauwkeurig worden nagegaan.

Duidelijk is dat Schackmann hoofdzakelijk heeft geput uit hiervoor al behandelde bronnen. Wel worden in een enkel geval specifieke details

vermeldt welke afkomstig zijn uit de briefwisselingen van de adjunct-directeur.

Onderstaand een overzicht van de diverse locaties, waar informatie over de woningen werd aangetroffen. De locaties, waar ‘specifieke’ informatie werd aangetroffen zijn vet gemarkeerd en worden na het overzicht kort behandeld.

P.24 aankoop landgoed Westerbeeksloot

P.34 beschrijving woning en huisraad

Hier wordt ook specifiek vermeldt dat de schouw zich tegen de achterwand bevindt. De gegevens zijn ontleend aan een brief van Johannes van den Bosch aan Robert Owen d.d. 16 juli 1819.⁵

P.40 kosten en huur

P.55 e.v. beschrijving kolonie 1

P.62, aanvoer mest, geen eigen vee, al is dat wel een idee (p.64)

P.71, greppen en bewerken grond.

P. 72, 5 dec 1818 aankomst laatste kolonist, maar huizen nog niet klaar

P. 105, woningen gereed

Dit blijkt uit een schrijven van Benjamin van den Bosch op 25 december 1818.⁶

P.127 achtkantig huisje

P.135 nog geen schuurtjes

Blijkt uit briefwisselingen van Benjamin van den Bosch in januari en februari 1819.⁷

P.143 plannen voor uitbreiding

P.145 hoeveruil

⁵ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 352.

⁶ DA, Toeg.0186, Inv.nr. 49.

⁷ Da, Toeg. 0186, Inv.nr. 50.

P.152 tweede kolonie over de Vledderweg en Veenkoloniën Groningen

P.152 Gewijzigde opzet woningen 2^e kolonie

De genoemde wijzigingen blijken ook uit De Star 1819, nr. 6.

P.154 Ommerschans / onderscheid vrije koloniën

P.154 begin bouw schuurtjes (met maten)

Omvang van de schuurtjes ook genoemd in de brief van Johannes van den Bosch aan Robert Owen d.d. 16 juli 1819. De schuurtjes zijn even hoog als het stenen huisje, maar ca. 2,5 meter breder, zodat deze aan één zijde uitsteekt. De schuurtjes worden 9 meter lang.⁸

P.160 aanbesteding 250 woningen

P.165 wel paarden, koeien uitgesteld, mei 1819

P.171 in de zomer van 1819 werk aan nieuwe kolonie

P.171 huisjes in de grondverf en werk aan schuurtjes

Dit vindt plaats in juli 1819.⁹

P.172/173 aankoop koeien zelf stenen bakken aanschaf varkens

P.175 niet 250, maar 50 woningen nieuwe landaankopen

P.176 Eerste steen Frederiksoord 2, p.185 op 16 augustus

P.189 Nieuwe ontwikkelings /financiering structuur

P.196 onderhandelingen grond Steenwijkerwold 19 a september 1819

P.198 graven funderingen kolonie 2

Dit verwijst naar de vernielingen aan de reeds aangelegde funderingen en kelders op 29 september 1819, zie ook Kloosterhuis.

P.211 30 nov 1819, eerste bewoners Frederiksoord 2

P. 219 Start kolonie 3 steenwijkerwold februari 1820

P.228 ca maart 1820. Kolonie 2 wordt verder bevolkt

P.229 aanleg kolonie 3 door werkvoorraad uit Friesland. Oude boerderij westerbeekslot wordt overgeplaatst

P.242 half april 1820 kolonie 3 klaar. 70 landjes. In alle kolonies stenen gierbakken achter hoeven + secreet.

Schrijven van Benjamin van den Bosch op 21 december 1819 en 1 april 1820.¹⁰

P.246 reglement voor strafopname

P.248 laatste bewoners naar kolonie 2, verder ook 3

P.253 afronding kolonie 3 / samenstellingen bewoners

P.254 kolonie 3 wordt Willemsoord

P.256 twee kamertjes op zolder

Betreft slechts een zijdelingse opmerking over het gebruik van de twee kamertjes in juni 1819.¹¹ Deze waren aanwezig in de woningen van de eerste kolonie

P.262 begin kolonie 4 en locatie

P.263 kolonie in zuidelijke Nederlanden. Midden 1820 deel administratie weg

P.265 begin oktober 1820 eerste gevangenen in Ommerschans

P.274 ontginning kolonie 4 bezig. Gebruik al bewoonde boerderijtjes. Start bouw wilhelminaoord

P.275 inspiratie boek Lawaetz

P.278. 20.083 leden

P.282 Benjamin vertrekt. Wouter Visser vervangt

P.292 Herziening administratie

P.294 omvang veestapel en gebruik perceel

P.298 Wilhelminaoord inmiddels opgericht en wordt bevolkt

P.300 stichting katholieke parochie in Wilhelminaoord

P.302 functioneren huisverzorgers

P.303 augustus 1821, eerste toegestane vertrek

⁸ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 352.

⁹ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 52.

¹⁰ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 53 en 55.

¹¹ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 55

P. 307 aanleg kolonie 5 rond Ommerschans met grote hoeves en start bouw kolonie 6 tussen Wilhelminaoord en Willemsoord eind zomer 1821

P.308 oprichting instituut van landbouwkundige opvoeding te Wateren. Kolonie 7 richting Doldersum gepland.

P.315 aantal inwoners jan 1822. Uitbreiding Ommerschans

P.317 onttakeling moederkolonie / aanleg kolonie 7

P.318-319 overzichtskaart koloniën

P.320 Hoeves afgebroken en verplaatst naar grotere percelen

P.321 Verhuizing Bosch naar Westerbeeksloot

P.325 minder geschikt worden nu gestuurd

P.331 Hoofdpachters (vrijboeren, later hoevenaars) rond Ommerschans / Beschrijving nieuwe boerderij

P.332 verplaatsing huisjes / eind september¹ hoofdgebouw Ommerschans klaar

P.334 kwaliteit schoolgebouwtjes

P.335 Katholieke kerk in schoolzaal

P.337 oprichting bakkerij

P.340 berichten over slechte bouw Ommerschans / eerste vermelding Veenhuizen op 28-11-1822. / failliet huisverzorgers

P.342 ook bedelaarsgestichten in Doldersum en bij Diever / stichting kolonie 7 met 75 woningen op het Doldersumseveld. Ontwerp van een nieuw, sterker type woning voor f 500.

Schrijven van Johannes van den Bosch op 2 december 1822 en 28 juni 1823.¹²

P.343-345 verlies van veel contributanten.

P. 345 verplaatsing huisjes van k1 naar k4 april 1823 / k1 en k2 worden Frederiksoord. Einde moederkolonie.

P. 349 in 1823 nog 42 van oorspronkelijk 52 gezinnen over.

¹² DA, Toeg. 0186, Inv.nrs. 63 en 65.

P. 351 eind 1823 nieuwe grote hoeves af.

P.352 beperkte vrijheid vrijboeren

P.354 beperkte middelen voor bouw en verbouwing

Dit betreft specifiek aanpassingen aan het logement en het Huis Westerbeeksloot, maar hetzelfde gold uiteraard ook voor de koloniewoningen.¹³

P.357 ontstaan van het Reveil

P.358 Veenhuizen nekslag voor MvW

P.359 eind 1824 inwonertal verdubbel, 7800 in 1825. Alles door Ommerschans en Veenhuizen. In 1824 nog 24 kolonie woningen gebouwd in k7.

P.360 financiële slagzij / bezuinigingsrondes in 1825 en 1827 / administratief 3 koloniën over. Willemsoord, Wilhelminaoord en Frederiksoord. Einde Doldersumseveld.

P.361 veel blijven op kolonie wonen.

P.364 illegale nederzettingen (huttendorpen) of desperado-kolonien

P.366 aftreden JvdBosch, na een jaar weer terug. Dan voor 3 jaar weg

P.367 Staatscommissie tbv schuldenlast in 1832 / oorzaken mislukking / kwakkelende project in België

P.368 evaluatie op functioneren MvW

P.369 aftreden JvdB / broodoproeier 1845 / staat neemt gestichte over, vrije koloniën blijven van MvW / kleine landjes worden samengevoegd / 1869 eerste keer winst

P.370 1893 bejaardenhuis / eind jaren 1930 laatste kolonisten worden huurders / terrein proefkolonie is nu tuinbouwschool

P.371 kolonie bood zekerheid van bestaan.

P.391 Overzicht koloniën met aantallen woningen

¹³ DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 64 en 65, Brieven van Johannes van den Bosch uit maart/april 1823.

3.14 MESTEMAKER 2013

In 2013 bracht Theo Mestemaker de publicatie *Architectuur en Stedenbouw in de kolonie Frederiksoord* uit. Hoewel Mestemaker zich richt op de Drentse architectuur en stedenbouw ligt de nadruk op de Kolonie Frederiksoord.

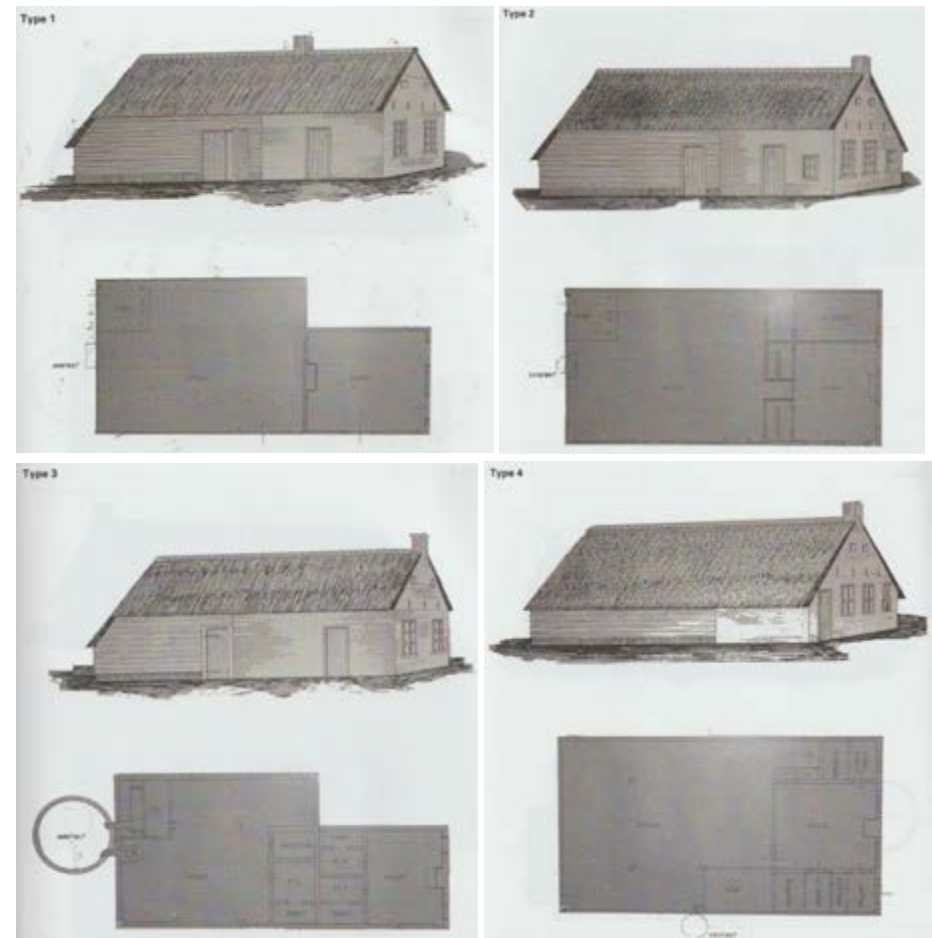
Mestemaker benoemt 4 typen Koloniewoningen en geeft daarbij (terecht) aan dat de onderlinge verschillen vooral zitten in de indeling van de woningen en de breedte van het woongedeelte. Daarbij geeft hij aan dat bij de oudste typen het stalgedeelte aan één zijde breder is dan het woongedeelte en benoemt hij de latere versterking van het bedrijfsgedeelte.

Het tweede type heeft al een rechthoekige plattegrond en de stookplaats tegen de voorgevel. Opmerkelijk is echter dat het derde type weer een achterhuis heeft dat breder is dan het woongedeelte. Verder wordt benoemd dat de bedsteden een 'voorruimte' hebben om in bed te stappen. Mestemaker lijkt zich hierbij te baseren op de plattegrond die Von Grouner als het vroegste type beschouwd.

Bij deze indeling is de chronologie van de typen 2 en 3 onjuist. De rechthoekige plattegrond betreft een later type of is als latere wijziging ontstaan.

Het vierde type betreft het vanaf 1822 in Kolonie 7 (Boschoord) gebouwde rechthoekige type.

De door Mestemaker opgenomen afbeeldingen werden eerder gebruikt door een expositie van Museum de Koloniehof.

De vier door Mestemaker gehanteerd types. Wat hierbij vooral opvalt is dat type 2 (rechtsboven) al een zijkamer heeft, terwijl deze bij het latere type 3 weer ontbreekt. Mestemaker (2013).

3.15 DROOM EN WELDAAD 2019

In de publicatie Droom en Weldaad – 200 jaar Maatschappij van Weldadigheid schetst oud-directeur Jan Mensink een typologie van de koloniewoningen. In zijn onderzoek werd hij bijgestaan door architect Pieter Brink, welke verschillende koloniewoningen voor de Maatschappij restaureerde.

Mensink onderscheidt ook weer vier typen. Het eerste type met de schouw tegen de brandmuur. Het tweede type is iets vergroot en heeft de schouw tegen de voorgevel. De slaapplaatsen op de zolder zijn vervallen. Specifiek vermeldt Mensink dat dit type nog geen verbinding heeft tussen het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte.

Type 3 krijgt een zijkamer, waardoor een rechthoekige plattegrond ontstaat. Er is nu een verbinding tussen het woongedeelte en de schuur. De toevoeging van slaapplaatsen in de schuur wordt hierbij genoemd.

Type 4 is ook hier weer het vanaf 1822 in Kolonie 7 (Boschoord) gebouwde rechthoekige type.

Deze typologie, waarvoor geen specifieke bronvermelding wordt weergegeven, komt op hoofdlijnen overeen met de ook in dit onderzoek vastgestelde typologie. Wel is op enkele punten een specificering mogelijk.

3.16 HISTORISCHE PRENTEN

Naast de in hiervoor behandelde publicaties opgenomen prenten zijn nog verschillende historische prenten van de koloniën en de koloniewoningen bekend. In veel gevallen is een exacte datering niet bekend. De prenten worden hierna zoveel mogelijk in chronologische volgorde behandeld.

3.16.1 Zicht op kolonie 1 vanaf het logement 1825

Gezicht genomen voor het logement op de school; Juli 1825 De eerste aanleg voor kolonisten van de Maatschappij van Weldadigheid. DA, nr. DM3203295.

Deze vroege prent werd nauwkeurig gedateerd in juli 1825. Bovendien is de prent zeer specifiek wat betreft de weergegeven locatie. Hoewel de weergave van de woningen wat 'primitief' overkomt, zijn wel belangrijke kenmerken weergegeven. Zo worden de woningen structureel weergegeven met een uitspringende zijbeuk van het bedrijfsgedeelte, heeft het bedrijfsgedeelte steeds wanden van horizontale houten delen, hebben de woningen een rietdekking en bevindt de schoorsteen zich niet boven de voorgevel. Bij enkele woningen op de achtergrond is herkenbaar dat het bedrijfsgedeelte een dakschild boven de achtergevel heeft.

3.16.2 Gezicht op de vrye kolonie no. 3 ca. 1825

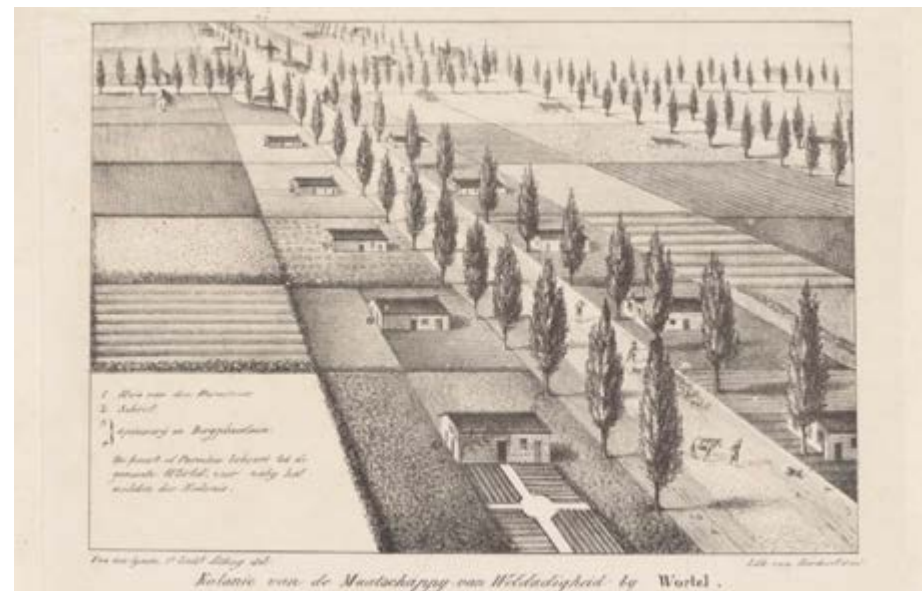

Gezicht op de vrye kolonie no. 3 Wellesoord genoemd, ca.1825. Vervaardiger / opdrachtgever: H. van Geelen (Groningen, UB : uklu 04-19-31) . Lithografie J. van Genk. DA, nr. DA18601040.

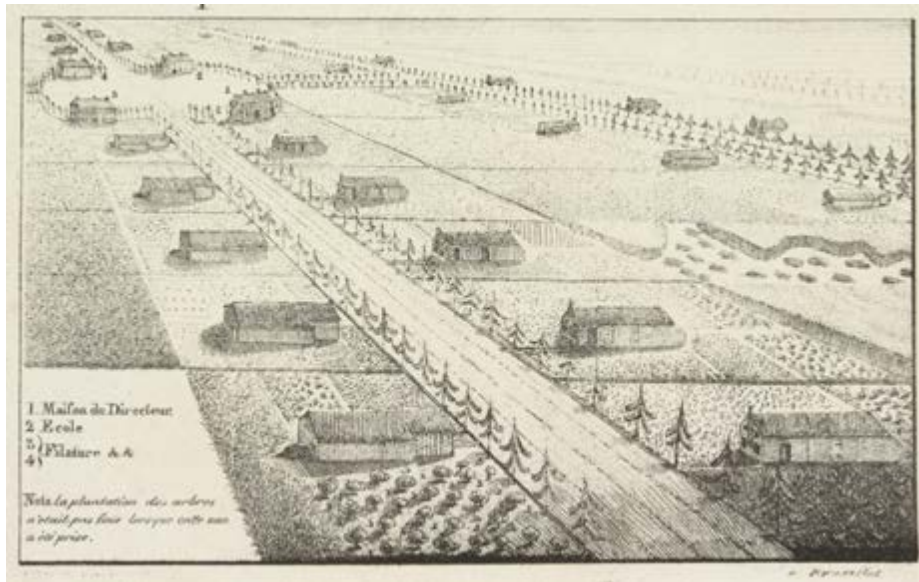
Bij deze prent heeft de vervaardiger zich ten aanzien van de weergave van de woningen en de omgeving nogal de nodige vrijheid gepermitteerd. De rijzige hoofdvorm met steile daken, de vensters met een zeer kleine roedenverdeling en de verzorgde siertuinen met een formele aanleg hebben waarschijnlijk weinig overeenkomsten met de werkelijkheid. Wel correct zijn het onderscheid tussen de gemetselde gevels van het woongedeelte en de houten gevels van het bedrijfs gedeelte. Ook steekt één zijbeuk van het bedrijfs gedeelte steeds buiten het woongedeelte, wat correct is voor (het merendeel van) de woningen van kolonie 3. Bij de woningen op de achtergrond is boven de lage achtergevel een dakschild herkenbaar.

3.16.3 Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid bij Wortel

Een in de jaren twintig van de negentiende eeuw gedateerde vogelvluchtweergave van de kolonie bij het Belgische Wortel vertoont zowel wat betreft de weergavestijl als de opzet van de kolonie grote overeenkomsten met het in de vertaling van Baron de Keverberg opgenomen vogelvlucht. De weergegeven woningen hebben een woongedeelte met gemetselde gevels en een bedrijfs gedeelte met houten gevels. De schoorsteen bevindt zich boven de voorgevel. De weergave van de achtergevel als topgevel is waarschijnlijk niet juist.

Wortel - 1822-1830, van den Eynde, litho. De kruising van Wortel is ingericht, zoals Willemsoord er na verloop van tijd ook min-of-meer uitzag. Rijksmuseum, nr. RP-P-AO-3-62F-1

Bij de vertaling van Baron de Keerbergh opgenomen vogelvlucht van de kolonie. Rijksmuseum, nr. RP-P-OB-87.338.

3.16.4 De Kolonie Frederiks-oord en Willemsoord 1840-1850

Twee rond het midden van de negentiende eeuw, door H.P. Oosterhuis getekende prenten geven duidelijk een geromantiseerd beeld van de kolonie weer. Uit de prenten blijkt nauwelijks de strakke regelmatige verdeling van de woningen.

De weergave van de woningen van de kolonie Frederiksoord is vrij specifiek en, behoudens de verhoudingen, mogelijk naar eigen waarneming uitgevoerd. Wederom is het onderscheid tussen metselwerk bij het woongedeelte en horizontale houten delen bij het bedrijfsgedeelte weergegeven. De woningen hebben een rieten dak met een lager doorstekend schild boven de achtergevel. In de zijgevel worden twee

deuren weergegeven. In de voorgevel zijn op de begane grond twee vensters met luiken aanwezig. Op de verdieping is in het midden één klein venster aanwezig. De schoorsteen wordt bij alle woningen midden op de nok weergegeven. Dit is bij de weergave van woningen van kolonie 1 veelal het geval en lijkt de juiste weergave en een aanwijzing voor de plaatsing van de schouw tegen de brandmuur tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte.

De Kolonie Frederiksoord door H.P. Oosterhuis, ca. 1840-1850. Groninger Archieven, nr. 0817_10234.

De Kolonie Willemsoord door H.P. Oosterhuis, ca. 1840-1850. Groninger Archieven, nr. 0817_10235.

Bij de weergave van de kolonie Willemsoord wijkt de weergave van de op de voorgrond zichtbare woningen zoveel af van de nog bestaande woningen, dat hieraan geen betrouwbare gegevens kunnen worden afgeleid. Voor de in de voorgevel aanwezige voordeuren en boven de voorgevels aanwezige wolfeinden zijn, behalve deze prent, geen aanwijzingen gevonden.

Twee meer op de achtergrond weergegeven woningen hebben wel een topgevel met daarboven een schoorsteen, maar hier past de willekeurige

oriëntatie van de woningen weer niet bij de strakke regelmatige opzet van de koloniën.

3.16.5 Kolonie Frederiksoord 1860-1862

Deze uit 1862 daterende prent geeft ook weer de kolonie Frederiksoord weer met daarbij specifiek de vermelding dat het de weergave vanaf de Straatweg, de huidige Majoor van Swietenlaan, betreft.

De Kolonie Frederiksoord 1862. DA, nr. DA18601070.

De zeer gedetailleerde weergave van de woningen lijkt op een hoge betrouwbaarheid te wijzen. De twee duidelijk herkenbare woningen op de voorgrond hebben twee vensters op de begane grond. Deze hebben geen luiken en zijn voorzien van schuiframen, waarvan de onderramen alleen een

verticale middenroede hebben. Op de verdieping is één kleiner venster in het midden van de topgevel aanwezig. Daarboven is een betimmering met een als piron doorstekende makelaar getekend. De schoorsteen wordt weer op het midden van de nok weergegeven, waarmee de stookplaats zich tegen de muur tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte moet bevinden.

Bij de rechter woning is herkenbaar dat de gevel van het bedrijfsgedeelte met horizontale houten delen is uitgevoerd. Boven de achtergevel is een wat lager doorstekende achterschild herkenbaar.

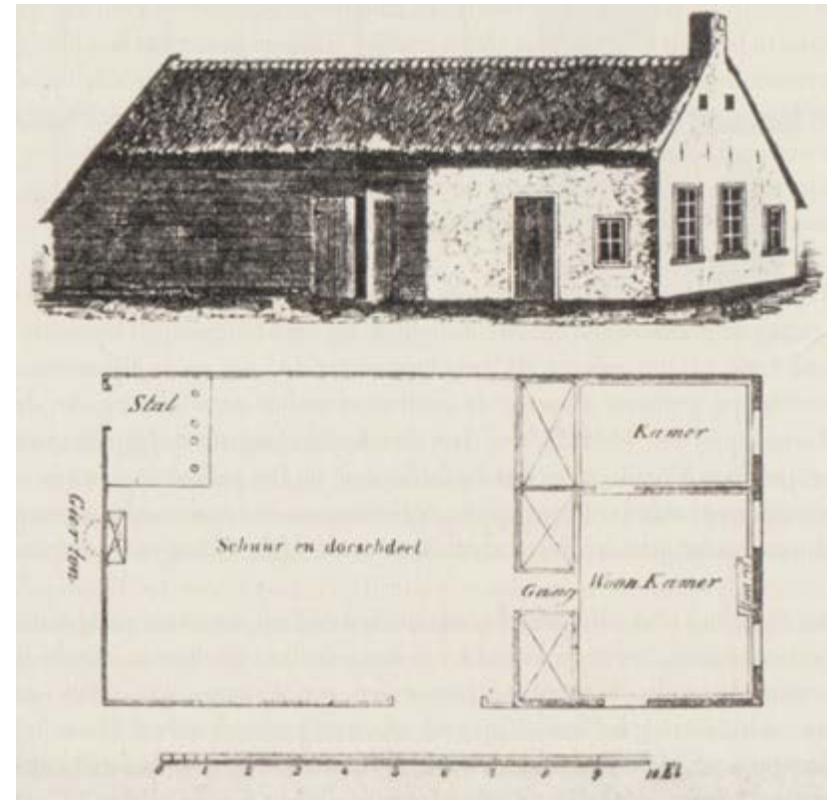
Uit dezelfde periode dateren ook een aanzicht en plattegrond van een koloniewoning. Deze afbeeldingen werden opgenomen bij het verslag van de algemene vergadering over de jaren 1861/1862.

Wederom het bekende beeld met een woongedeelte met gemetselde gevels en een bedrijfsgedeelte met houten gevels, beiden onder een rietgedekt dak met een nokafwerking van rietvorsten.

In de zijgevel van het woongedeelte zijn een klein venster en een deuropening weergegeven. Het bedrijfsgedeelte heeft alleen rechts een dubbele deuropening.

Op de plattegrond heeft het woongedeelte een huiskamer en een zijkamer. Achter deze ruimtes bevinden zich bedsteden, met tussen de bedsteden achter de woonkamer een doorloop naar de schuur. De schuur wordt aangeduid als 'Schuur en dorschdeel'. In de rechter achterhoek hiervan een kleine stal met een toegang in de achtergevel. Tegen het midden van de achtergevel is een veel te klein weergegeven 'Gierton' zichtbaar.

Hoewel de tekening de nodige details weergeeft betreft het waarschijnlijk uitsluitend een 'algemeen beeld', waaraan op detailniveau niet teveel waarde mag worden gehecht. In ieder geval het in de zijgevel opgenomen kleine venstertje is al een latere wijziging. Dat kan ook gelden voor de zijkamer.

Afbeelding van een koloniewoning met zijkamer en doorgang tussen de woonkamer en de schuur. Archief MvW, Verslag der algemene vergadering 1861/1862.

3.16.5 Gezicht in de Kolonie Frederiksoord ca. 1865

Deze ingekleurde prent werd opgenomen in het jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid in 1865 en zal kort daarvoor zijn vervaardigd 'naar het leven' door C.H. Hein. De prent geeft een zicht over de Rijsstraatweg in noordoostelijke richting. Links worden een fabriek, de school, de dokterswoning en een molen weergegeven. Rechts van de weg is slechts één woning zichtbaar. Die lijkt te zijn weergegeven met een pannendak, maar de weergave is minder specifiek dan bij het pannendak van de fabriek. De woning heeft een bedrijfsgedeelte met ten opzichte van het woongedeelte uitgebouwde zijbeuk. Wel is het woongedeelte zeer kort getekend. De schoorsteen bevindt zich midden op de nok.

Gezicht in de Kolonie Frederiksoord door C.H. Hein, ca. 1865. DA, nr. DA600186501.

3.16.6 Woning van een vrijboer ca. 1873

In het jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid uit 1873 werd deze gekleurde prent van Wessel Dirks Kuipers opgenomen. Hierbij wordt specifiek vermeldt dat deze is gemaakt 'Naar eene fotografie van W. Kuipers te Wolvega'. De titel luidt: Woning van een vrijboer in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid. Uit de bijschriften blijkt niet welke kolonie is weergegeven.

De vrij gedetailleerde prent geeft duidelijke kenmerken van de woning weer. Zo is het onderste deel van de gemetselde gevels van het woongedeelte witgeschilderd. Het woongedeelte heeft aan de rechterzijde een zijkamer. In de voorgevel zijn twee vensters zichtbaar met luiken en ramen met een twaalfruits roedenverdeling. De topgevel is niet zichtbaar. De schoorsteen lijkt zich wat achter de voorgevel te bevinden, maar dat is door de voor de woningen aanwezige begroeiing niet met zekerheid vast te stellen.

In de linker zijgevel van het woongedeelte zijn een klein venster en een deuropening zichtbaar. De balkkoppen van de verdiepingsvloer zijn direct onder de dakrand zichtbaar.

De houten gevel van het bedrijfsgedeelte heeft horizontale houten delen. Direct aansluitend op het woongedeelte is een opgeklampte deur aanwezig.

Op de achtergrond is nog een schuur zichtbaar, maar behoudens de lage dakrand en vermoedelijk een dakbedekking met riet is van deze schuur niet veel detail herkenbaar.

Gekleurde prent van Wessel Dirks Kuipers 'Naar eene fotografie van W. Kuipers te Wolvega'. De titel luidt: Woning van een vrijboer in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid. MvW, Jaarboek 1873

3.17 HISTORISCHE FOTO'S

Er zijn diverse historische foto's van de koloniën en de koloniewoningen bekend. Omdat de foto's de woningen weergeven in een verschijningsvorm die vrijwel altijd nadien sterk is gewijzigd vormen de foto's een belangrijke gegevensbron.

Bij hierna volgende foto's is steeds weergegeven welke informatie aan de foto kan worden afgelezen, dan wel welke bijzonderheden in het oog springen.

3.17.1 Hooiweg 7 te Wilhelminaoord

In tegenstelling tot veel andere foto's is van deze foto bekend welke woning het betreft. Deze aan de Hooiweg 7 gesitueerde woning heeft op de historische foto nog in hoge mate het zeer sobere historische karakter. Aangezien het een woning in Kolonie 2 betreft, is de zijkamer al een latere toevoeging. Dit lijkt ook hierkenbaar in een beperkte onregelmatigheid in het dakvlak boven de zijkamer en klein hoogteverschil bij de overgang op het dak van het bedrijfsgedeelte.

Ongedateerde foto van Hooiweg 7 in Wilhelminaoord. DA, nr. DM3203292.

Het dak is volledig rietgedekt met een nokafwerking van rietvorsten. De schoorsteen bevindt zich boven de voorgevel. Gezien de zeer lichte kleur

van de gevels van het woongedeelte lijken de gevels te zijn geschilderd of gepleisterd. De plint is veel donkerder.

Het bedrijfsgedeelte heeft een houten wand, met daarin links een opgeklampte deur en rechts daarnaast twee of drie kleine vensters.

Op het erf zijn geen verdere gebouwen herkenbaar.

3.17.2 Woningen langs de Majoor van Swietenlaan

Twee ongedateerde foto's uit de vroege twintigste eeuw tonen de voorzijde van de woningen langs de Majoor van Swietenlaan te Frederiksoord.

Wat hier opvalt is dat alle woningen een wat groter venster in het midden van de topgevel hebben met daarboven een houten betimmering met windveren en een bekroning. De schoorsteen bevindt zich in alle gevallen midden op de nok.

Bij de meest linker woning op de eerste foto is ondanks de grote afstand nog juist herkenbaar dat het dak boven de zijkamer met pannen is gedekt. Dit past goed bij de latere totstandkoming van deze zijkamer. De nokken zijn allen met riet gedekt.

Zicht op de woningen langs de (huidige) Majoor van Swietenlaan te Frederiksoord, ca. 1900-1904 in oostelijke richting. DA, nr. DA16629002.

Zicht op de woningen langs de (huidige) Majoor van Swietenlaan, ca. 1905-1915 in westelijke richting. DA, nr. DM228021124.

Alle woningen hebben witte gevels. Door de witte afwerking is de structuur van de bakstenen herkenbaar, zodat het schilderwerk of een vertinlaag moet zijn. De witte afwerking is op veel historische foto's nog herkenbaar. Deze kwam waarschijnlijk tot stand t.b.v. het bezoek van Koning Willem III aan de koloniën in 1873 en werd nog lang in stand gehouden.

De meeste vensters op de begane grond hebben zesruits schuiframen, maar de linker woning op de tweede foto heeft twaalfruits schuiframen. Aangezien dat een meer historische raamvorm is, is het niet waarschijnlijk dat die kleinere ruitverdeling later werd aangebracht. Het is dan ook waarschijnlijker dat dit juist de oorspronkelijke ruitverdeling is.

3.17.3 Het hulppostkantoor van Willemsoord

Een uit het eerste kwart van de twintigste eeuw daterende foto van het hulppostkantoor te Willemsoord geeft weliswaar minder informatie over de vroegste opzet van de koloniewoningen, maar is wel tekenend voor de flexibele wijze waarop, ook in het verleden al, met de koloniewoningen werd omgegaan.

De getoonde koloniewoning heeft nog duidelijk volledig de oorspronkelijke hoofdvorm en een bedrijfsgedeelte met houten wanden, maar de voorgevel is vernieuwd en ook aan de linker zijgevel is goed herkenbaar dat binnen het voorste deel van het bedrijfsgedeelte een functieverandering heeft plaatsgevonden. De op het achterste nokeinde toegevoegde schoorsteen wijst ook op een extra stookplaats.

In de (nu) gepleisterde linker zijgevel van het woongedeelte zijn een klein venster en een deuropening aanwezig. Dit zijn steeds terugkerende

onderdelen, maar de gepleisterde afwerking wijst waarschijnlijk op veranderingen aan dit geveldeel.

Hulppostkantoor te Willemsoord, ca. 1900-1920. DA, nr. DA18601168.

3.17.4 Schaalvergroting na 1900

Op deze, ook weer uit de vroege twintigste eeuw daterende foto is één van de kort na 1900 ontstane vrijboerhoeves zichtbaar. Na het samenvoegen van enkele van de oorspronkelijke percelen waren wat grotere (en meer rendabele) bedrijven mogelijk. Merendeels werden de oude huisplaatsen hiervoor aangehouden. Omdat door deze schaalvergroting minder woningen nodig waren, werd een deel van de oudere woningen gesloopt.

Op deze foto is achter de nieuwe boerderij nog de oude koloniewoning zichtbaar, ook weer met witte gevels en een rietendak met een nokafwerking van rietvorsten. De schoorsteen bevindt zich boven de voorgevel. Van de voorgevel is de bovenzijde niet witgemaakt. Links is zichtbaar dat de gevel van het bedrijfsgedeelte in hout is uitgevoerd. In de linker zijgevel van het woongedeelte is één venster met een luik zichtbaar. Dat lijkt qua afmetingen overeen te komen met de vensters in de voorgevel.

Een zogenaamde 'vrijboerhoeve' naast de oude koloniewoning, ca. 1910-1920. DA, nr. DA18602004.

3.17.5 Excursie naar de Maatschappij van Weldadigheid

In het Orgaan der Vereniging van Oud-Leerlingen der Rijks-Landbouwschool No. 137 verscheen in 1920 een verslagje van een excursie naar de Maatschappij van Weldadigheid met daarbij ook een foto van een koloniewoning met daarbij enkele kolonisten.

Wederom hebben de twee zichtbare woningen witte gevels en een rietdekking. De afdekking van de nok is niet goed zichtbaar, maar dit lijken geen rietvorsten, nog een afdekking met riet. Mogelijk waren metalen platen aangebracht, zoals ook onder de schoorsteen het geval lijkt.

In de zijgevel van het woongedeelte bevindt zich een klein venster met vierruits raam en (in het midden) een deuropening. Van die deuropeningen zijn ook bij het bouwhistorische veldwerk bij veel woningen de dichtzettingen aangetroffen.

De gevels van het bedrijfsgedeelte zijn met onregelmatige horizontaal gepotdekselde delen uitgevoerd. Gevelopeningen zijn hierin niet herkenbaar.

Excursie naar de Maatschappij van Weldadigheid, vóór 1920. DA, nr. DA18601151.

3.17.6 Een blik op het erf

Een zeer gedetailleerde foto, vermoedelijk uit de periode van het interbellum geeft een goede indruk van het erf van een nog als agrarisch bedrijf fungerende koloniewoning.

Wederom heeft de woning deels witgeschilderde gevels, waarbij de top van de voorgevel niet is meegeschilderd. De twee vensters in de voorgevel hebben beiden opgeklapte luiken en zesruits ramen. Ook deze woning heeft in de linker zijgevel een klein venstertje, dicht bij de voorgevel. Verder is alleen linksonderin een kelderlicht zichtbaar. Het bedrijfsgedeelte heeft een wat grotere opgeklapte deur met daarboven een bovenlichtje en (links) een lagere opgeklapte deur. Tussen de deuren is nog een stalvenstertje herkenbaar.

Mooie gedetailleerde foto van een koloniewoningen, ca. 1920-1940. Collectie MvW. via www.kolonienvanweldadigheid.eu/nominatiedossier

Het erf is vrijwel volledig onverhard. Alleen direct langs de gevels van de woning lijkt een strookje bestrating aanwezig.

Op de achtergrond en links zijn twee schuren herkenbaar en geheel links waarschijnlijk een fruitboom. De voortuin is met een heg afgescheiden.

Ondanks de beperkte afmetingen van de koloniewoningen heeft het geheel een karakter dat overeen komt met de sobere erven van boerderijen.

Ook bij deze anonieme foto is alleen langs de gevels een strook verharding herkenbaar. De gevels wederom witgeschilderd. Collectie MvW. via www.rtvdrenthe.nl, artikel [Vrijwilligers helpen archief armenkoloniën te digitaliseren](#)

3.17.7 Een ouder type?

Vooruit uit bouwhistorisch oogpunt is deze foto uit 1959 zeer interessant. Op het eerste gezicht betreft het wederom een 'doorsnee' woning met deels witgeschilderde gemetselde gevels bij het woongedeelte en gevels met een

horizontale potdekseling bij het bedrijfsgedeelte. De woning blijkt echter een afwijkende constructieve opzet te hebben.

Waar bij alle overige woningen de muurplaat direct op de verdiepingsbalklaag ligt, heeft deze woning een linker zijgevel met een duidelijke borstwering.

Deze opzet is ook herkenbaar in de besteksomschrijving van de woningen van kolonie 2 in De Star 1819, nr. 6 (zie per 3.2.4). Daarin wordt gesproken van een 20 duim (ca. 50 cm) boven de verdiepingsvloer opgetrokken borstwering. De borstwering houdt wel in dat mogelijk ook de gebintstijlen in de linker zijgevel boven de verdiepingsvloer doorstaken. Daarmee zou sprake zijn van een gebint dat een combinatie was van een ankerbalkgebint en een dekbalkgebint. Die opzet kon bij de onderzochte woningen echter nergens worden vastgesteld.

Zicht op een grotendeels oorspronkelijke koloniewoning op 3 juni 1959. Het bijschrift vermeldt Eemneslaan 66, maar dat is onjuist. DA, nr. MZ12803020101 (Leo de Jong).

Het is niet erg waarschijnlijk dat deze in het bestek omschreven opzet maar bij één woning werd toegepast. Dat zou dan wel impliceren dat bij alle nog aanwezige woningen de borstweringen kwamen te vervallen toen gevels werden vernieuwd en aangepast op de nieuwe dakvorm. Een dergelijke ingreep had daarbij tot gevolg dat de beschikbare ruimte op de verdieping aanmerkelijk werd beperkt.

Topgevel van Molenlaan 1 te Frederiksoord, ca. 1985-1995. DA, nr. Vlo30108008.

3.17.8 Het traditionele beeld

Hoewel deze foto pas in 1987 werd genomen, geeft deze een zeer traditioneel beeld van een solitair in het open landschap staande koloniewoning met een gemetseld woongedeelte en houten bedrijfsgedeelte onder een rieten dak. Het geheel met een zeer gesloten karakter door het vrijwel ontbreken van gevelopeningen.

Dit is een woning van in kolonie 2 of 3, zonder een zijkamer.

Traditioneel beeld van een koloniewoning in een open landschap in 1987. DA, nr. LG1648705 (F. Modderkolk).

Ook deze anonieme foto geeft een mooi beeld van een nog ongewijzigde koloniewoning zonder zijkamer. Collectie MvW. via Weldadigoord.nl

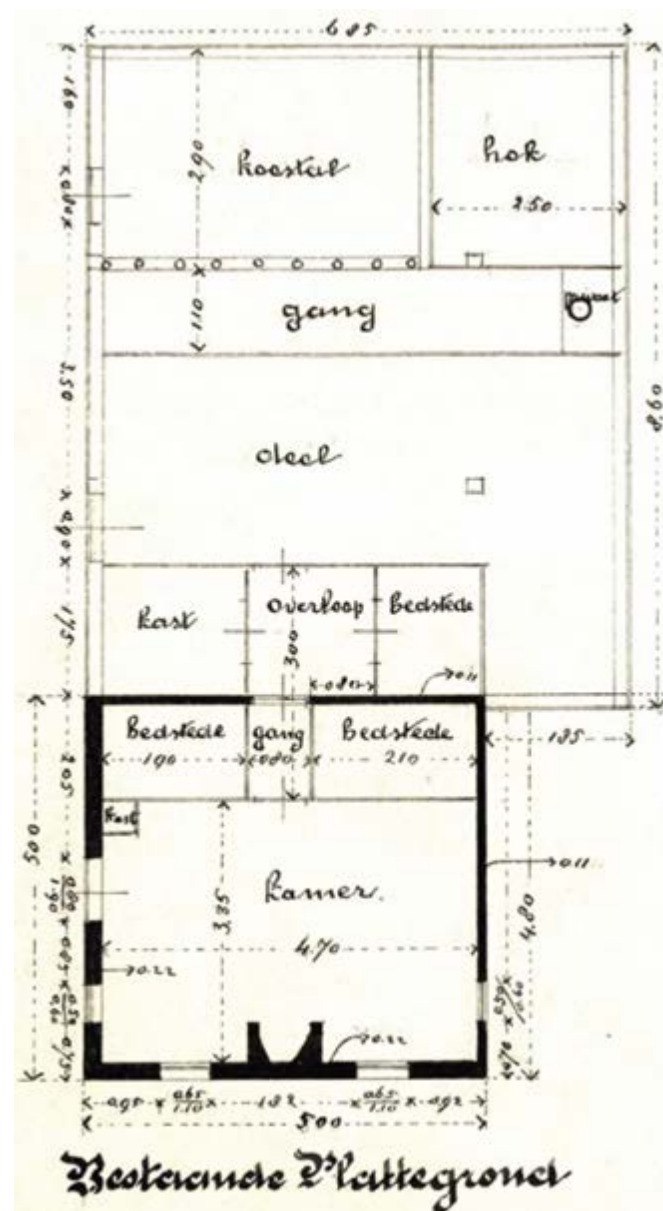
3.18 PLATTEGRONDEN

Op basis van historische plattegronden kan veel worden afgeleid ten aanzien van de opzet van de woningen. In de meeste gevallen geven de plattegronden echter een situatie weer die al diverse veranderingen heeft ondergaan.

3.18.1 Oorspronkelijke plattegrond kolonie 3

Hierna volgende afbeelding, behorend bij een verbouwing omstreeks 1900 van een woning in Willemsoord, lijkt echter in hoge mate het oorspronkelijke beeld weer te geven. Dat blijkt met name uit het feit dat het bedrijfsgedeelte nog vrijwel volledig buiten de woonfunctie valt. Wel zijn hier twee bedsteden binnen het bedrijfsgedeelte aanwezig, met daartussen een 'overloop'. Daarmee vertoont de plattegrond grote overeenkomsten met de plattegrond, zoals opgenomen in de 'Schotse publicatie' uit 1828.

Op de plattegrond zijn ook het vrij algemeen toegepast kleine venster in de linker zijgevel en de deuropening in het midden van diezelfde woonhuisgevel aanwezig. De zijgevel is, evenals de voorgevel, steens uitgevoerd. Dat betreft waarschijnlijk een latere wijzigingen omdat aanvankelijk uitsluitend de gevel waartegen de schouw werd geplaatst steens werd uitgevoerd. Bij deze woning heeft ook de rechter zijgevel een klein venster. Het bedrijfsgedeelte heeft twee deuropeningen in de linker zijgevel, waarvan één op de dwarsdeel en één in de koestal uitkomt. Het privaat bevindt zich tegen de rechter zijgevel. Die locatie lijkt vanaf de introductie van het nieuwe type voor kolonie 7 in 1822 algemeen te zijn geworden.

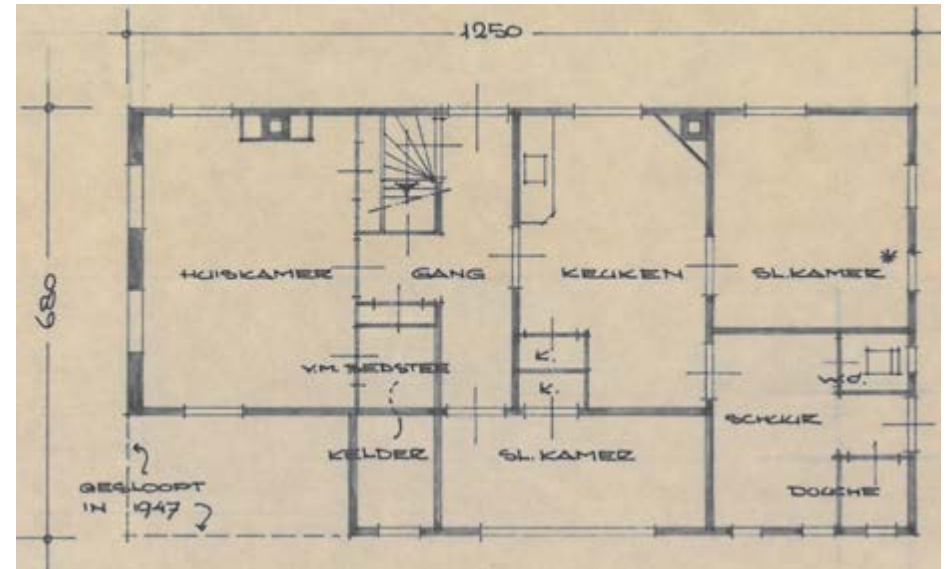
Bestaande plattegrond van een koloniewoning te Willemsoord, op een bouwtekening uit 1907. Het Oversticht (2019).

3.18.2 Herkenbaarheid historische opzet plattegronden 1977

In het voorjaar van 1977 werden alle woningen in bezit van de Maatschappij van Weldadigheid opgemeten door architectenbureau J. Grunstra b.v. uit Bolsward. Door de uniforme wijze van inmeten bieden deze tekeningen (alleen plattegronden) een goede mogelijkheid om woningen te vergelijken. Wat daarbij opvalt is dat de afmetingen van de woningen behoorlijk variëren. Gemiddeld bedraagt de breedte ca. 6,80 meter met een spreiding van va. 6,60 tot ca. 7,10 meter. De lengte van de woningen varieert van ca. 12,50 tot ca. 14,40 meter. Daarbij valt op dat de woningen langs de Van Naamen van Eemneslaan overwegend net iets langer zijn dan de woningen langs de Koningin Wilhelminalaan, maar helemaal consequent is dit niet en de fasering tussen de koloniën 2 en 4 is hierin ook niet herkenbaar.

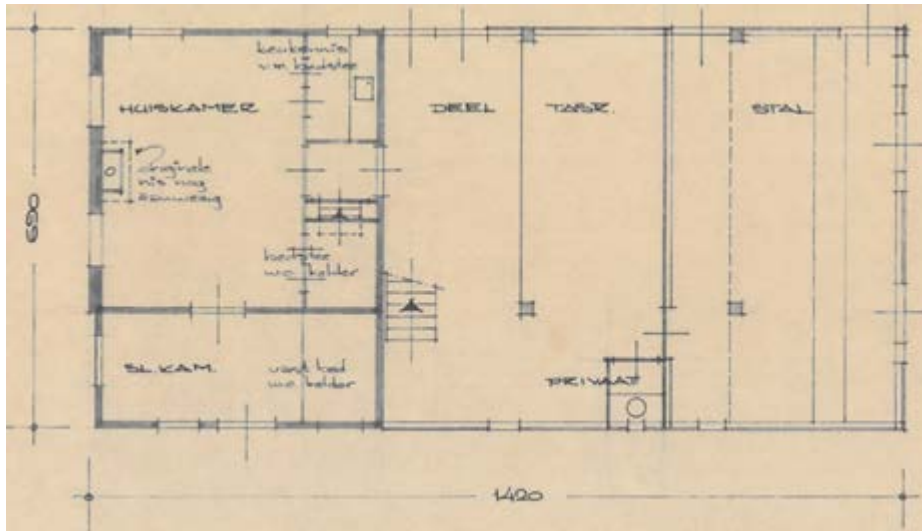
Op basis van de locatie en uiterlijke verschijningsvorm biedt de woning Majoor van Swietenlaan 5 de meeste kans om nog een in oorsprong tot de vroegste aanleg behorende woning te zijn. De plattegrond uit 1977 laat voor deze woning wat betreft het woongedeelte een vrij authentiek geheel zien. De woning heeft dan geen zijkamer en beide zijmuren zijn halfsteens. De schouw bevindt zich echter tegen de halfsteens linker zijgevel, wat niet oorspronkelijk lijkt te zijn. Ook is aan de achterzijde van de huiskamer een wand met twee bedsteden en een doorloop aanwezig. Die opzet moet tot een latere fase behoren, waarbij een doorgang werd gemaakt tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte en dus de stookplaats van de brandmuur (tussen woongedeelte en bedrijfsgedeelte) naar de zijgevel werd verplaatst. Het bedrijfsgedeelte had in 1977 al volledig een woonfunctie, waarin de oorspronkelijke indeling en aanwezigheid van gebintstijlen niet meer herkenbaar is.

Plattegrond van de woning Majoor van Swietenlaan 5 uit januari 1977. Archief MvW.

In 1977 had de woning Van Naamen van Eemneslaan 74 nog de meest authentieke plattegrond van alle ingemeten woningen. Bij het recente veldwerk bleek helaas dat ook van deze woning het bedrijfsgedeelte nieuw werd ingevuld.

Op basis van de locatie behoort deze woning tot kolonie 2, oorspronkelijk gebouwd zonder zijkamer. De zijkamer werd bij deze woning dan ook pas na het midden van de twintigste eeuw toegevoegd. In de plattegrond is herkenbaar dat de voorgevel verspringt ter plaatse van de overgang naar de zijkamer. Tussen de huiskamer en de zijkamer is een halfsteens muur aanwezig. Ook de linker zijgevel is halfsteens. Hierin zijn niet de in het bestek benoemde halfsteens lisenen herkenbaar.

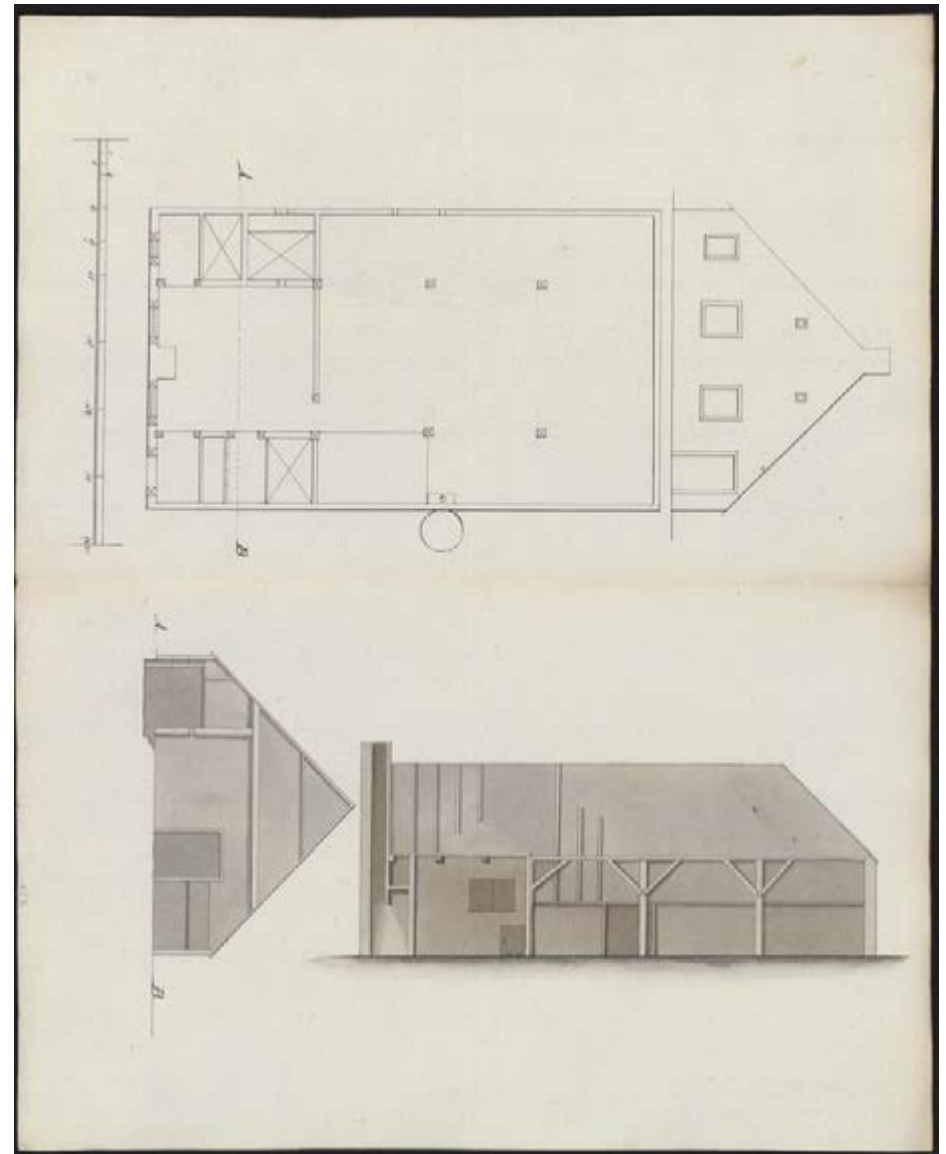

Plattegrond van de woning Van Naamen van Eemneslaan 64 uit januari 1977. Archief MvW.

Binnen het bedrijfsgedeelte had de woning in 1977 nog een indeling met vanaf het woongedeelte achtereenvolgens een dwarsdeel, een tasruimte en een over de hele breedte langs de achtergevel gesitueerde grupstal. Het privaat bevond zich, zoals gebruikelijk, tegen de rechter zijgevel.

3.18.3 Een nieuw type voor kolonie 7

Het enige woningtype, waarvan een oorspronkelijke bouwtekening bekend is betreft de woningen voor kolonie 7. In plaats van de woningen met een asymmetrische hoofdvorm werd hier gekozen voor een symmetrische opzet, waarmee een kleine hallehuisboerderij ontstond. Binnen het bedrijfsgedeelte zijn twee rijen gebintstijlen herkenbaar. De structuur van de gebinten lijkt zich voort te zetten binnen het woongedeelte. Mogelijk waren wanden hier als vakwerk tussen de gebintstijlen uitgevoerd.

Het nieuwe ontwerp voor de woningen van kolonie 7 uit 1822. DA, toeg. 0186, Inv. nr. 63, stuk 0533.

De schouw werd opnieuw tegen de voorgevel gesitueerd. Het woongedeelte kreeg een woonkamer in de middenbeuk met aan weerszijden daarvan, in de lage zijbeuken, slaapplekken. De slaapplekken zijn deels in een opzet met kleine kamertjes toegepast.

In het ontwerp van de voorgevel is aan de rechterzijde een voordeur herkenbaar, maar of deze daadwerkelijk werd toegepast is niet bekend. Deze is bij de bestaande woningen niet herkenbaar.

Een verdere indeling van het bedrijfsgedeelte is niet gegeven. Wel bevindt het privaat zich tegen de rechter zijgevel van het bedrijfsgedeelte. Die opzet is bij veel woningen aangetroffen en was mogelijk het gevolg van latere wijzigingen naar het voorbeeld van dit nieuwe ontwerp.

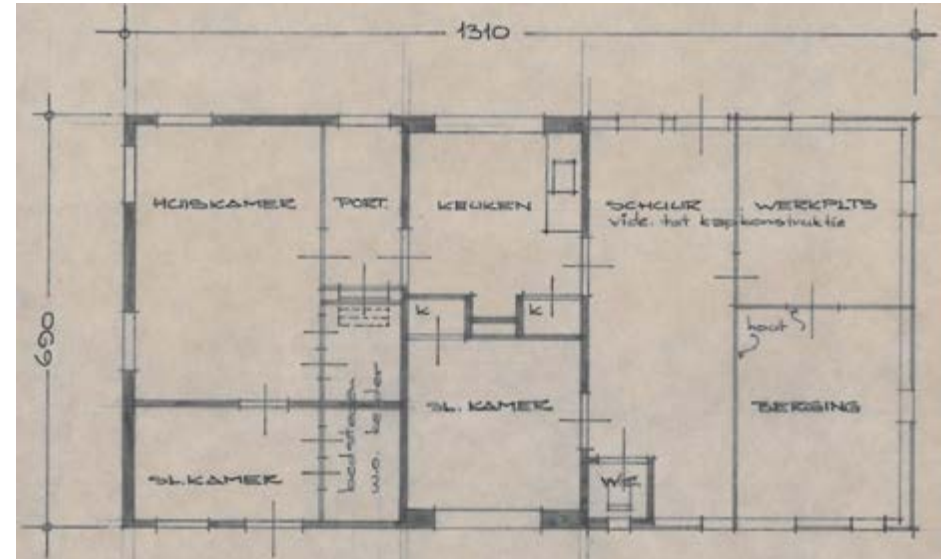
Hoewel het nieuwe ontwerp op het eerste oog iets ruimer lijkt dan de eerdere woningen is het volume nagenoeg gelijk aan de asymmetrische woningen van de eerdere types. De keuze voor dit woningtype zal dan ook meer zijn ingegeven door een kostenbesparing dan uit oogpunt van het welzijn van de bewoners.

3.18.4 Vasthouden aan tradities

In 1977 werden ook enkele kort na 1900 vernieuwde woningen ingemeten. De woningen zijn duidelijk herkenbaar aan de symmetrische opzet, de pannengedekte daken en de veel rijzige hoofdvorm. De woningen vertonen echter ook veel overeenkomsten. Zo hebben de woongedeeltes gemetselde gevels, maar zijn bedrijfsgedeeltes nog altijd met houten wanden uitgevoerd. Ook hebben de daken een schild boven de achtergevels.

Foto van de woning Van Naamen van Eemneslaan 24. Archief MvW.

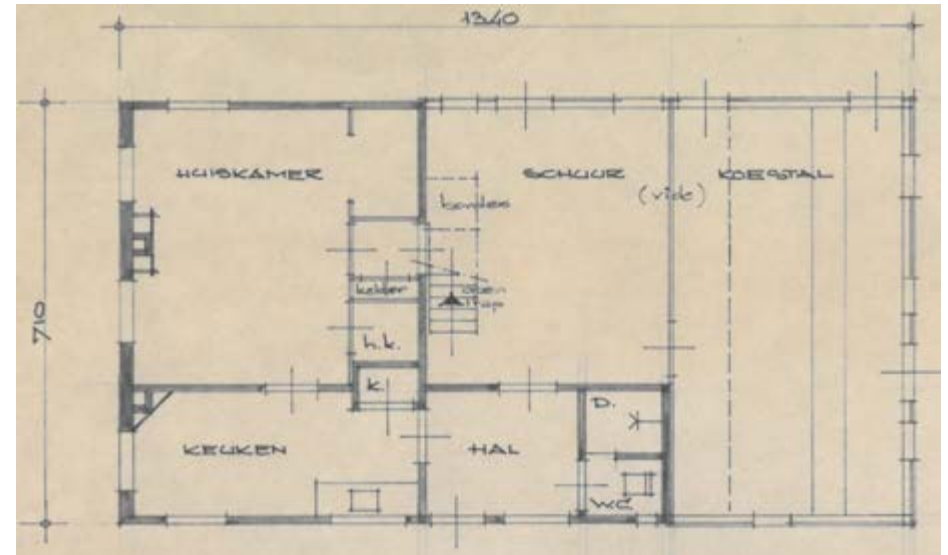
Plattegrond d.d. januari 1977 van de omstreeks 1907 daterende woning Van Naamen van Eemneslaan 24. Archief MvW.

Uit de plattegronden blijkt dat het interieur van deze bijna honderd jaar jongere woningen nagenoeg overeen komt met de vroege typen. Nog altijd was sprake van een huiskamer met één zijkamer en bedsteden aan de achterzijde van deze kamers. De schouw werd nog altijd tegen de voorgevel gesitueerd. De verbinding tussen het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte bestond uit een doorloop tussen de twee bedsteden achter de huiskamer.

Ook de afmetingen wijken niet noemenswaardig af van de oudere types.

Foto van de woning Koningin Wilhelminalaan 47 uit januari 1977. Archief MvW.

Plattegrond d.d. januari 1977 van de omstreeks 1910 daterende woning Koningin Wilhelminalaan 47. Archief MvW.

4 ONTWIKKELING VAN DE KOLONIEWONINGEN

Hoewel de nodige tegenstrijdigheden voorkomen en vragen blijven bestaan, geven voorgaande bronnen in grote lijnen wel een beeld van de ontwikkeling van de vroegste koloniewoningen. Die ontwikkeling hangt in de basis sterk samen met de ontwikkeling van de verschillende koloniën.

4.1 HET IDEE

Toen Johannes van den Bosch zijn plannen voor de stichting van een landbouwkolonie voor armen in 1818 omschreef had hij een heel duidelijk beeld van de wijze, waarop de kolonie moest worden aangelegd en gefinancierd en hoe de kolonie vervolgens zou functioneren.¹⁴ Ook ten aanzien van de voor de armen te bouwen woningen had Van den Bosch een gedetailleerd beeld; dat van het traditionele Drentse ‘arbeiders-huisje’ (keuterij), waar van hij zei: ‘Zoo noemt men in de Land-Provinciën een huisje, dat doorgaans uit een vierkant vertrek, den haard genoemd, bestaat; op zijde een tweede vertrekje, dat men de goot noemt, en achter een klein achterhuis heeft, waar des noods één of twee beesten gesteld kunnen worden. De zoldering bestaat uit eenige sparren, slieten, met horden of moskovische matten belegd, en dient tot eene slaappleats voor de kinderen.’

Afb. pag. 73: Koloniewoning met bewoners omstreeks 1930. Archief MwW

¹⁴ Bosch (1818)

Dergelijke kleine woningen met een aangebouwde schuur waren veelvuldig aanwezig in de noordelijke provincies. Karakteristiek voor dit bouwtype is de vaak asymmetrische opzet door de aanwezigheid van slechts één lage zijbeuk aan het woongedeelte. De schuur had soms wel een tweede zijbeuk, waardoor het woongedeelte smaller was en aan één zijde sprake was van een zogenaamde ‘krimp’. Opvallend is wel dat Van den Bosch hier al een zijvertrek als goot benoemd, terwijl deze bij de vroegste woningen ontbreekt.

Van den Bosch ging nog verder in op de opzet en toe te passen materialen toen hij schreef:

‘Wij wenschten dus bij elke 3 morgen uitgekozen gronds een geschikt arbeiders-huisje te doen bouwen, den middelmuur altijd van steen, en van een’ schoorsteen voorzien; de zijwanden en vóórgevel kunnen des noods van horden [vlechtwerk van dunne takken], met klei bestreken, en tusschen houten bindten gevoegd, gemaakt worden, en van binnen en buiten gewit; de wanden van het achterhuis des noods van horden, of van rietstroo. Overigens moet het geheele huis met dit stroo behoorlijk gedekt zijn. Waar men echter in de nabijheid steenen bakken kan, zou ik, om de meerdere duurzaamheid, ook den gevel en de wanden van het voorhuis wenschen van steenen opgehaald te zien.

Een huisje van die soort kan van f 200: - tot f 300: - kosten. Wij meenen dus den middelprijs van f 250:- daarvoor te kunnen bepalen; en daarin zou zelfs een onvermogen huisgezin reeds eenigermate, bij verbeterde levensomstandigheden, een genoegelijk verblijf kunnen vinden.’¹⁵

¹⁵ Johannes van den Bosch (1818), p. 147.

Hier is dus sprake van een gemetselde brandmuur met daartegen de stookplaats. De overige gevels konden eventueel als vakwerkwanden worden uitgevoerd. De wanden van de schuur ook als vakwerk of zelfs met een bekleding van riet. De huizen zouden worden voorzien van een rietdekking.

Hoewel deze huisvesting naar huidige begrippen zeer spartaans overkomt moet deze wel worden gezien in het licht van de erbarmelijke en uitzichtloze omstandigheden van de lagere sociale klasse in negentiende eeuw, in het bijzonder in de steden.¹⁶

De traditionele keuterij vormde weliswaar het oorspronkelijke uitgangspunt, maar men stond van meet af aan wel open voor alternatieven. Zo werd al in oktober 1818 een proef ondernomen met de bouw van een achthoekige woning naar een ontwerp van de Duitse architect G. Tappe uit Detmold-Lippe. Hoewel de achthoekige woning zeker kon voldoen lagen echter de kosten hoger en werd besloten vast te houden aan de eerdere opzet.¹⁷

4.2 DE EERSTE HUIZEN

De eerste steen voor de koloniewoningen werd door Johannes van den Bosch gelegd op 25 augustus 1818.¹⁸ Om snel de eerste kolonisten te kunnen huisvesten werden eerst alleen de woongedeeltes gebouwd. Deze bestonden uit één vierkant woonvertrek van 15 voeten lang en breed (ca. 4,7 meter) met op de zolder twee kamertjes¹⁹ of drie bedsteden.²⁰ De

woningen kwamen omstreeks november 1818 gereed.²¹ Achter de woningen zou vervolgens een schuur van 30 voet lang en 25 voet breed (9,42 x 7,85 meter) worden aangebouwd. De schuurtjes werden even hoog als het stenen huisje, maar ca. 2,5 meter breder, zodat deze aan één zijde uitstak.²² De schuren werden in de eerste helft van 1819 gebouwd.²³

De woningen werden in eerste instantie gebouwd zonder de schuur.

Hoewel Van den Bosch oorspronkelijk uitging van een bedrag van slechts Fl. 250,- per woning bleek dat in de praktijk niet haalbaar en bedroegen de kosten per woning voor de eerste 58 woningen maar liefst Fl. 825,- per stuk,

¹⁶ Auke van der Woud (2021)

¹⁷ De Star 1819, nr. 1 en De Star 1819, nr. 9.

¹⁸ Kloosterhuis (1981), p. 96. Dit betrof een in 1922 afgebroken woning tegenover het logement.

¹⁹ De Star, 1819, nr. 1, p. 48.

²⁰ De Star, 1819, nr. 3, p. 274.

²¹ Kloosterhuis (1981) noemt het gereedkomen van 53 woningen.

²² DA, Toeg. 0186, Inv.nr. 352. brief van Johannes van den Bosch aan Robert Owen d.d. 16 juli 1819.

²³ De Star, 1819, nr. 6, p. 543.

inclusief inrichting.²⁴ Men denkt echter nog te kunnen besparen op transportkosten en door *‘eenige kleine veranderingen in de konstruktie der huizen gemaakt, door welke, zonder eenig nadeel aan de hechtheid toe te brengen’*.

In het voorjaar van 1819 kregen de stenen huisjes een even hoge, maar bredere schuur.

Behalve voorgaande beschrijving ontbreken gegevens over dit vroegste type, dat alleen in kolonie 1 werd toegepast. Gezien de door Van den Bosch genoemde ‘middelmuur’ met daartegen een stookplaats zou dit bij dit eerste type ook daadwerkelijk toegepast kunnen zijn. Wat hier met name ook voor pleit is dat alleen in kolonie 1 meerdere woningen voorkomen waarbij de schoorsteen boven de voorgevel ontbreekt en waar in de topgevel een groter venster aanwezig is. Dit kan uiteraard het gevolg zijn

van verbouwingen, maar het valt wel op dat dit bij de andere koloniën niet voorkomt.

Het is niet duidelijk of de woningen van meet af aan een verbinding kregen tussen het woongedeelte en de schuur. Omdat de oudste afbeeldingen van de woningen een plattegrond tonen waarop geen verbindingsdeur aanwezig is wordt algemeen aangenomen dat die deur ontbrak. Uit een kostenraming voor de bouw van de vroegste woningen blijkt echter dat voor de openingen veel meer metselwerk werd uitgespaard dan uitsluitend voor twee vensters en één deuropening nodig zou zijn.²⁵ Bovendien zou het zeer onpraktisch zijn om geen verbinding te maken, gezien de beperkte afmetingen van de woningen en de daardoor intensieve functionele relatie tussen de woonruimte en de schuur. Een deuropening in de brandmuur van het vroegste type is dan ook zeer waarschijnlijk.

4.3 EEN GROTER TYPE VOOR DE TWEEDE KOLONIE

Wanneer op 10 juli 1819 de aanbesteding voor vijftig woningen in de tweede kolonie plaatsvindt heeft men de afmetingen van de woningen al iets aangepast. Uit een in De Star gepubliceerde verkorte weergave van het bestek krijgen we een vrij duidelijk beeld van dit tweede type.²⁶

De woningen waren dus met een (buitenwerkse) afmeting van ca. 4,87 x 5,02 net even groter dan het eerste type. Met uitzondering van de steens ‘brandmuur’ werden de muren halfsteens uitgevoerd en in het midden voorzien van een halfsteens pilaster ter breedte van 3 voet. Over de muren werden vijf geschaafde balken van 5 à 7 duimen (ca. 13 – 18 cm) opgelegd.

²⁴ De Star, 1819, nr. 8, p. 650.

²⁵ Kostenraming 1819, Drents Archief, toegang 0186, inv.nr. 1175.

²⁶ De Star 1819, nr. 6, p. 544 e.v.

In de balklaag werd een raveling t.b.v. de hangende boezem aangebracht. Boven de schouw een schoorsteen die 3 voet boven het rieten dak diende uit te monden. De muurplaten van 2 à 4 duimen (ca. 5 – 10 cm) moesten 20 duim boven de zoldervloer worden gelegd. Daarop kwamen de sporen en boven de middelste zolderbalk een ‘spruitgebint’ met haanhout. Zowel de voorgevel als de achtergevel dienden acht voet boven de verdiepingsvloer te worden opgemetseld. Hieruit blijkt een volledige scheiding tussen de verdieping van het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte. Over de sporen kwam een dakbedekking van ca. 15 dik riet.

Belangrijkste verschil met het eerste type was de plaatsing van de schouw tegen de voorgevel en het aanbrengen van bedsteden tegen de achterwand van het woongedeelte. Ook werden de woningen niet iets groter.

De woningen kregen een vloer van rode plavuizen en tegen de achtergevel twee bedsteden. De verdieping was toegankelijk via een luik en een steektrapje met veertien treden. Kloosterhuis vermeldt bij dit type: *Het merendeel der huisjes kreeg extra slaapplaatsen door in de schuur een kamertje met twee bedsteden af te timmeren. In dit type werd bovendien in de schuur een keldertje gemetseld.*²⁷ De aanwezigheid van een kelder blijkt ook uit een verslag van vernielingen door inwoners van Vledder op 29 september 1819, waarbij fundamenteen en kelders werden vernield.²⁸ Achter het woongedeelte bevond zich een schuur van ca. 9,42 x 7,22 meter. Deze kreeg een gemetselde voetmuur van ca. 20 cm hoog. Een verdere beschrijving wordt hiervan niet gegeven.

De bouw van deze woningen werd gegund aan aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk, waarschijnlijk samen met Hoffman, voor Fl. 4.859,- per tien woningen.²⁹ De eerste steen werd gelegde op 16 augustus 1819 door Mr. J.C. Faber van Riemsdijk. Hoewel de eerste vijftig woningen in oktober van dat jaar moesten worden opgeleverd, werd dat uiteindelijk eind november of begin december.³⁰

Hoewel bij het veldwerk enkele woningen van dit tweede type zijn onderzocht, weken deze allen af van de omschrijving. Zo zijn nergens sporen aangetroffen van de genoemde pilasters tegen de halfsteens muur. Ook lagen de muurplaten in alle gevallen direct boven de verdiepingsvloer en niet op ca. 20 duim (ca. 50 cm) boven de verdiepingsvloer. Op historische foto's zijn echter wel woningen zichtbaar, waar de zijgevels duidelijk boven de verdiepingsvloer steken (zie ook par. 3.17.7).

²⁷ Kloosterhuis (1981), pr. 98.

²⁸ DA, toegang 0186, inv.nr. 1188.

²⁹ De Star 1819, nr. 7, p. 623 noemt alleen Oosterlo, terwijl in De Star 1820, nr. 2 wordt gesproken van de eerdere gunning aan de heren Oosterlo en Hoffman.

³⁰ De Star 1819, nr. 11 en 12; in ieder geval in december waren de woningen gereed.

Verder werd bij de onderzochte woningen nooit een duidelijk afwijkend ‘spant’ aangetroffen en was in geen enkele woning een gemetselde scheidingsmuur op de verdieping aanwezig. Wat wel werd aangetroffen waren de oorspronkelijke kozijnen, waarvan het bestek de afmetingen op 3 bij 5 voet bepaalde. Diverse woningen bleken nog altijd historische kozijnen van ca. 89 x 153 te bezitten.

Uit de beschrijving blijkt niet waar zich de stookplaats bevond, maar gezien de vermelding van twee bedsteden tegen de achtermuur en de aanwezigheid van twee toegangsdeuren moet dit wel tegen de voorgevel zijn geweest omdat de achtermuur al door de bedsteden en een deur in beslag werd genomen.

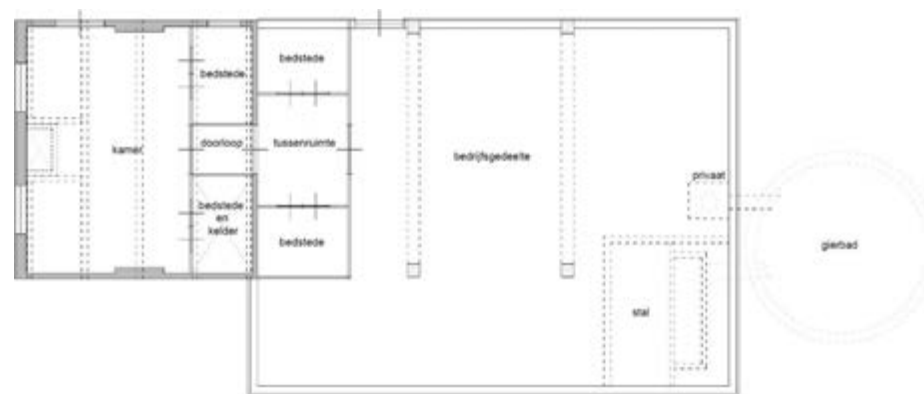
4.4 BOUW ‘OP NAGENOEG GELIJKE VOORWAARDEN’

Na de eerste serie van vijftig woningen was men in het voorjaar van 1820 begonnen aan de bouw van 100 woningen in de derde kolonie, die de naam Willemsoord kreeg.³¹ Van deze woningen wordt alleen geschreven dat men hoopt te bouwen ‘op nagenoeg gelijke voorwaarden als in het verleden najaar, door de Permanente Kommissie aan de Heeren Oosterlo en Hoffmann aangesteed geworden, met beding, dat dezelve deels met den 1sten, deels met den 15den Mei moeten gereed zijn.’. Het bouwtempo lag hoog en de aannemer kon bij goede weersomstandigheden tien tot twaalf woningen per week opleveren. Daarmee kwamen de honderd woningen van de kolonie Willemsoord volgens afspraak in mei 1820 gereed.³²

³¹ De Star 1820, nr 2. Spreekt van het ‘Steenwijkerwoude-heideveld’.

³² De Star 1820, nr. 4.

Een belangrijk verschil met de woningen in de tweede kolonie was dat de woningen meer slaapplekken hadden, die waren ondergebracht in ‘appartemenen’. Reden hiervoor was dat in de derde kolonie meer weeskinderen werden gehuisvest, waarbij het niet wenselijk was dat jongens en meisjes dicht bij elkaar sliepen.³³ Hiermee ontstonden dus de ook op verschillende vroege plattegronden herkenbare kleine slaapkamertjes.

Vermoedelijke plattegrond met de extra slaapplekken in ‘appartemenen’. Deze indeling is ook herkenbaar van de vroegste historische prenten.

De tweede helft van 1820 lijken de bouwactiviteiten op een lager peil te hebben gelegen. Wel was men in de loop van 1820 overgegaan op het zelf bakken van stenen. In augustus waren al ‘eenige honderdduizenden’ stenen gebakken en verwachtte men dat jaar genoeg stenen te kunnen bakken voor honderd woningen.³⁴

³³ De star 1821, nr. 4.

³⁴ De Star 1820, nr. 8.

De eerste drie koloniën telden in totaal 204 woningen, waarin maar liefst 1.451 mensen woonden. De gemiddelde bezettingsgraad lag daarmee op ruim zeven personen per woning.

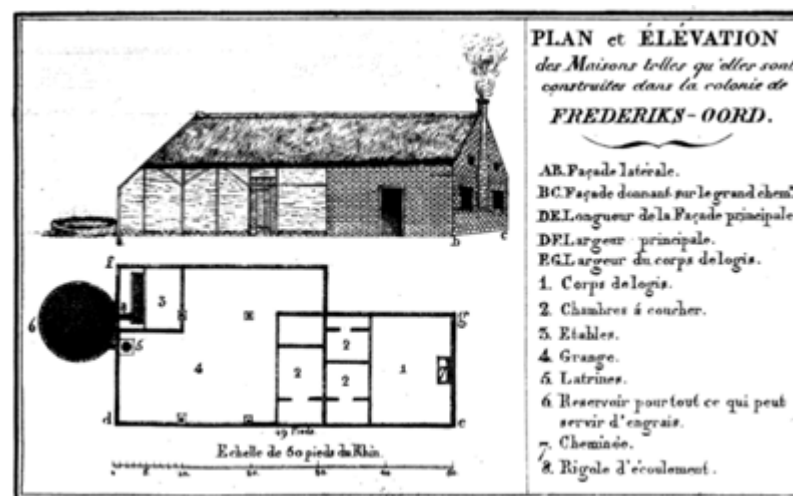
4.5 DE EERSTE AFBEELDINGEN

De vroegst bekende afbeeldingen van de koloniewoningen dateren uit 1821. Deze zijn opgenomen in een in 1821 uitgegeven Franse vertaling van een manuscript van Johannes van den Bosch door Karel Lodewijk Willem Joseph baron van Keverberg van Kessel (1778 – 1841) over de kolonie Frederiksoord³⁵ (zie ook par. 3.3). Gezien het jaar van uitgave moeten de afbeeldingen een situatie weergeven die uiterlijk in 1821 kan hebben bestaan. Waarschijnlijker is echter dat een vóór 1821 bestaande situatie werd vastgelegd.

Het betreft twee afbeeldingen; één van een woning met een plattegrond en aanzicht en een vogelvlucht van de kolonie Frederiksoord. Ook bij de afbeelding van de woning wijst het bijschrift erop dat het de woningen van de eerste kolonie betreft.

Het is zeer de vraag of de tekening betrouwbaar is en of deze wel (uitsluitend) is gebaseerd op de woningen van de eerste kolonie. Zo lijkt de tegen de voorgevel aanwezige stookplaats te zijn overgenomen van de woningen van de tweede en derde kolonie. Ook de diverse ‘slaapkamertjes’ lijken eerder op de bij kolonie 3 geïntroduceerde ‘appartementen’ te wijzen.

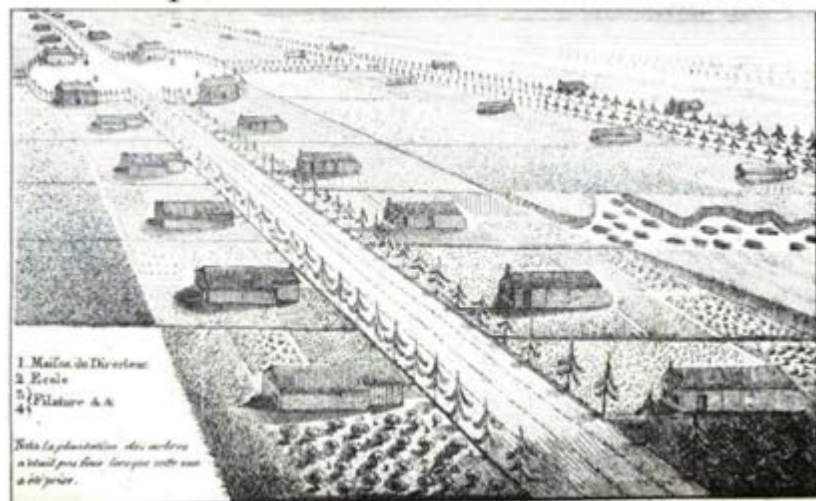
Het in de publicatie van De Keverberg opgenomen vogelvluchtplan van de kolonie Frederiksoord geeft ook uitsluitend koloniehuisen weer met een schoorsteen boven de voorgevel. De prent toont twee wegen met aan weerszijden een rij koloniewoningen op individuele percelen.

Plattegrond en gevelaanzichten van de woningen, welke zijn gebouwd in de kolonie Frederiksoord. De Keverberg (1821).

³⁵ De Keverberg (1821).

Vue d'une partie de la Colonie de **FREDERIKS-OORD**.

Vogelvlucht van de kolonie Frederiksoord, opgenomen in de in 1821 uitgegeven vertaling door Baron De Keverberg. De Keverberg (1821).

4.6 DRIE-IN-ÉÉN

Op 2 januari 1821 werd de bouw van woningen voor maar liefst drie nieuwe koloniën (4, 5 en 6) aanbesteed en gegund aan aannemer Oosterlo, maar de bouw kon vanwege de strenge winter pas op 5 april 1921 starten.³⁶ Het grootste deel van de woningen kon desondanks toch in 1821 nog worden gebouwd.

Er werd nu een duidelijke aanpassing gedaan aan het ontwerp van de woningen. In plaats van een ‘planken binnenkamertje’ kwam er nu een ‘doorlopende Uytlaat, met steen tot aan het dak opgetrokken en met dicht geploegde planken tegen het dak beschooten, afgedaald in twee appartementen en in ieder twee slaappleatsen boven elkaar’. Met de Uytlaat

wordt de uitbouw aan de zijkant van het woongedeelte bedoeld. De woning kreeg daarmee een rechthoekige plattegrond. Deze woningen mochten Fl. 455,- kosten.³⁷

De beschrijving doet vermoeden dat op het moment dat de zijkamers verschijnen de bedsteden tegen de brandmuur komen te vervallen. Bedoeld zijn dan vermoedelijk de bedsteden binnen de schuur.

Het type met een zijkamer kreeg daardoor een rechthoekige plattegrond en een asymmetrische voorgevel.

Het hoge bouwtempo on 1820 en 1821 (maar liefst 160 woningen) kwam de bouwkwaliteit niet ten goede. Hierop werd op 30 maart 1821 door de directeur het toezicht op de bouw verscherpt. Toen in de nacht van 10 op 11

³⁶ De Star 1821, nr. 2.

³⁷ Kloosterhuis (1981), p. 109, de bron wordt niet vermeld.

maart 1822 twee spinzalen en twee kolonistenwoningen instortten bleek uit nader onderzoek dat gebouwen met slechte mortel waren gemetseld.³⁸ Men kon de woningen in de uitbreidingen van de koloniën 4 en 6 en in de nieuwe kolonie 7 in september 1822 nog altijd voor Fl. 500,- per stuk bouwen. Doordat men zelf de bakstenen maakte werd wel bespaard op de materiaalkosten en had met de mogelijkheid om, tegen diezelfde bouwkosten, *‘aan de huizen meer gemak en ruimte te geven.’*³⁹ De ‘Schotse publicatie’ uit 1828 (zie ook par. 4.8) zegt hierover dat de Maatschappij voor elke woning 10.000 stenen ter waarde van Fl. 60,- leverde, waarmee de bouwkosten op Fl. 440,- per woning uitkwamen.

De woningen lijken dus (opnieuw) iets groter te zijn geworden. Waaruit het extra ‘gemak’ bestond is niet bekend. Dit kan zowel uit een betere afwerking als uit een verbetering van de indeling hebben bestaan.

Vrijwel tegelijkertijd bedroegen de bouwkosten per woning in het Belgische Wortel Fl. 550,- per woning en de totale kosten voor het huisvesten van één gezin Fl. 1.600,-. Dat was Fl. 100,- minder dan in de Nederlandse koloniën.⁴⁰

4.7 BEZOEK VAN VON GR(O)UNER

Omstreeks december 1821 werden de koloniën bezocht door de van oorsprong Zwitserse geoloog Johann Samuel von Gruner (of Grouner) (1766 – 1824). Hij zette zich actief in voor landbouwkundige verbeteringen en in 1821 ontving hij een beurs voor een landbouwstudiereis naar Nederland. Tijdens deze studiereis bezocht hij ook de ‘Armen-kolonie’ Frederiksoord.

³⁸ Kloosterhuis, p. 111.

³⁹ De Star 1822, nr. 9.

Van dit bezoek werden gedetailleerde aantekeningen gemaakt. Pas na zijn overlijden werden de aantekeningen in 1826 door Carl Wilhelm Wimmer uitgegeven (zie ook par. 3.5).

Ten tijde van het bezoek van Von Gr(o)uner waren ook de koloniën 4 en 6 al grotendeels gereed. Von Gr(o)uner gaat specifiek in op de verschillen tussen een ‘oud’ en een ‘nieuw’ type.

Belangrijkste verschil is de geheel rechthoekige grondvorm, waardoor de woonkamer kon worden vergroot. De bedsteden werden verplaatst en naast de woonkamer waren twee kamers gemaakt. Het viel Von Gruner op dat de voorgevel door die uitbouw een asymmetrische opzet had, terwijl daar verder geen goede reden voor leek te bestaan, behalve het voortzetten van een bekende bouwtraditie.

Het achterhuis was, boven de lage gemetselde voetsmuur uitgevoerd met houten delen tegen de wandstijlen. De vloer van het woongedeelte ‘gemetseld’.

Zowel in het ‘oude’ als het ‘nieuwe’ type worden de bedsteden in aparte kamertjes weergegeven. Mogelijk zijn dit de ‘appartementen’ die nodig waren om wezen te kunnen huisvesten. Gezien de zeer beperkte omvang van de woningen is het de vraag of die opzet wel kan hebben bestaan in de woningen zonder zijkamertje.

Afb. pag. 77, Plattegronden en aanzichten van woningen van het ‘oude’ (links) en het ‘nieuwe type’, opgenomen in het reisverslag van Von Gruner. Bron: Von Gruner 1926, tab. VI. Fig. 19 (tussen pag. 300 en 301).

⁴⁰ De Star 1822, nr. 10. P. 750.

Nach ist verjüngt.

Fig. 17.

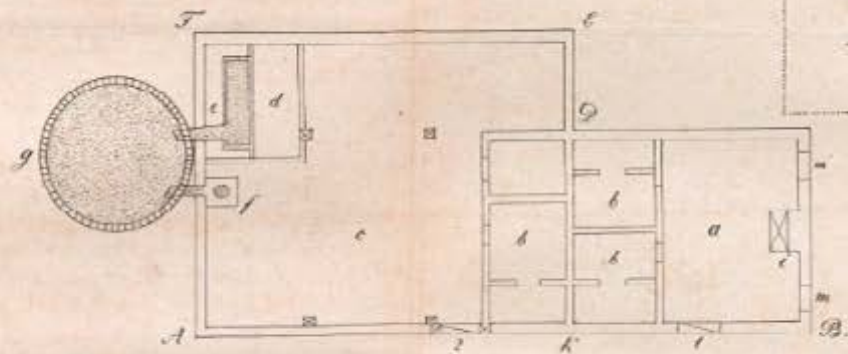

Fig. 18.

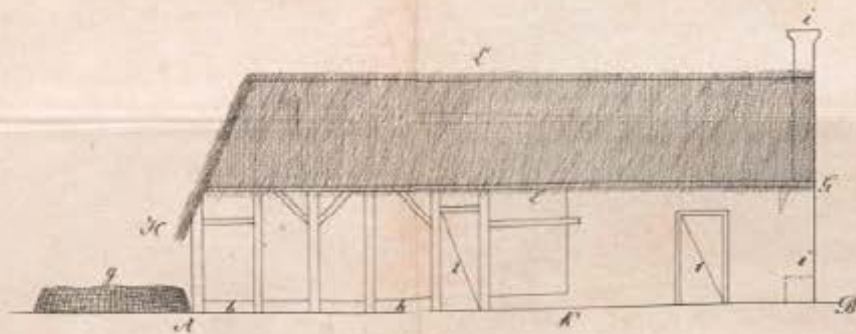

Fig. 19.

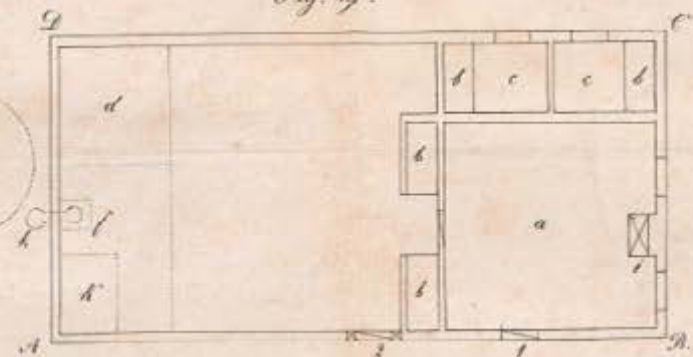

Fig. 20.

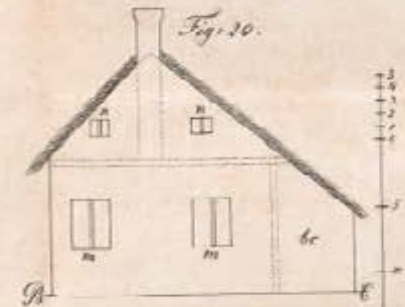
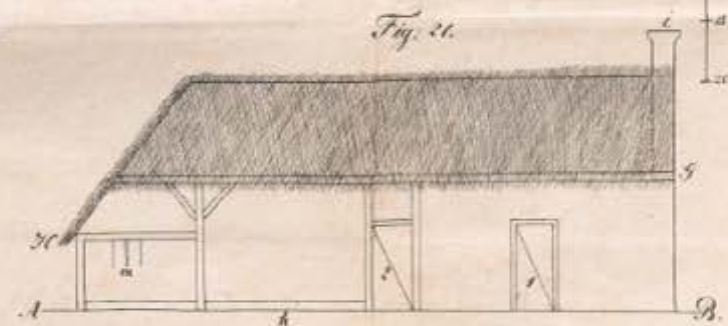

Fig. 21.

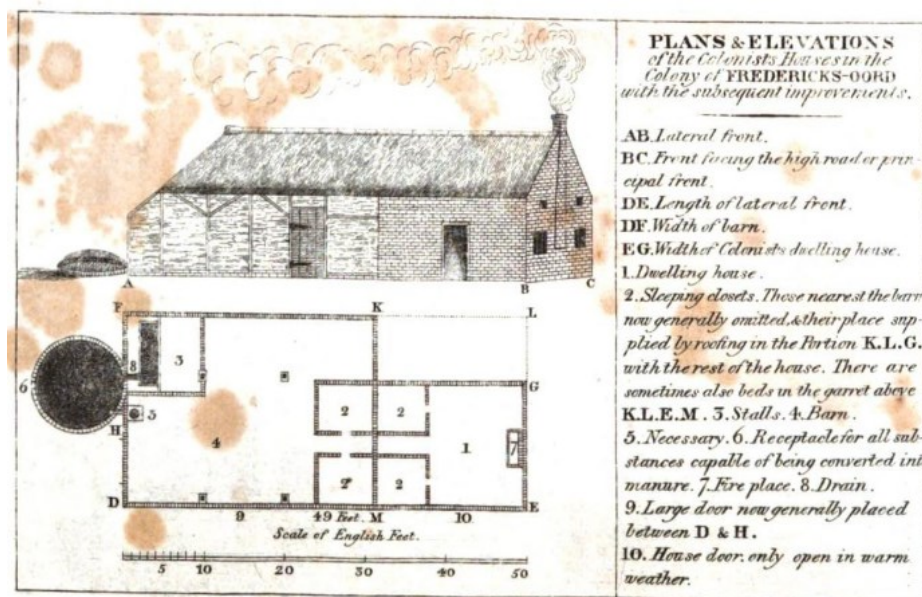

gs. v. C. d. d. d.

4.8 DE 'SCHOTSE PUBLICATIE' UIT 1828

Een regelmatig als 'Schotse publicatie' aangehaalde uitgave heeft de titel: "An account of the poor-colonies and agricultural workhouses of the benevolent society of Holland" (zie ook par. 3.6). Deze werd geschreven door een lid van de Highland Society of Scotland, Edinburgh in 1828 naar aanleiding van een 'recent' bezoek door de auteur.⁴¹

Afbeelding bij pagina 18 van de 'Schotse publicatie' uit 1828.

Vanaf pagina 18 volgt een beschrijving van de woningen. Er wordt dan gesproken van 'different alterations which have been made on the original houses'. Hoewel de bijgevoegde afbeelding overeenkomsten vertoont met

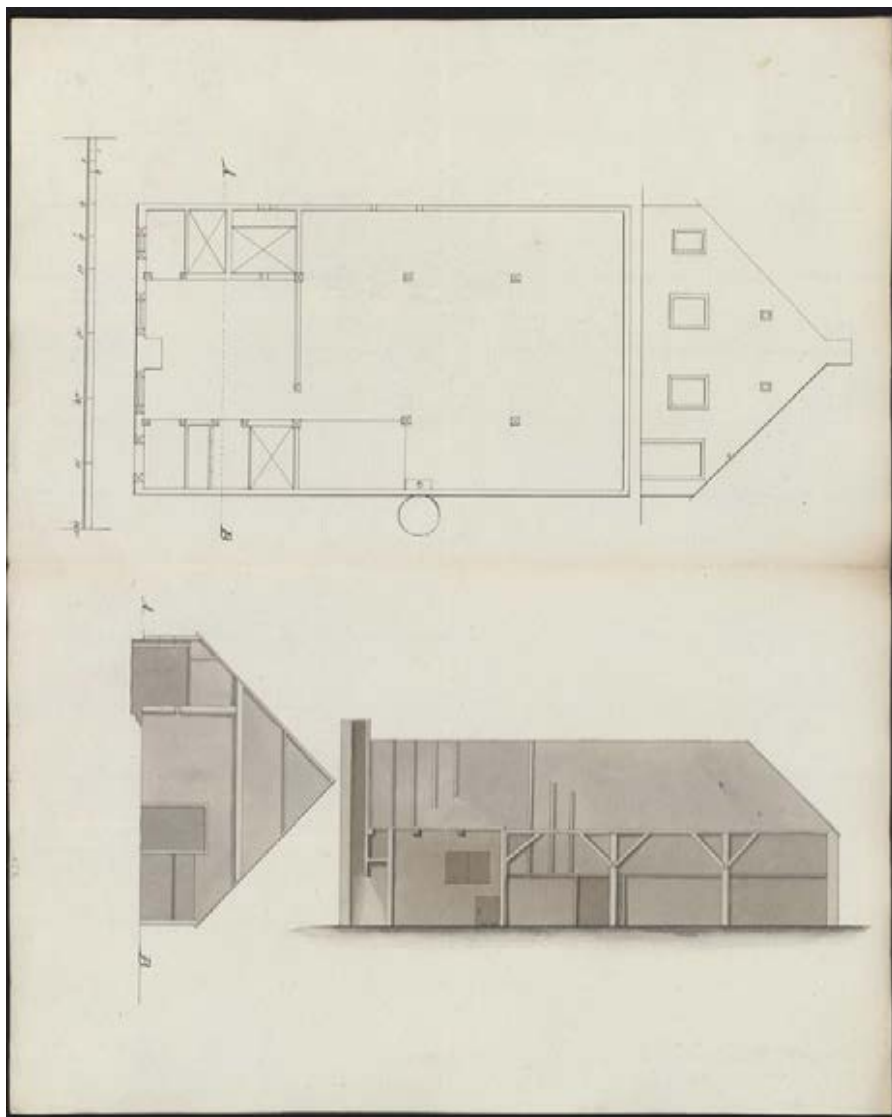
de in 1821 door Baron De Keverberg afgebeelde woning vallen een paar belangrijke verschillen op. Er worden nu geen kamertjes met bedden of bedsteden weergegeven, maar onverdeelde ruimte. Verder wordt tussen de bedsteden nu een doorgang tussen het woongedeelte en het achterhuis weergegeven. Daarmee lijkt deze afbeelding een vrij betrouwbare weergave van de op dat moment daadwerkelijk bestaande situatie in de woningen zonder zijkamer.

Er worden vervolgens belangrijke aanpassingen genoemd. Deze hebben betrekking op de interne- en externe ontsluiting. Voor het maken van een interne verbinding tussen het woongedeelte en het achterhuis had men de bedsteden aangepast. Tussen twee bedsteden was een doorloop gecreëerd. Verder wordt gesproken van een 'grote deur' in de achtergevel. Deze wordt ook op de bijbehorende plattegrond tussen D en H gesitueerd. Of dit een verplaatste- of extra toegevoegde deur is wordt niet helemaal duidelijk. Vreemd is ook dat de achtergevel zo laag wordt weergegeven dat daar nooit een grotere deur kan zijn toegepast. De eveneens genoemde 'kleine deur' bevindt zich in de zijgevel van het woongedeelte (bij nr. 10 op de plattegrond). Deze werd blijkbaar uitsluitend in de zomer gebruikt, terwijl in de winter de toegang tot het woongedeelte plaatsvond via het achterhuis.

Op pagina 85 wordt geschreven over de mestverwerking. Elk huis was voorzien van een reservoir of kuip/ton⁴² voor de opvang van vloeibare meststoffen. Daarnaast is er een opvang voor de vaste meststoffen van de schapen, koeien etc. Vaste en vloeibare mest werden één keer per week samengevoegd en tweemaal per week gemengd.

⁴¹ In de inleiding wordt op pagina XIV gesproken van: 'In our own recent visit to Holland'.

⁴² In het engels: 'tub'.

Het nieuwe ontwerp voor de woningen van kolonie 7 uit 1822. DA, toeg. 0186, Inv. nr. 63, stuk 0533.

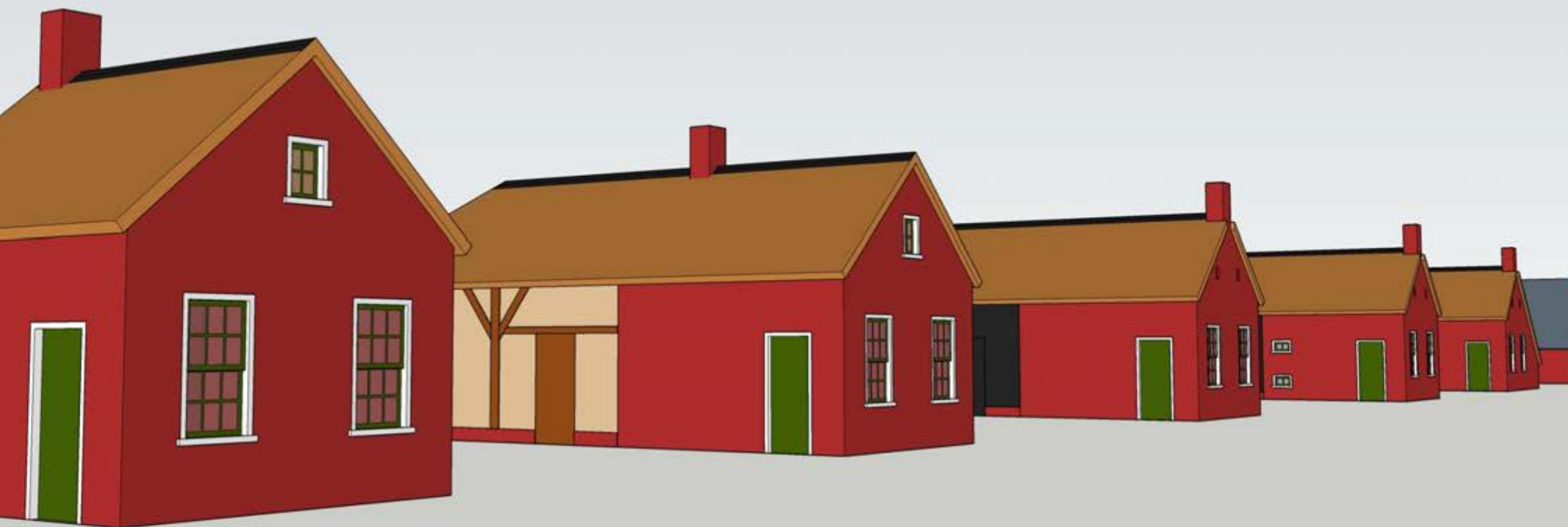
4.9 EEN HEEL NIEUW CONCEPT

Tot dan toe was het ontwerp van de woningen steeds een beperkte modificatie van het voorgaande type. Daar kwam in 1822 verandering in. T.b.v. kolonie 7 werd in 1822 een 'modelwoning' gebouwd door meestertimmerman H. Smit uit Doldersum en kolonist H. Bodestaf.

Over dit type schreef de directeur op 8 december 1823 uitgebreid aan de Permanente Commissie. De woning beviel goed en was veel beter dan de tot dan toe gebouwde woningen. Het was geheel in steen opgetrokken en met dakpannen gedekt en had aan weerszijden een 'uitlaat'. In het voorhuis bevonden zich daarin een portaal en de slaapkamertjes. Voorgesteld werd om de kamer nog wat breder te maken, het dak wat te verhogen en de schuur te verlengen, waarna de bouw van 75 woningen zou worden aanbesteed aan aannemer Hendrik Smit uit Doldersum voor fl. 500,- per woning. De stenen werden van de Maatschappij gekocht voor f 15.-~15 st. per duizend. De zelfgebrande kalk voor 15 stuivers per ton.⁴³

Uiteindelijk werden er slechts 25 gebouwd. Deze waren in augustus 1824 klaar. De zevende kolonie zou nooit de oorspronkelijk beoogde omvang bereiken. Omdat in plaats daarvan veel bos werd aangeplant kreeg de kolonie de naam Boschoord.

⁴³ Kloosterhuis (1981), p. 111

5 TYPEN EN KENMERKEN IN KORT BESTEK

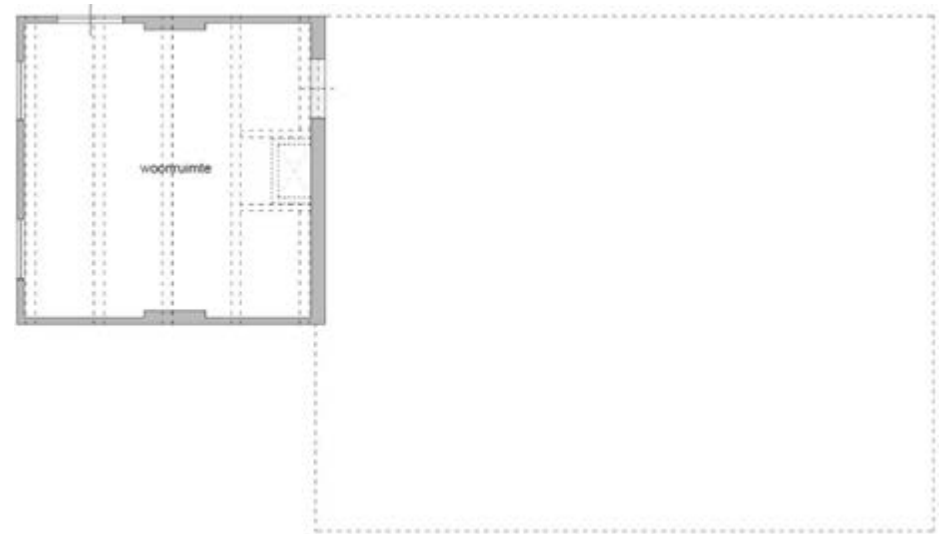
Hierna volgen voor de opeenvolgende ‘typen’ de belangrijkste kenmerken. Daarbij wordt steeds een plattegrond en referentiebeeld weergegeven.

5.1 TYPE 0 – AUG 1818 – JULI 1819

Betreft type 1, toegepast in kolonie 1, voordat de schuur werd aangebouwd.

Het bestond uit het nagenoeg vierkante woongedeelte met gemetselde gevels en een rieten dak. Aangezien het plan van meet af aan was om schuren aan de woningen te bouwen, waren de twee vensters in de voorgevel gesitueerd. De stookplaats bevond zich tegen een brandgevel die later de tussenmuur met de schuur zou worden. Hoewel de vroegste plattegronden dit tegenspreken is het waarschijnlijk dat van meet af aan ook een deur naar de (toekomstige) schuur aanwezig was.

5.2 TYPE 1 – JAN 1819 – JULI 1819

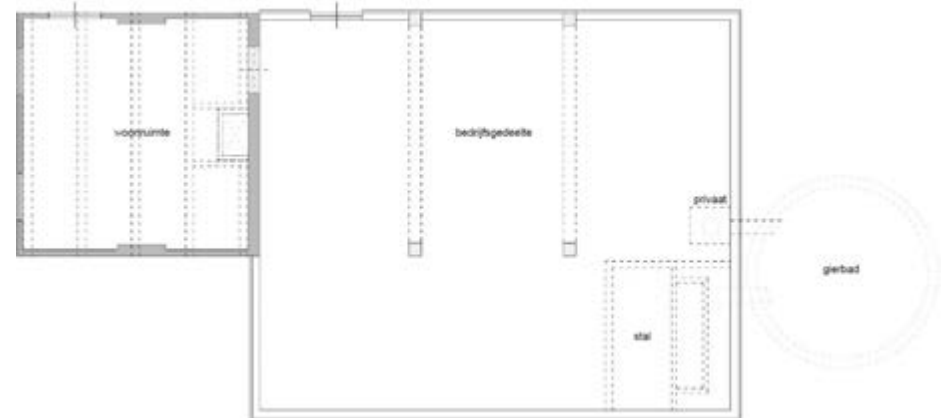
Betreft type o na aanbouw van de schuur

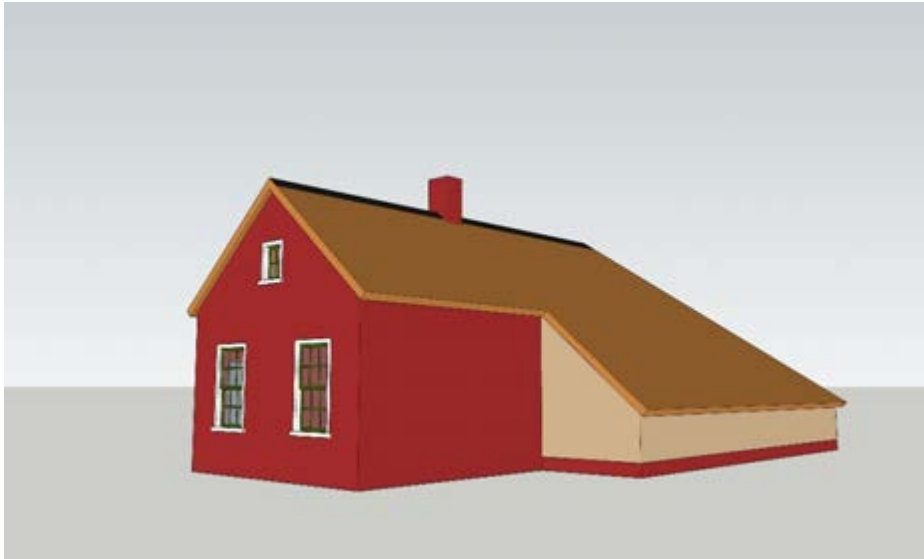
Toegepast in kolonie 1

- 52 stuks
- Fl. 825,- per stuk
- Kleinste type, buitenwerks 15 x 15 voet, ca. 4,7 x 4,7 meter. Twee slaapkamertjes op de verdieping. (of drie bedsteden)
- Rietgedekt
- Iets later aangebouwde schuur van 25 x 30 voet (ca. 7,85 x 9,4 meter) met dezelfde hoogte als de woning.
- Aannemer Oosterlo
- Stookplaats waarschijnlijk tegen de 'tussenmuur', die daarmee als echte brandmuur fungeerde.
- 10 of 11 van dit type in kolonie 4 herbouwd.

- De breedte van 25 voet (7,85 m) is in 1977 bij geen van de opgemeten woningen aangetroffen.

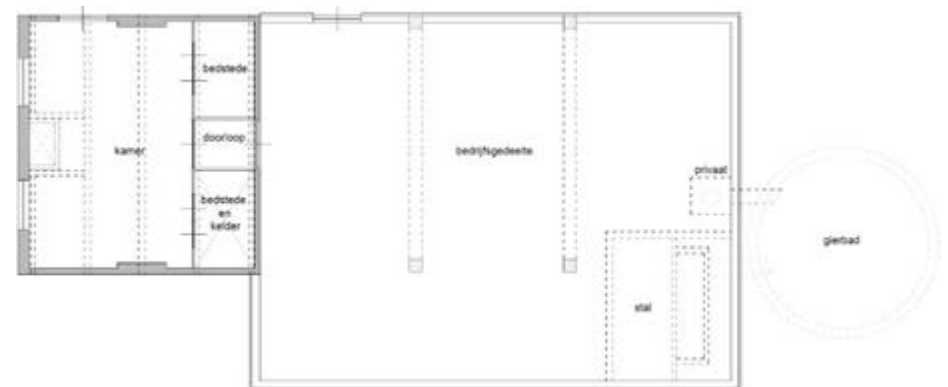
5.5 TYPE 2 – AUG 1819 – MEDIO 1820

Toegepast in kolonie 2

- 50 stuks
- De aanbesteding van de eerste vijftig huizen op 10 juli 1819
- Fl 4.859,00 per 10 stuks = Fl. 489,- per stuk
- De eerste steen gelegd op 16 augustus 1819 door Mr. J.C. Faber van Riemsdijk
- Iets groter, met een diepte van 16 voet bij een breedte van 15½ voet (5 x 4,87 m) en een schuur van 23 x 30 voet (7,2 x 9,4 meter).
- *‘eenige kleine veranderingen in de konstruktie der huizen gemaakt’* ten opzichte van type 1.
- Het kleinere verschil in breedte tussen het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte doet een wat steiler dak vermoeden.
- Bedsteden tegen achterwand

- Het woongedeelte kreeg twee deuren, wat gezien het ontbreken van een verdere indeling sterk wijst op de aanwezigheid van een deur tussen het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte.
- Verdieping bereikbaar met een steektrapje.
- Er is sprake van een ‘brandgevel’ en achtergevel. De voorgevel wordt nooit genoemd. Wel moet de ‘brandgevel’ steeds worden uitgevoerd, wat bij alle nog oorspronkelijke woningen (opmetingen 1977) alleen bij de voorgevel het geval is.
- Geen indeling meer op verdieping.
- Vensters in voorgevel verdieping worden niet genoemd.
- Afsteek niet aanwezig.
- Met een keldertje
- Aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

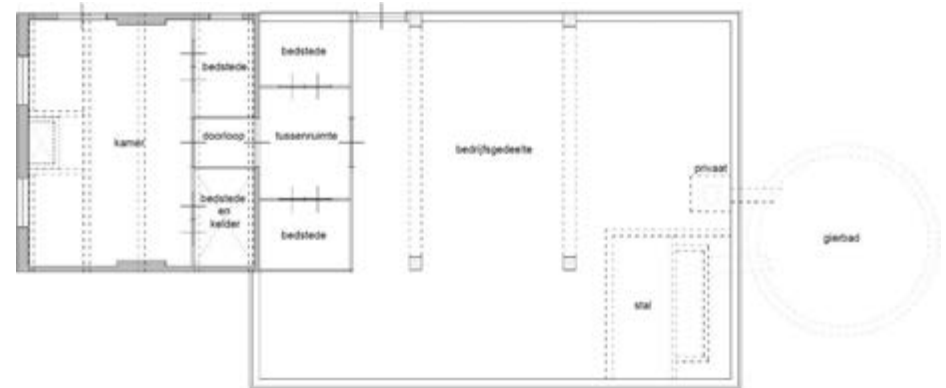

5.6 TYPE 3 – VOORJAAR 1820 – 15 MEI 1820

Toegepast in kolonie 3

- Met een kelder
- Ca. 100 stuks
- *‘op nagenoeg gelijke voorwaarden als in het verleden najaar, door de Permanente Kommissie aan de Heeren Oosterlo en Hoffmann aangesteed geworden,..’*
- Toepassing van ‘appartementen’ voor gescheiden slaapruijnte voor jongens en meisjes i.v.m. opvang van extra wezen.
- P. Oosterlo en Hoffman

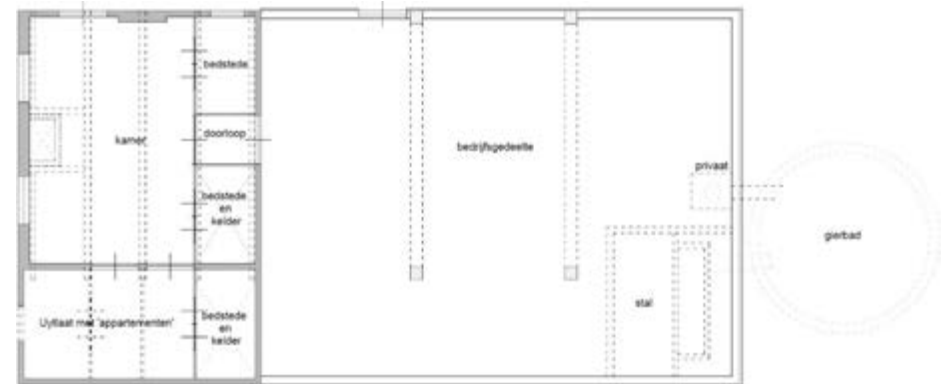

5.7 TYPE 4 – APRIL 1821 – CA. DECEMBER 1821

Kolonie 3 (deels) 4, 5 en 6

- Ca. 100 stuks
- Aanbesteding 2 jan 1821, maar kon pas op 5 april beginnen vanwege slecht weer.
- Aanbesteding op zelfde condities als type 3
- Woningen met Uytlaat aan zijkant van het woongedeelte met daarin twee 'appartementen' met twee slaapplaatsen boven elkaar.
- Kosten Fl 455,- per stuk
- Aannemer Oosterlo

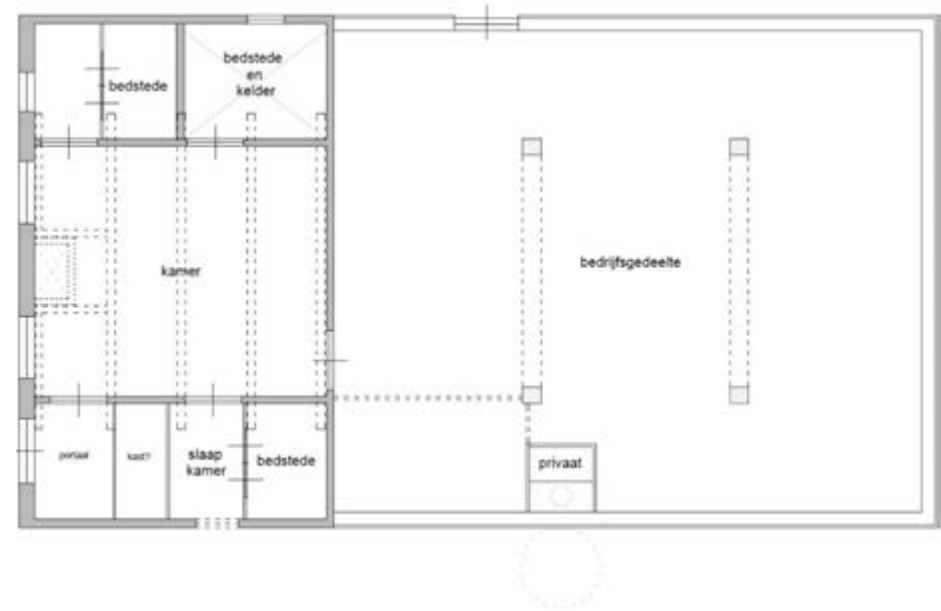

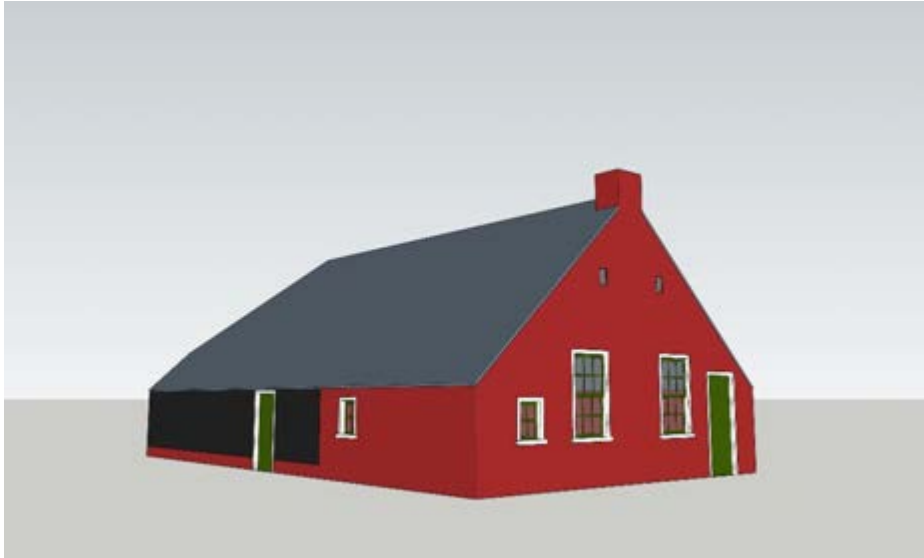
5.8 TYPE 5 – 1823 – AUGUSTUS 1824

Kolonie 7

- Slechts 25 gebouwd (oorspronkelijk 75 gepland)
- Tekening beschikbaar
- Aannemer Hendrik Smit uit Doldersum
- Fl. 500,- per stuk (stenen en kalk bij Maatschappij betrokken)
- Pannendak en gemetselde gevels
- Rechthoekige plattegrond door twee 'uitlaten' aan het woongedeelte.
- Wolfeind boven achtergevel
- 25 stuks herkenbaar op kadastraal minuutplan.
- Besteden en/of slaapkamertjes in zijbeuken.
- Privaat tegen rechter zijgevel. Was dit het voorbeeld voor latere verbouwingen?

6 BOUWHISTORISCHE VERKENNINGEN

T.b.v. dit onderzoek hebben bouwhistorische verkenningen plaats gevonden van een selectie van de nog bestaande koloniewoningen. Na een korte toelichting op de selectie volgt van alle bezochte woningen een korte bouwgeschiedenis en beschrijving met bouwhistorische bijzonderheden.

6.1 TOELICHTING SELECTIE EN VOLGORDE VAN BEHANDELING

Van de woningen in eigendom van de Maatschappij van Weldadigheid zijn in het voorjaar van 1977 opmetingen gemaakt. Daarbij zijn alle woningen op uniforme wijze getekend. Tevens zijn daarbij soms wat aanvullende gegevens genoteerd met betrekking tot bewoners of eerdere wijzigingen. Ook zijn van alle woningen één of meerdere foto's bijgevoegd. Hoewel deze gegevens thans niet meer actueel zijn, bieden deze wel een unieke mogelijkheid om woningen te vergelijken. Ook kon op basis van de opmetingstekeningen worden bepaald welke woningen in 1977 nog een behoorlijke mate van authenticiteit hadden. Die woningen bieden ook nu nog de meeste kans op het aantreffen van authentieke materialen, constructies, afwerkingen en elementen. Het grootste deel van de hierna te behandelen woningen is op basis van deze gegevens geselecteerd. Bijkomen voordeel van deze selectie was dat de Maatschappij van Weldadigheid direct contact kon opnemen met bewoners voor het maken van afspraken. Daarnaast zijn, buiten het bezit van de Maatschappij van

Weldadigheid, op basis van de locatie en uiterlijke verschijningsvorm enkele woningen geselecteerd met een hoge bouwhistorische verwachting. Eigenaren van deze woningen zijn aangeschreven met het verzoek te reageren. Helaas bleek de respons hier zeer beperkt of afwijzend. Tot slot kon door kolonimanager Bernard Stikfort nog een bezoek worden gebracht aan de woning Westvierdeparten 12 te Vinkega. Op basis van de aangeleverde foto's is ook van deze woning een kort verslag opgenomen.

Deze werkwijze heeft geleid tot een bezoek aan 12 woningen van de typen 2 en 4, één woning van type 5 en één vrijboerhoeve. De hierna vóór de adressen weergegeven nummers corresponderen met de locatiemarkeringen op de kaart vóór par. 6.4. Deze locatienummers zijn ook steeds aan het begin van betreffende paragraaf opgenomen.

Type 1

Helaas konden geen woningen van type 1 worden bezocht. Op basis van de uniforme opmetingstekeningen uit 1977 worden hierna in paragraaf 6.4 drie woningen behandeld die mogelijk in oorsprong tot dit type kunnen behoren. Dit betreft de adressen:

1. Majoor van Swietenlaan 3
2. Majoor van Swietenlaan 5
3. Molenlaan 1

Typen 2 en 4

Van de typen 2 en 4 kon een groot aantal woningen worden bezocht. Type drie onderscheidt zich slechts wat betreft de indeling van het bedrijfsgedeelte van type twee, waardoor dit type thans niet traceerbaar is.

Het grotere aantal bezochte woningen van de types 2 en 4 maakt het goed mogelijk om de overeenkomsten en latere veranderingen te vergelijken. De volgende woningen van de typen 2 en 4 zijn bezocht en worden in de paragrafen 6.5 t/m 6.13 behandeld:

4. Koningin Wilhelminalaan 56, Frederiksoord (type 2)
5. Koningin Wilhelminalaan 59, Frederiksoord (type 2)
6. Koningin Wilhelminalaan 67, Frederiksoord (type 2)
7. Koningin Wilhelminalaan 77, Frederiksoord (type 2)
8. M.A. Van Naamen Van Eemneslaan 64, Frederiksoord (type 2)
9. Koningin Wilhelminalaan 26, Wilhelmaoord (type 4)
10. Koningin Wilhelminalaan 49, Wilhelminaoord (type 4)
11. Löhnislaan 11, Willemsoord (gemeente Steenwijkerland) (type 4)
12. Westvierdeparten 12 te Vinkega. (type 4)

Naast deze woningen, waarbij de oorspronkelijke locatie en het toegepaste type logischerwijs bij elkaar aansluiten werden ook drie woningen bezocht in een deel van kolonie 4, dat pas veel later werd ontgonnen. Hoewel het toegepaste type 4 past binnen het gebied, werden deze woningen mogelijk vanaf een andere locatie herplaatst. Zij worden behandeld in de paragrafen 6.14 t/m 6.16. Dit betreft de adressen:

13. M.A. Van Naamen van Eemneslaan 1, Wilhelminaoord (1852 gebouwd, opzet type 4)
14. M.A. Van Naamen van Eemneslaan 5, Wilhelminaoord (1840 ontgonnen, opzet type 4)
15. M.A. Van Naamen van Eemneslaan 9, Wilhelminaoord (1840 ontgonnen, opzet type 4)

Type 5

Woningen van type 5 zijn uitsluitend in de kolonie Boschoord gebouwd en van de oorspronkelijke 25 woningen resteren nog slechts twee. Van dit type kon één woning worden bezocht, welke in paragraaf 6.17 wordt behandeld:

16. Jongkindt Conincklaan 8, Boschoord

Type Vrijboerhoeve

Bij de aangeschreven adressen die niet tot het bezit van de Maatschappij van Weldadigheid behoren bevond zich één latere vrijboerhoeve. Hoewel de vanaf ca. 1900 gebouwde vrijboerhoeves buiten de scope van het onderzoek vallen, was er de mogelijkheid om deze woning te bezoeken. Omdat de bevindingen het mogelijk maken om parallelen te trekken met constructies en latere veranderingen van de koloniewoningen wordt deze vrijboerhoeve wel behandeld in par. 6.18. Dit betreft het adres:

17. Oostvierdeparten 3, Noordwolde (gemeente Weststellingwerf) (type 4, maar in 1911 vervangen door een vrijboerhoeve)

6.2 UITWERKING

Omdat de mate van authenticiteit zeer sterk wisselde, zijn de bouwhistorische bevindingen op twee niveaus uitgewerkt. Bij een beperkt deel van de woningen waren voldoende bouwhistorische gegevens herkenbaar om van deze woningen een korte verkenning te maken. Bij deze woningen is na een weergave van de bouwhistorische ontwikkeling een volledige beschrijving van het exterieur en interieur opgesteld. Deze

beschrijvingen sluiten af met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen en een overzicht van de belangrijkste waardevolle elementen.

Deze uitwerking is toegepast voor de volgende woningen:

- Koningin Wilhelminalaan 56, Frederiksoord
- Koningin Wilhelminalaan 67, Frederiksoord
- M.A. Van Naamen Van Eemneslaan 64, Frederiksoord
- Jongkindt Conincklaan 8, Boschoord

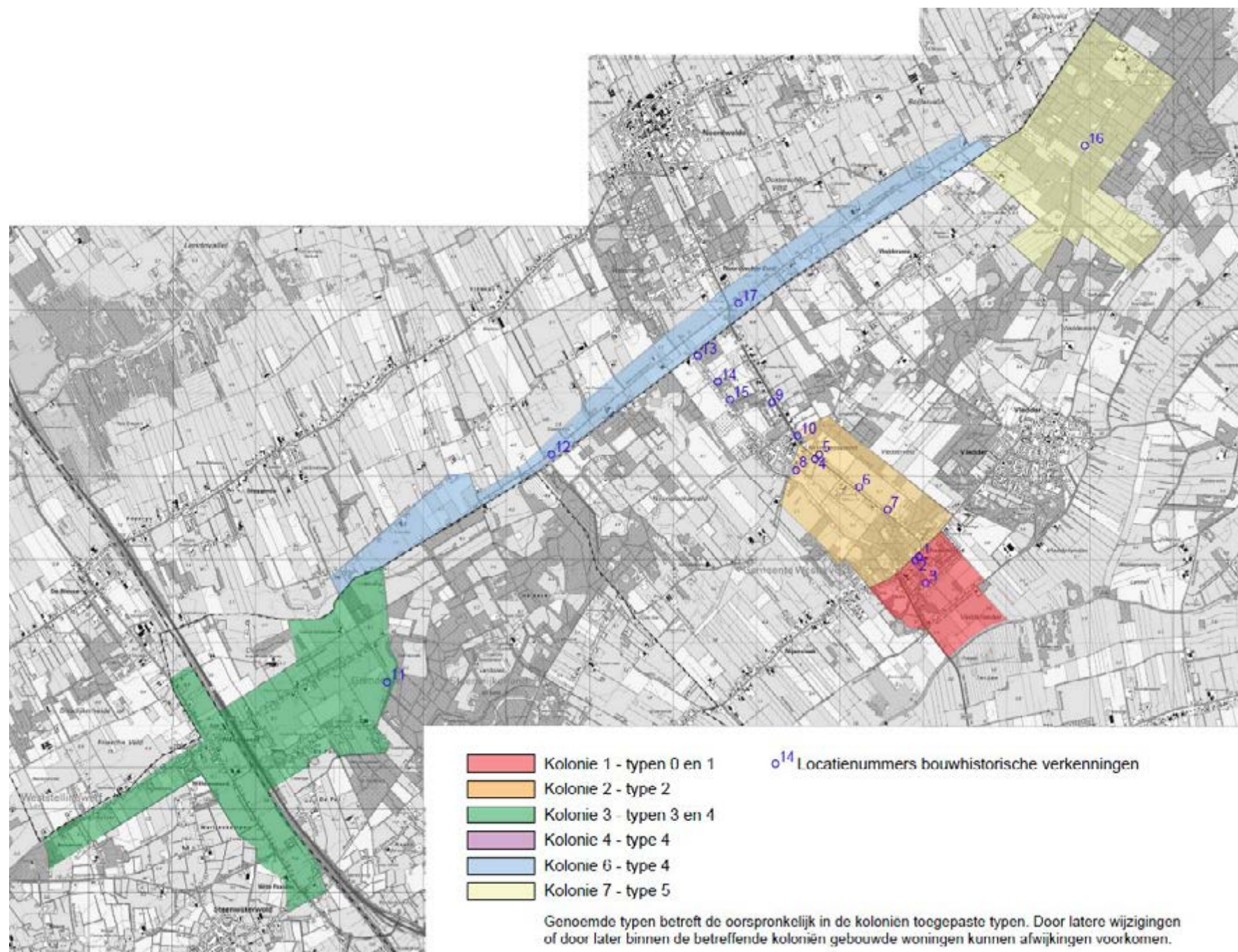
Bij de overige woningen heeft een meer beknopte uitwerking plaatsgevonden. Daarbij is eerst de globale bouwhistorische ontwikkeling weergegeven. Daarbij wordt ook ingegaan op de huidige opzet. De beschrijving beperkt zich echter tot de bouwhistorische bijzonderheden of karakteristieke kenmerken. Ook voor deze woningen is steeds een overzicht weergegeven van de belangrijkste waardevolle elementen.

Van de woningen van de eerste kolonie kon geen representatieve woning worden bezocht. Deze woningen worden op basis van de opmetingstekeningen uit 1977 en de uiterlijke kenmerken en plattegronden behandeld.

De locaties van de behandelde panden zijn op hierna volgende overzichtskaart weergegeven. Aan het begin van de paragraaf worden de locatienummers van betreffend object weergegeven.

6.3 VERKLARENDE WOORDENLIJST

In bijlage 1 is een verklarende woordenlijst opgenomen, waarin zoveel mogelijk, in hierna volgende beschrijvingen voorkomende bouwkundige termen kort worden toegelicht.

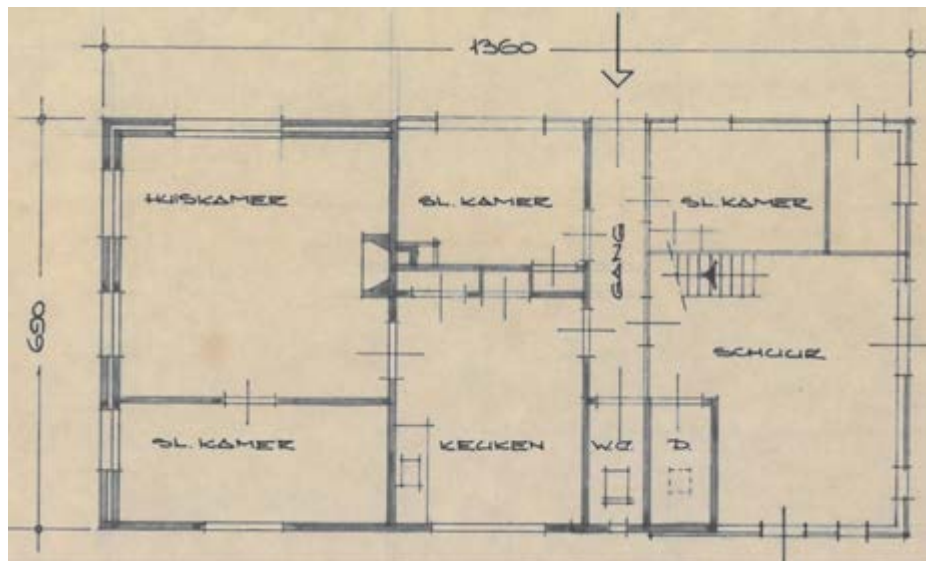

6.4 WONINGEN KOLONIE 1

Locatie: 1, 2 en 3

De eerste woningen werden in 1818 gebouwd in kolonie 1, ten zuiden van de huidige Majoor van Swietenlaan. Hier resteren nog slechts enkele woningen welke op basis van hun huidige verschijningsvorm tot de vroegste opzet kunnen behoren. Dit betreft de adressen:

Majoor van Swietenlaan 3 en 5 en Molenlaan 1. Dit zijn woningen met ook nu nog een venster midden in de voorgevel op de verdieping, wat erop wijst dat hier nooit een rookkanaal langs de binnenzijde van de voorgevel heeft gelopen. Uit de kadastrale gegevens blijkt niet dat deze woningen ooit werden herbouwd.

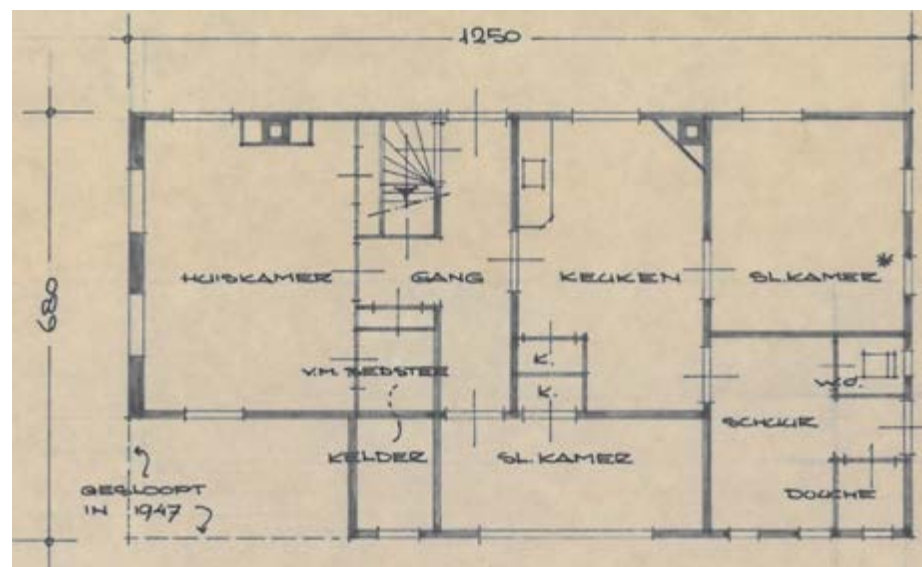

Plattegrond Majoor van Swietenlaan 3 d.d. januari 1977. Archief MvW.

Bij Majoor van Swietenlaan 3 werd in 1892 de zijkamer aangebouwd, waarmee een rechthoekige plattegrond ontstond.

Bij Majoor van Swietenlaan 3 is op de plattegrond uit 1977 weliswaar een schouw tegen de achterwand van de woonkamer aanwezig, maar de verdere opzet met spouwmuren wijst erop dat de woning ingrijpend werd gewijzigd. Op de foto is nog wel een kelderlicht in de rechter zijgevel van de zijkamer zichtbaar. In de plattegrond is geen kelder herkenbaar.

Majoor van Swietenlaan 5 heeft nog altijd geen zijkamer. Op de plattegrond uit 1977 is echter zichtbaar dat deze woning een opzet met twee bedsteden met tussenliggende doorloop heeft. De stookplaats bevindt zich tegen de linker zijgevel. De aanwezigheid van een eerdere stookplaats tegen de achtermuur van het woongedeelte is in de plattegrond niet herkenbaar en ook niet mogelijk in combinatie met de bedsteden en doorloop. De onder de rechter bedstede gesitueerde kelder is naar rechts uitgebouwd.

Plattegrond Majoor van Swietenlaan 5 d.d. januari 1977. Archief MvW.

Bij Molenlaan 1 werd waarschijnlijk in 1933 de zijkamer aangebouwd. Deze woning behoorde in 1977 al niet meer tot het bezit van de Maatschappij en werd dan ook niet ingemeten. Deze woning maakte deel uit van de selectie van eventueel te bezoeken woningen, maar het is niet gelukt om contact te leggen met de eigenaren.

Overige oudere woningen binnen het gebied van Kolonie 1 hebben al een oorspronkelijke schoorsteen boven de voorgevel en zullen op een wat later moment zijn vervangen. Dit betreft de woningen Graaf van Limburg Stirumlaan 2, Molenlaan 24 en M.E. van der Meulenweg 5. (zie ook par. 3.12)

6.5 KONINGIN WILHELMINALAAN 56, FREDERIKSOORD

Locatie: 4

6.5.1 Bouwgeschiedenis

De woning Koningin Wilhelminalaan 56 behoort tot de oorspronkelijke tweede kolonie. De woningen werden hier in de tweede helft van 1819 en de eerste helft van 1820 gebouwd. In totaal betrof het 50 stuks, waarvoor de aanbesteding plaatsvond op 10 juli 1819. De kosten bedroegen Fl. 489,- per woning. De woningen werden gebouwd door aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

Ten opzichte van het eerste type waren deze woningen iets groter. De woningen waren met een woongedeelte van ca. 5 x 4,87 meter en een schuur van 7,2 x 9,4 meter niet iets groter dan het eerder type. Ook waren beperkte veranderingen aan de constructie doorgevoerd.

Deze woningen kregen bedsteden tegen de achterwand van het woonvertrek. Het woongedeelte kreeg twee deuren, vermoedelijk in de zijgevel en in de tussenmuur tussen woongedeelte en schuur. De stookplaats bevond zich bij deze woningen al tegen de voorgevel. De bedsteden werden tegen de achterwand van het woonvertrek gesitueerd. De ongedeelde verdieping was toegankelijk middels een steektrapje.

Deze woningen hadden nog geen afsteek, waardoor de plattegrond een L-vormige opzet had. Dat is ook goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan.

⁴⁴ Leggerartikel 146, regel 268 vermeldt 'bijbouw'. Daarna gaat het perceel naar regel 2324.

⁴⁵ Leggerartikel 146, regel 2324 vermeldt 'verbouw'. Daarna gaat het perceel naar regel 2879.

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 2. De woning heeft perceelnummer 164 en het bijbehorende perceel nummer 163. RCE.

Vroege veranderingen

Hoewel hiervan geen bronnen zijn aangetroffen, heeft in augustus 1895 een belangrijke verbouwing plaatsgevonden. Vermoedelijk is daarbij de huidige voorgevel van de woonkamer gebouwd. De verbouwing is middels een inscriptie 'F.K. 20/8 1895' in één van de bakstenen van de voorgevel gedateerd.

Het kadastrale leggerartikel vermeldt voor dienstjaar 1905 'bijbouw'.⁴⁴ Vermoedelijk was dat het moment, waarop de woning werd voorzien van de zijkamer. Vervolgens was in dienstjaar 1925 sprake van 'verbouw'.⁴⁵ In dienstjaar 1961 was sprake van 'vereniging'.⁴⁶ Het perceelnummer wijzigde nu in D1339. Dit betrof een samengesteld perceel met daarop 'een

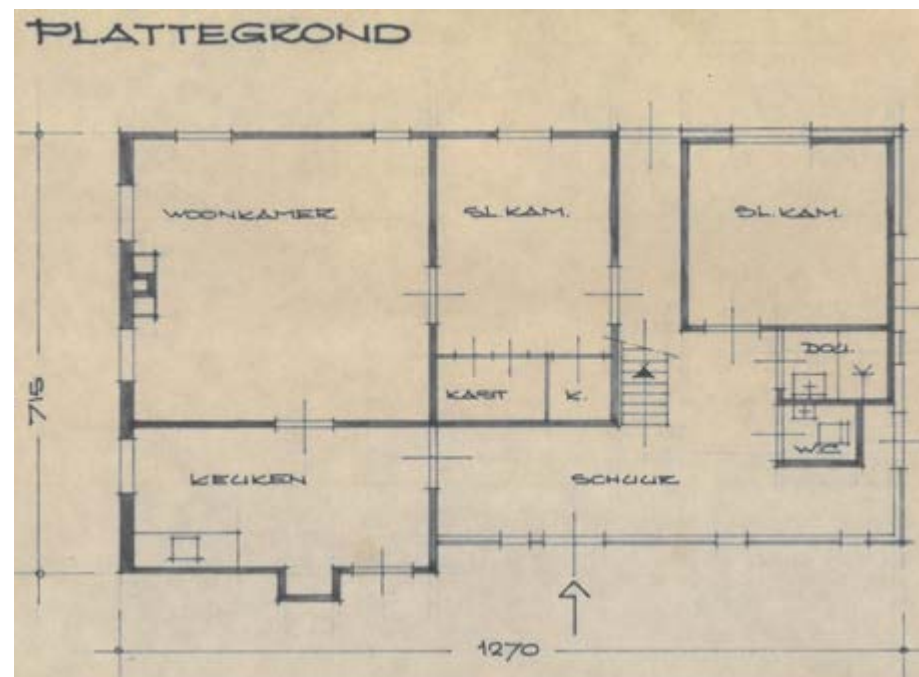
⁴⁶ Leggerartikel 2315, regel 372 vermeldt 'vereniging'. Daarna gaat het perceel naar regel 1343.

verenigingsgebouw, 5 huizen en bouwland'.⁴⁷ Op de bijbehorende hulpkaart uit juli 1960 wordt de woning weergegeven met een rechthoekige plattegrond. Die situatie moet echter al lang daarvoor zijn ontstaan. Hierna zijn individuele ingrepen aan woningen niet meer te onderscheiden.

Foto van de woning in maart 1977. Behalve de nokafdekking en de nog niet aanwezige zonweringen komt de situatie in 1977 overeen met de huidige situatie. Archief MvW.

Opmetingsplattegrond uit maart 1977. De indeling kwam overeen met de huidige situatie. Alleen de gevelopeningen in de achtergevel wijken af van de huidige opzet. Archief MvW.

Situatie 1977

De situatie in 1977 kwam al volledig overeen met de huidige situatie. De woning had op dat moment echter al de nodige veranderingen ten opzichte van de oorspronkelijke opzet ondergaan.

Binnen het woongedeelte waren, naast de uitbreiding met een zijkamer, de bedsteden komen te vervallen.

⁴⁷ Leggerartikel 2315, regel 1402 betreft het samengevoegde perceel D1339.

Binnen het achterhuis was een slaapkamer achter de woonkamer gerealiseerd, waarschijnlijk in 1895. In de linker achterhoek was veel later een tweede slaapkamer met aangrenzende douche en wc toegevoegd.

Op de plattegrond heeft de achtergevel nog twee deuropeningen die thans niet meer aanwezig zijn en ook niet herkenbaar zijn in de houten gevel.

Latere wijzigingen

Behalve het aanbrengen van zonweringen aan de vensters in de linker zijgevel hebben sinds 1977 geen noemenswaardige wijzigingen meer plaatsgevonden.

6.5.2 Exterieur

Algemeen

De woning heeft een nagenoeg rechthoekig grondvlak van ca. 7,15 x 12,7 meter. Daarbij ligt het achterste deel van de rechter zijgevel iet terug ten opzichte van het linkerdeel van deze gevel.

De woning heeft één bouwlaag onder een met riet gedekt schilddak met een nok van gesmoorde rietvorsten. Het achterdakvlak en het achterste deel van het rechter dakvlak steken verder door. Boven de toegang in de rechter zijgevel van het achterhuis is het dakvlak opgewipt. De later aangebouwde zijkamer aan de rechterzijde van het voorhuis heeft een flauwhellend, met gesmoorde Friese golfpannen gedekt lessenaardak met vernieuwde windveren en dekstukken. Het dakvlak loopt ook door boven de kleine uitbouw aan het midden van de rechter zijgevel van deze uitbreiding. Onder deze daken is een vernieuwde zinken mastgoot aanwezig. De schoorsteen boven de voorgevel is vernieuwd en sluit af met

een iets uitgemetselde halfsteens rollaag. Op het lessenaardak van de zijkamer is een recente metalen rookgasafvoer aanwezig. Ook op het rechter dakvlak van het achterhuis is een recente rookgasafvoer aanwezig. In het achterdakvlak is een tweeruits ijzeren dakraam aanwezig.

Overzicht van de woning.

Voorgevel

De voorgevel is gemetseld met regelmatige rode baksteen van ca. 21 x 10 x 5 cm; 10-lagen = 61 cm. Dit metselwerk is middels de ingekraste inscriptie 'F.K. 20/8 1895' gedateerd. Op de begane grond is de gevel in kruisverband gemetseld. Op de verdieping in halfsteens verband. Hier zijn langs de dakranden vlechtingen toegepast. Oorspronkelijk had de gevel een symmetrische opzet met twee venster op de begane grond en twee vensters op de verdieping. Met de aanbouw van de zijkamer aan de

rechterzijde, vermoedelijk omstreeks 1905, werd de symmetrie verstoord. De aanbouw is gemetseld in iets donkerder regelmatige baksteen van ca. 22 x 10,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 62,5 cm in kruisverband. Daarbij vormt de linker dagkant van het venster in de uitbreiding de oorspronkelijke rechter gevelhoek. Boven- en onder het venster is het metselwerk van de uitbreiding slechts beperkt ingekast in de oudere gevelhoek.

Het oorspronkelijke geveldeel heeft op de begane grond twee vensters van 89 x 155 cm. Dat is een maat die algemeen voorkomt omdat ook bij vernieuwing van gevels de oorspronkelijke kozijnen behouden bleven. De openingen sluiten af met anderhalfsteens strekken. De kozijnen hebben een luikspanning en houten lekdorpel. In de kozijnen zijn de oorspronkelijke zesruits schuiframen aanwezig. De twee kleine vensters op de verdieping sluiten af met een rollaag. In deze openingen zijn vernieuwde kozijnen met vast glas aanwezig. Het venster van de uitbreiding heeft nagenoeg dezelfde opzet als de andere twee vensters op de begane grond, alleen heeft de bovendorpel hier geen luikspanning.

Overzicht van de voorgevel.

Bij de vernieuwing van de gevels in 1895 werden de oude kozijnen in de voorgevel herplaatst.

Voorgevel van de latere uitbouw aan de rechterzijde van het woongedeelte. De linker dagkant van het venster is de eerdere gevelhoek.

In de voorgevel ingekraste inscriptie 'F.K. 20/8 1895'.

Rechter zijgevel

Het iets naar voren liggende linkerdeel van de rechter zijgevel behoort bij de later aangebouwde zijkamer en is uitgevoerd met dezelfde donkerder regelmatige bakstenen van 22 x 10,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 62,5 cm als de voorgevel, maar gemetseld in halfsteens verband. De gevel heeft iets rechts van het midden een opmerkelijke kleine uitbouw zonder gevelopeningen. Vermoedelijk betrof het een uitgebouwde keukenschouw, waarvan de bovenliggende schoorsteen is verwijderd. Rechts van deze uitbouw een deuropening over de volledige gevelhoogte met een vernieuwd kozijn met een buitendeur met glasopening. Beschadigingen aan de rechter dagkant doen vermoeden dat de opening iets werd verbreed.

De iets terugliggende gevel van het achterhuis heeft een lage voetmuur van rode baksteen van ca. 21 x 6 cm in kruisverband met een afsluitende halfsteens rollaag. Daarboven is de gevel uitgevoerd met horizontale gepotdekselde delen. In dit geveldeel een deuropening met vernieuwde opgeklampte deur. Links van de deur een tweeruits stalraam en rechts van de deur een vierruits stalraam.

Overzicht rechter zijgevel.

Rechter zijgevel van het uitgebouwde woongedeelte.

Vernieuwde houten gevel van het vroegere bedrijfs gedeelte.

Linker zijgevel

Van de linker zijgevel is alleen het uiterste linkerdeel uitgevoerd met horizontale gepotdekselde delen boven een lage gemetselde voetmuur. De delen zijn hier vrij recent, evenals het in dit geveldeel aanwezige horizontale venster met een kozijn met tussenstijl. Dit houten geveldeel sluit aan de rechterzijde af met een deuropening met een ouder kozijn met daarin een opgeklampte deur en een tweeruits bovenlicht. Boven het bovenlicht een vlakke houten invulling. Rechts van het deurkozijn is de gevel uitgevoerd met dezelfde rode baksteen die ook aan de voorgevel is toegepast, echter uitgevoerd in halfsteens verband. In dit geveldeel links en rechts een venster overeenkomstig de vensters in de voorgevel met zesruits schuiframen. Bij het linker venster is het bovenlicht omgevormd tot een uitzetraam. In het midden van dit geveldeel zijn twee kleinere vensters van ca. 63 x 44 cm boven elkaar geplaatst. De vensters hebben kozijnen met een kraalprofiel en tweeruits ramen. Alle vensters sluiten af met halfsteens rollagen. De openingen behoren tot de oorspronkelijke opzet van deze (in 1895 vernieuwde) gevel, maar de kozijnen werden daarbij deels herplaatst.

Overzicht van de linker zijgevel.

Linker zijgevel van het vroegere bedrijfsgedeelte. Het rechterdeel werd in baksteen uitgevoerd en tegelijkertijd werd hier het slaapkamervenster ingevoegd.

Herplaatste oorspronkelijke vensters van de vroegere bedsteden.

Rechterdeel van de linker zijgevel.

Overzicht van de achtergevel, met alleen in het midden een uitloopopening voor kippen.

Achtergevel

De achtergevel is uitgevoerd met een lage gemetselde voetmuur met daarboven horizontale gepotdekselde delen. De gevel heeft alleen in het midden onderin een getoogde uitloopopening, behorend bij een niet meer aanwezig kippenhok.

6.5.3 Constructie en interieur

Constructie

Hoewel de gevels zijn vernieuwd, lijkt de oorspronkelijke constructie bewaard te zijn gebleven. Van de verdiepingsvloer van het oorspronkelijke woongedeelte zijn bij de linker zijgevel de balkkoppelen van de enkelvoudige balklaag (parallel aan de voorgevel) zichtbaar. De vloerdelen waren door latere afwerkingen niet zichtbaar. Boven de slaapkamer achter de woonkamer is een enkelvoudige balklaag met kraalprofiel toegepast. Deze balken hebben een vrij hoog rechthoekig profiel, kenmerkend voor de wat latere (eind 19de eeuw) balken.

Binnen het vroegere bedrijfsgedeelte zijn geen gebinten meer aanwezig. De rechthoekige gebintplaat wordt hier door de latere binnenmuren ondersteund. De dakconstructie bestaat uit rondhouten sporen en halfhouts gespijkerde rondhouten haanhouten. Een groot deel van de sporen is opmerkelijk gaaf, en waarschijnlijk een keer vernieuwd. De verdere dakopbouw is volledig vernieuwd.

Bij de aansluiting van het lessenaardak van de uitbouw op de oorspronkelijke muurplaat steken rondhouten sporen van het lessenaardak over de muurplaat. De sporen van de hoofdkap zijn hier op blokjes op de muurplaat geplaatst.

De rechthoekige balkkoppen van de oorspronkelijke verdiepingsbalklaag zijn zichtbaar boven de linker zijgevel.

Hogere rechthoekige balken met een kraalprofiel boven de later ingevoegde slaapkamer.

De oorspronkelijke gebintplaat draagt op de latere binnenwanden binnen het bedrijfsgedeelte.

Overzicht van de dakconstructie richting de voorgevel.

Overzicht van de dakconstructie bij het achterdakhak.

De rondhouten sporen van de uitgebouwde keuken steken over de oorspronkelijke muurplaat tussen de sporen van de hoofdkap.

Interieur

In het interieur is de indeling, zoals in 1977 ingemeten nog intact. Ruimtes hebben hoofdzakelijk recente afwerkingen die ook het merendeel van de constructies aan het zicht onttrekken. De muur tussen de woonkamer en de keuken (uitbouw) is halfsteens en mogelijk nog de oorspronkelijke zijgevel.

De deuropeningen in de achterwand en rechterwand van de woonkamer hebben historische kozijnen met kraalprofiel en historische deuren. De deur in de achterwand is volledig afgeplaat, maar de deur in de rechterwand is opgeklampt met ca. 20 cm brede delen. Rond de kozijnen vernieuwde rechthoekige omlijstingen. De vensters in de voorgevel van de woonkamer hebben oorspronkelijke omlijstingen met een klein ojiefprofiel. In de

keuken zijn behoudens de ojiefvormig geprofileerde belegstukken geen historische omlijstingen meer aanwezig.

Boven de keuken is onder het dakvlak één rechthoekige balk met ojiefprofilering aanwezig. In de achterwand van de keuken een deuropening met omlijstingen en een paneeldeur met vierruits glasopening.

De beide kasten aan de rechterzijde van de binnen het achterhuis ingevoegde slaapkamer hebben met een ojief geprofileerde omlijstingen en afgeplate paneeldeuren. Dezelfde omlijsting met een ojiefprofiel is ook bij beide vensters in de linker zijgevel toegepast.

Op de plaats van de oorspronkelijke schouw tegen de voorgevel is een volledig vernieuwde schouw aanwezig.

Binnen het achterhuis zijn de halfsteens wanden rond de hier ingevoegde slaapkamer gemetseld in halfsteens verband met bakstenen van 21,5 x 5,5 cm. Dat formaat komt globaal overeen met de aan de gevels van de uitgebouwde keuken toegepaste bakstenen. Behoudens de deels zichtbare dakconstructie zijn binnen het achterhuis geen historische elementen of afwerkingen aanwezig.

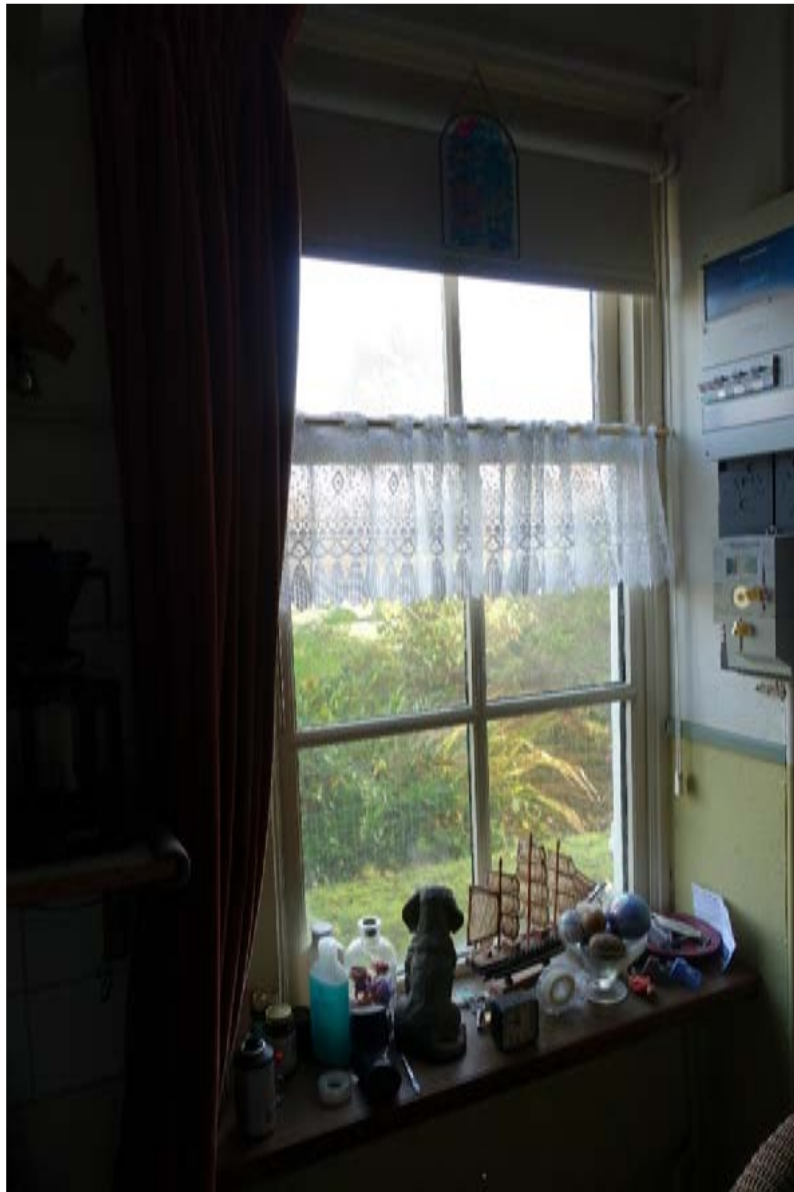
Deuropening met een historisch kozijn met opgeklampte deur tussen de woonkamer en de later aangebouwde keuken.

Venster met historische omlijsting in de voorgevel van de woonkamer.

Het wat latere venster in de linker zijgevel heeft een afwijkende profilering.

Venster in de voorgevel van de later aangebouwde keuken.

Paneeldeur met vierruits glasopening in de achterwand van de keuken.

Detail van de geprofileerde omlijsting rond het venster in de linker zijgevel van de slaapkamer.

De vaste kasten aan de rechterzijde van de slaapkamer hebben dezelfde omlijstingen. De paneeldeuren zijn afgeplaat.

6.5.4 Bevindingen

Algemeen

De woning heeft nog een sterk historisch karakter, maar een aanzienlijk deel van de huidige opzet kwam pas vanaf 1895 tot stand. Gevels werden op dat moment vernieuwd en binnen het bedrijfsgebouwtje werd een slaapkamer ingevoegd. De oorspronkelijke voorgevelvensters werden herplaatst. In de linker zijgevel van de woonkamer werd een venster toegevoegd. Vermoedelijk bleven de bedsteden nog gehandhaafd, aangezien de bijbehorende vensters in de vernieuwde linker zijgevel werden herplaatst. Een tiental jaren later werd een nieuwe keuken aan de rechterzijde van de woonkamer toegevoegd. De keukenschouw werd daarbij uitgebouwd om

ruimte binnen de smalle keuken uit te sparen. Vermoedelijk kort na het midden van de twintigste eeuw werd het interieur deels opnieuw afgewerkt en werden nog een slaapkamer en sanitaire ruimtes binnen het achterhuis toegevoegd.

Waardevolle elementen

- Hoofdropzet en dakvorm (uitgezonderd opgewipte delen boven entree in rechter zijgevel)
- Opzet en indeling van de gemetselde gevels met daarin aanwezige historische vensters
- Voorgevel met schoorsteen boven de voorgevel
- Herkenbaarheid locatie bedsteden door herplaatste vensters
- Later aangebouwde keuken met karakteristieke uitgebouwde schouw
- Rietdekking van de hoofdkap en dekking met gesmoorde Friese golfpannen op de uitgebouwde keuken
- Indeling oorspronkelijk woongedeelte en binnen bedrijfs gedeelte toegevoegde slaapkamer met vaste kasten en alle bij deze indeling behorende historische deuropeningen met invullingen
- Balklagen en dakconstructie

6.6 KONINGIN WILHELMINALAAN 59, FREDERIKSOORD

Locatie: 5

6.6.1 Bouwhistorische bijzonderheden

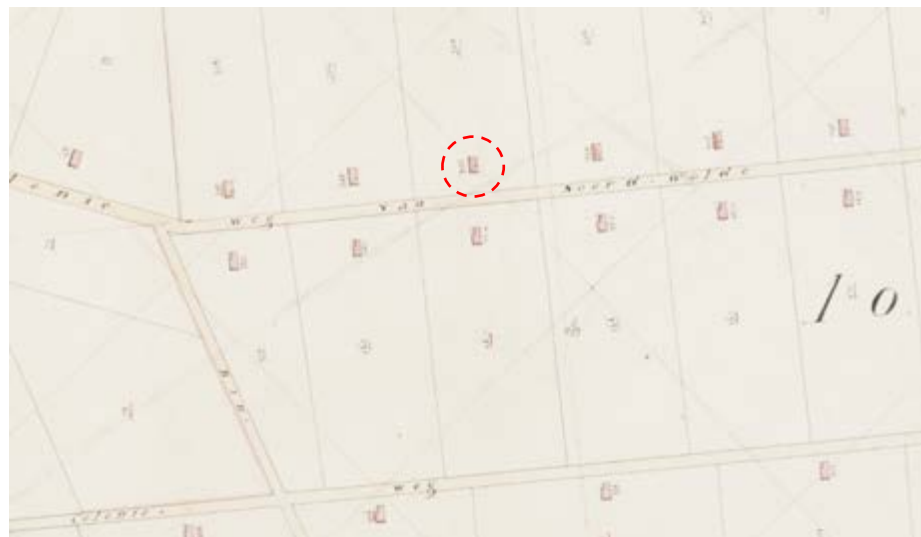
De woning Koningin Wilhelminalaan 59 behoort tot de oorspronkelijke tweede kolonie. De woningen werden hier in de tweede helft van 1819 en de eerste helft van 1820 gebouwd. In totaal betrof het 50 stuks, waarvoor de aanbesteding plaatsvond op 10 juli 1819. De kosten bedroegen Fl. 489,- per woning. De woningen werden gebouwd door aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

Ten opzichte van het eerste type waren deze woningen iets groter. De woningen waren met een woongedeelte van ca. 5 x 4,87 meter en een schuur van 7,2 x 9,4 meter niet iets groter dan het eerder type. Ook waren beperkte veranderingen aan de constructie doorgevoerd.

Deze woningen kregen bedsteden tegen de achterwand van het woonvertrek. Het woongedeelte kreeg twee deuren, vermoedelijk in de zijgevel en in de tussenmuur tussen woongedeelte en schuur. De stookplaats bevond zich bij deze woningen al tegen de voorgevel. De bedsteden werden tegen de achterwand van het woonvertrek gesitueerd. De ongedeelde verdieping was toegankelijk middels een steektrapje.

Deze woningen hadden nog geen afsteek, waardoor de plattegrond een L-vormige opzet had. Dat is ook goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan. Aan de hand van de kadastrale gegevens zijn geen verdere wijzigingen aan het pand te achterhalen.⁴⁸

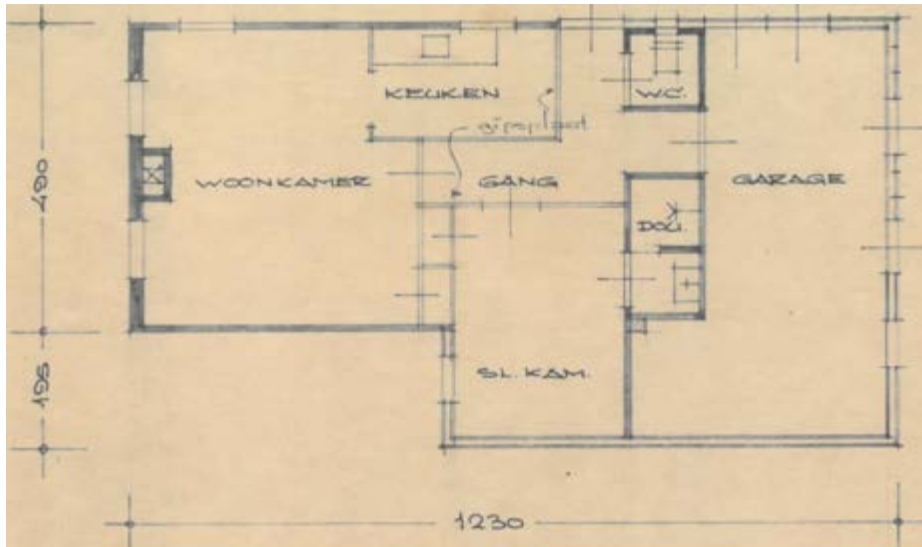
⁴⁸ Leggerartikel 146, regel 306 en vervolgens leggerartikel 2315, regel 390.

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 2. De woning heeft perceelnummer 202 en het bijbehorende perceel nummer 201. RCE.

De woning werd in maart 1977 opgemeten en tegelijkertijd werd een foto gemaakt. Hoewel het exterieur op dat moment nog zeer authentiek oogde, was in het interieur op dat moment al sprake van een volledig nieuwe indeling t.b.v. een volledig gebruik als woonhuis, met een garage aan de achterzijde. Bij de opmeting wordt vermeld dat de woning in 1971 was gerenoveerd, waarbij het exterieur onaangetast was gebleven. Ook uit de verdere beschrijving blijkt dat het interieur geheel nieuw was opgebouwd met wanden van gipsplaat.

Ondanks de genoemde 'gaafheid' van het exterieur, waren in 1977 al geen oorspronkelijke kozijnen en ramen meer aanwezig in de voorgevel en linker zijgevel en had ook het bedrijfsgedeelte gewijzigde gevelopeningen.

Opmetingsplattegrond uit maart 1977. Het interieur was in 1971 al volledig vernieuwd. Archief MvW.

Foto uit maart 1977. Archief MvW.

In 2001 is de woning vrijwel volledig afgebrand, waarbij uitsluitend het metselwerk van de voorgevel en linkerzijgevel grotendeels behouden is gebleven. De voorgevel heeft metselwerk van 21,5 x 10,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 63,5 cm in kruisverband op de begane grond en in halfsteens verband op de verdieping. Gezien het vrij dikke baksteenformaat betreft het waarschijnlijk een vernieuwing aan het einde van de negentiende eeuw, waarbij op dat moment de oorspronkelijke kozijnen werden herplaatst.

Omdat dit een type zonder zijkamer betrof heeft de voorgevel een symmetrische opzet. De gevelopeningen zijn oorspronkelijk en sluiten af met anderhalfsteens strekken. De openingen meten ca. 91 x 155 cm, wat de standaardmaat is van de oorspronkelijke kozijnen. Op de verdieping zijn twee kleine vensters onder halfsteens rollagen aanwezig. De schoorsteen boven de voorgevel is vernieuwd en voorzien van een betonnen afdekking op penanten.

Van de linker zijgevel heeft uitsluitend het rechterdeel nog ouder muurwerk met vrij regelmatige stenen van ca. 22 x 5,2/5,5 cm in halfsteens verband. Naast het venster, rechts in de gevel, is het metselwerk gewijzigd. De bovenrand van de gevel is vernieuwd en ook eerder naar links is het metselwerk (eerder) vernieuwd, waarbij alle bouwsporen van een eerdere opzet verloren zijn gegaan. De overige gevels zijn volledig vernieuwd en bieden geen bouwhistorisch informatie.

Overzicht van de voorzijde van de woning, waarbij goed de oorspronkelijke opzet zonder zijkamer zichtbaar is.

Bij deze woning werd ook later nooit een zijkamer aangebouwd.

Overzicht van de symmetrische voorgevel.

De linker zijgevel heeft alleen aan de rechterzijde nog wat ouder muurwerk.

6.6.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm en opzet zonder zijkamer.
- Onderscheid tussen gemetselde- en met potdekseling uitgevoerde gevels
- Rietdekking
- Symmetrische opzet voorgevel met bovenliggende schoorsteen
- Karakteristiek van vernieuwde vensters

6.7 KONINGIN WILHELMINALAAN 67, FREDERIKSOORD

Locatie: 6

6.7.1 Bouwgeschiedenis

De woning Koningin Wilhelminalaan 67 behoort tot de oorspronkelijke tweede kolonie. De woningen werden hier in de tweede helft van 1819 en de eerste helft van 1820 gebouwd. In totaal betrof het 50 stuks, waarvoor de aanbesteding plaatsvond op 10 juli 1819. De kosten bedroegen Fl. 489,- per woning. De woningen werden gebouwd door aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

Ten opzichte van het eerste type waren deze woningen iets groter. De woningen waren met een woongedeelte van ca. 5 x 4,87 meter en een schuur van 7,2 x 9,4 meter niet iets groter dan het eerder type. Ook waren beperkte veranderingen aan de constructie doorgevoerd.

Deze woningen kregen bedsteden tegen de achterwand van het woonvertrek. Het woongedeelte kreeg twee deuren, vermoedelijk in de zijgevel en in de tussenmuur tussen woongedeelte en schuur. De stookplaats bevond zich bij deze woningen al tegen de voorgevel. De bedsteden werden tegen de achterwand van het woonvertrek gesitueerd. De ongedeelde verdieping was toegankelijk middels een steektrapje.

Deze woningen hadden nog geen afsteek, waardoor de plattegrond een L-vormige opzet had. Dat is ook goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan.

⁴⁹ Leggerartikel 146, regel 294 vermeldt 'verand. van best.'

⁵⁰ Leggerartikel 146, regel 2463 vermeldt 'verand.'

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 2. De woning heeft perceelnummer 190 en het bijbehorende perceel nummer 189. Rechtsonder de huidige Prins Hendriklaan. RCE.

Vroege veranderingen

Bij deze woning was vóór 1977 al een groot deel van het vroegere bedrijfsgedeelte bij de woonfunctie gevoegd. De enige concrete bronnen voor wijzigingen zijn enkele vermeldingen op de kadastrale leggerartikelen. In dienstjaar 1908 werd vermeld: 'verand. van best.'⁴⁹ Het is niet duidelijk wat deze verandering inhield. Vervolgens was in dienstjaar 1926 sprake van 'verand.' en in dienstjaar 1949 van 'Inw. Verb.'^{50 51} Er zijn over deze periode geen hulpkarten gemaakt, zodat mag worden aangenomen dat het Kadaster niet heeft geconstateerd of in deze periode de zijkamer werd toegevoegd. Dit moet echter ongetwijfeld in deze periode plaats hebben gevonden, gezien de toegepaste rondhouten sporen voor het lessenaardak van de zijkamer uiterlijk aan het begin van de twintigste eeuw.

⁵¹ Leggerartikel 2315, regel 384 vermeldt 'Inw. Verb.'

De detaillering met een biljoenprofiel op de kozijnen doet vermoeden dat de inbouw van de keuken en slaapkamer in het voorste deel van het vroegere bedrijfsgedeelte in de vroege twintigste eeuw, mogelijk rond 1908 plaatsvond. Ook de vernieuwing van de zijgevels van deze delen kan tegelijkertijd plaats hebben gevonden, maar de toegepaste baksteen kan ook goed rond 1926 gebruikt zijn. Mogelijk om de al aanwezige keuken en slaapkamer grotere gevelopeningen te geven.

De laatste 'Inw. Verb.' Kan nog verband houden met het omvormen van de tussen de keuken en slaapkamer gesitueerde bedsteden tot een kast en W.C., zoals op de opmeting in 1977 nog weergegeven.

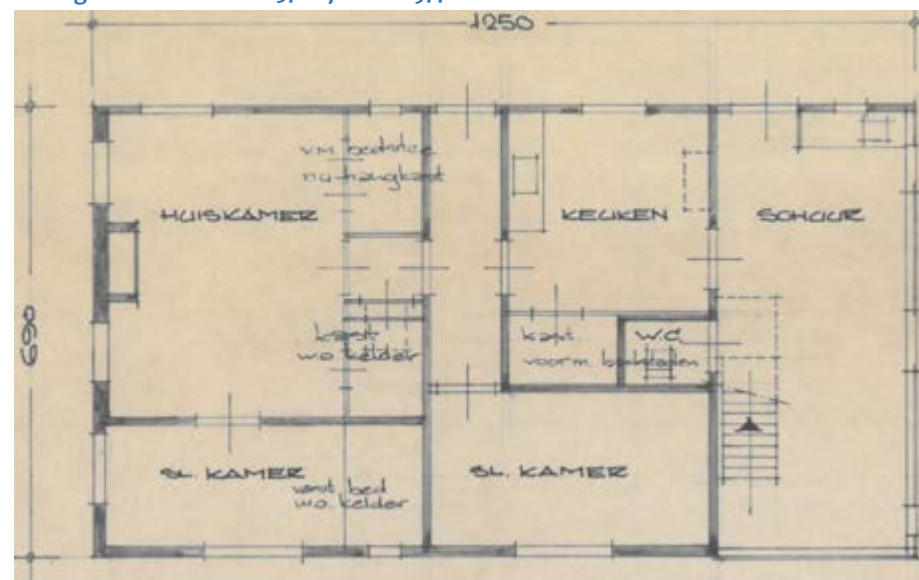
Situatie 1977

Achter het oorspronkelijke woongedeelte waren een dwarsgang, slaapkamer en een keuken toegevoegd. Zoals hiervoor aangegeven had dit al in de vroege twintigste eeuw plaatsgevonden. Tussen deze twee ruimtes bevonden zich in 1977 een kast en w.c., maar daarbij is op de opmetingstekening uit januari 1977 de opmerking 'voorm. Bedsteden' geplaatst. De bedsteden zullen vanuit de slaapkamer toegankelijk zijn geweest, maar worden op de opmetingstekening omgeven door halfsteens muren met voor de kast een enkele deur naar de keuken en voor de w.c. een deur naar de achterliggende schuur.

In het woongedeelte was in 1977 de zijkamer nog aanwezig. De voorgevel van deze ruimte wordt iets dunner weergegeven, maar lijkt dikker dan halfsteens. Achterin deze ruimte een vast bed met daaronder een kelder. Diezelfde opzet werd ook bij de zijkamer van M.A. van Naamen van Eemneslaan 64 in de jaren vijftig nog toegepast. De kelder onder de zijkamer was daarbij toegankelijk vanuit de oorspronkelijke kelder.

Koningin Wilhelminalaan 57 in januari 1977. Archief MvW.

Opmetingstekening uit januari 1977. Archief MvW.

De foto van het exterieur uit januari 1977 laat wel de nodige verschillen zien met de huidige situatie. Dit betreft vooral aanwezige gevelopeningen en de aanwezigheid van een tweede schoorsteen. In 1977 was tegen het linkerdeel van de linker zijgevel nog een houten aanbouw aanwezig.

De voorgevel was op dat moment al vernieuwd. Gezien de toegepaste machinale Waalformaat bakstenen had dit na het midden van de twintigste eeuw plaatsgevonden.

Latere wijzigingen

Na 1977 heeft nog een forse renovatie plaatsgevonden. Daarbij werden de gevelopeningen grotendeels voorzien van nieuwe kozijnen met een luikspanning en ramen met een roedenverdeling. Bij de linker zijgevel werden nieuwe ramen in de bestaande kozijn geplaatst. Het deurkozijn met deur en bovenlicht werden geheel vernieuwd.

Bij de linker zijgevel werd het metselwerk van het meest linkerdeel met hergebruikte stenen vernieuwd en in dit deel kregen de gevelopeningen nieuwe invullingen. Bij de rechter zijgevel werd het metselwerk ter hoogte van het oorspronkelijke woongedeelte vernieuwd met hergebruikte bakstenen. Het dichtgemetselde kelderlicht bevindt zich echter binnen dit muurgedeelte, wat erop kan wijzen dat de gevel al eerder werd vernieuwd.

Intern werd de zijkamer na 1977 bij de woonkamer gevoegd. De rechter bedstede met onderliggende kelder en de kelder achter de zijkamer kwamen daarbij volledig te vervallen. De resterende delen werden geheel met plaatmateriaal afgewerkt, of mogelijk geheel nieuw opgebouwd met gebruik van plaatmateriaal. Ook de schouw tegen de voorgevel werd verwijderd.

De kast en w.c. tussen de keuken en slaapkamer kwamen te vervallen. Een nieuwe douche en w.c. werden in de rechter achterhoek van het vroegere bedrijfsgedeelte gerealiseerd.

In de keuken was een schouw tegen de achterwand aanwezig. Deze werd verwijderd en het bestaande deurkozijn werd op de plaats van deze schouw herplaatst. De bijbehorende schoorsteen werd verwijderd.

6.7.2 Exterieur

Algemeen

De woning heeft een rechthoekig grondvlak van ca. 6,9 x 12,5 meter. De woning heeft één bouwlaag onder een met riet gedekt schilddak met een nok van gesmoorde rietvorsten. Bij het linker dakvlak ligt de dakvoet hoger. Bij het rechter dakvlak is de dakvoet van het grootste (linker) deel iets verhoogd, waardoor het dakvlak hierboven een lichte knik maakt. De schoorsteen boven de voorgevel is vernieuwd. In elk dakvlak is één ijzeren dakraam aanwezig. Op het rechter dakvlak en achterdakvlak zijn recente metalen doorvoeren aanwezig.

Voorzijde van de woning.

Achterzijde van de woning.

Voorgevel

De voorgevel werd, waarschijnlijk kort na het midden van de twintigste eeuw, vernieuwd met machinale baksteen in halfsteens verband. Waarschijnlijk is de gevel uitgevoerd als spouwmuur rond de oorspronkelijke gevel. De gevel sluit af met vlakke houten lijsten langs de dakvlakken.

Alle gevelopeningen sluiten af met rollagen. Op de begane grond betreft het twee, na 1977 gereconstrueerde vensters met kozijnen met een luikspanning en zesruits schuiframen. Rechts een lager venster met een eveneens gereconstrueerd kozijn met luikspanning en vierruits raam.

Op de verdieping zijn twee kleine vensters met historiserende kozijnen met een luikspanning en enkelruits ramen aanwezig.

De voorgevel heeft een klamp rond de vermoedelijk nog aanwezige oorspronkelijke gevel.

Rechter zijgevel

De rechter zijgevel is grotendeels in metselwerk uitgevoerd. Dit sluit aan de linkerzijde koud aan op de als een klamp om de oude gevels geplaatste voorgevel. Het linkerdeel is gemetseld in halfsteens verband met hergebruikte baksteen van 22 x 11 x 5,5 cm; 10-lagen = 62,5 cm. In het midden van dit deel is een (vermoedelijk gereconstrueerd) venster aanwezig met tussenstijl en luikspionningen. In het kozijn twee vierruits valramen. Rechts onderin dit geveldeel bevindt zich een dichtgemetseld kelderlicht onder een steens rollaag.

Het middendeel van de gevel heeft dezelfde baksteen en is ook in halfsteens verband gemetseld, maar hier betreft het oorspronkelijk metselwerk uit het eerste kwart van de twintigste eeuw. In dit geveldeel is een overeenkomstig venster met een kozijn met middenstijl en luikspionningen aanwezig, maar aan de rechterzijde is zichtbaar dat de opening werd verbreed. Het metselwerk naast de bovenzijde van het kozijn is deels vernieuwd.

Geheel rechts is nog een smal geveldeel met horizontaal gepotdekselde delen aanwezig. Deels betreft dit delen met mogelijk een aanzienlijke ouderdom.

Overzicht van de rechter zijgevel. Het linkerdeel heeft hergebruikte steen.

Venster met deels gewijzigde dagkanten in het middendeel van de gevel.

De rechterzijde van de gevel heeft een potdekseling met deels nog historische houten delen.

Linker zijgevel

Bij de linker zijgevel heeft het voormalige bedrijfsgedeelte metselwerk in halfsteens verband met bakstenen van ca. 22 x 11 x 5,5 cm; 10-lagen = 62,5 cm, daterend uit het eerste kwart van de twintigste eeuw. Bij het meest linker deel betreft het echter later vernieuwd muurwerk met hergebruikte stenen. De twee gevelopeningen in dit deel hebben dan ook gereconstrueerde historiserende invullingen. Het wel historische middendeel heeft rechts een bijbehorende deuropening, waarvan de rechter dagkant aansluit op het oudere muurwerk van het vroegere woongedeelte. In deze deuropening een na 1977 op historiserende wijze uitgevoerd geprofileerd kozijn met een tussendorpel en opgeklampte deur en vierruits bovenlicht. Het venster, links van de deur, heeft gewijzigde dagkanten en werd waarschijnlijk verbreed. Het kozijn met luikspanning zesruits raam werd na 1977 aangebracht.

Het in halfsteens verband met bakstenen van 21,5 x 10,5/11 x 5,5 cm; 10-lagen = 61,5 cm gemetselde rechterdeel van de gevel is wat ouder, maar zeker niet oorspronkelijk, blijkens de vrij regelmatige dikke bakstenen en de aansluiting middels een stroomlaag op de bovenliggende muurplaat. Vermoedelijk dateert dit geveldeel rond 1900. In het midden tekent zich een dichtgemetselde deuropening af. Deze werd vermoedelijk dichtgemetseld toen de huidige deuropening tot stand kwam. Rechts een venster met vernieuwd kozijn met luikspanning en zesruits schuifraam. Links klein bedstedenvenster met een eveneens gereconstrueerd kozijn met luikspanning en tweeruits raam. Onder dit venster is een dichtzetting zichtbaar van een tweede venstertje.

Linkerzijde van de linker zijgevel. Het zichtbare deel is in drie fasen tot stand gekomen.

Het oudere rechterdeel heeft in het midden een dichtgezette deuropening.

Het rechterdeel sluit met een stroomlaag aan op de muurplaat. Dit wijst erop dat de muurplaat aanwezig was voordat de huidige gevel werd gemetseld.

Achtergevel

De achtergevel is geheel uitgevoerd met vernieuwde horizontaal gepotdekselde delen boven een lage voetsmuur van rode verblendsteen. In het midden van de gevel is een venstertje met een niet-historisch kozijn met luikspanning en vierruits raam ingevoegd.

Overzicht van de achtergevel. Het hier aanwezige venster heeft een niet-bijpassende detaillering met een kozijn met luikspinning.

6.7.3 Constructie en interieur

Constructie

Intern is de woning behoorlijk gemoderniseerd. Boven het oorspronkelijke woongedeelte zijn twee oorspronkelijke vloerbalken, parallel aan de voorgevel bewaard, maar deze zijn omtimmerd. De balkkopen zijn ook boven de linker zijgevel zichtbaar. Ter hoogte van de voorzijde van de bedstedenwand is een lichtere balk aanwezig. Over de balken liggen recente vloerdelen.

De oorspronkelijke gebinten zijn verdwenen. De rechterhoekige gebintplaat meet ca. 10 x 15 cm en wordt thans opgevangen door de latere binnenmuren. Boven de linker zijgevel is een eveneens rechthoekige

muurplaat van ca. 10 x 15 cm aanwezig. Zowel de gebintplaat als de muurplaat hebben in het midden een schuine las.

De dakvlakken hebben rondhouten sporen, waarvan een deel oorspronkelijk is. Slechts enkele sporenparen zijn voorzien van halfhouts gespijkerde haanhouten. Ook het latere lessenaardak van de zijkamer heeft rondhouten sporen, maar daartussen werden later rechthoekige sporen toegevoegd. Onder de muurplaat zijn hier geen restanten van de oorspronkelijke zijgevel van het woongedeelte bewaard gebleven.

Omtimmerde enkelvoudige balklaag boven de woonkamer.

Overzicht dakconstructie richting de voorgevel.

Muurplaat onder het rechter dakvlak. De sporen van het lessenaardak van de zijkamer zijn hierop gelegd. De onderliggende muur is verdwenen.

Overzicht dakconstructie richting de achtergevel.

De muurplaat en gebintplaat hebben in het midden een schuine lip.

Recente vloerdelen en plaatmateriaal op de verdieping.

Interieur

Het gefaseerd tot stand gekomen interieur is bij recente renovatiewerkzaamheden voor een belangrijk deel gemoderniseerd. De oorspronkelijke woonkamer werd samengevoegd met de later aangebouwde zijkamer. Een beperkt deel van de bedsteden achter de woonkamer bleef bewaard, maar door afwerkingen met plaatmateriaal zijn details niet herkenbaar. Het is niet uitgesloten dat de huidige delen een reconstructie zijn met hergebruik van de oudere deuren en omlijstingen. Van de rechter bedstede ontbreekt het grootste deel en ook de kelder is hier verdwenen. De gevels zijn voorzien van voorzetwanden en de gevelopeningen hebben recente geprofileerde omlijstingen.

De indeling binnen het vroegere bedrijfsgedeelte is voor een deel in de vroege twintigste eeuw tot stand gekomen. Hiervan resteert alleen de muur tussen de slaapkamer en de keuken. De bij de oorspronkelijke aanleg van deze structuur behorende kozijnen met een biljoenprofiel en opgeklampte deuren zijn nog aanwezig, maar in ieder geval in de achterwand van de keuken herplaatst. Verdere afwerkingen en ook de omlijstingen van gevelopeningen zijn recent.

De invulling met een berging en een sanitaire groep is volledig na 1977 tot stand gekomen. Hier zijn geen historische elementen of afwerkingen herkenbaar.

Achterwand van de woonkamer en (eerdere) zijkamer met een restant van de opzet met bedsteden en tussenliggende doorloop.

Binnen de bedsteden en doorloop zijn alleen recente onderdelen herkenbaar.

Historiserend vorm gegeven bedstedenvenstertje met omlijsting.

Hergebruikte oudere deuren van de bedsteden en doorloop.

Zicht vanuit de woonkamer, door de doorloop en dwarsgang richting de keuken.

Historische kozijnen met een biljoenprofiel en opgeklampte deuren uit de vroege twintigste eeuw.

6.7.4 Bevindingen

Algemeen

Deze woning is ingrijpend gewijzigd. Bewaard bleven, naast de hoofdvorm, slechts delen van historisch metselwerk (ca. 1900 en XXa), een deel van de ruimtelijke hoofdstructuur. De balklaag boven de woonkamer en een deel van de dakconstructie. Desondanks heeft het geheel in behoorlijke mate een historisch karakter behouden.

Hoewel de reconstructie van kozijnen met luikspinningen en zesruits schuiframen het historische beeld versterkt, heeft dit ook de historische gelaagdheid aangetast. Doordat de detaillering met zwaar kozijnhout met een luikspinning bij alle vensters is doorgezet is bij de kleinere vensters en het oorspronkelijk veel soberder uitgevoerde venster in de achtergevel een onjuist beeld gecreëerd.

Waardevolle elementen

- Hoofdopzet en dakvorm
- Opzet en indeling van de gemetselde gevels
- Historische delen van gemetselde zijgevel met daarin aanwezige gevelopeningen
- Hoofdopzet houten wanddelen en historisch gepotdekselde delen rechter zijgevel
- Historiserend gedetailleerde vernieuwde kozijnen (beeld ondersteunend)
- Opzet van de boven de voorgevel aanwezige schoorsteen
- Opzet bedstedenwand met doorloop en hierin hergebruikte deuren en omlijstingen
- Rietdekking

- Indeling oorspronkelijk woongedeelte en binnen voorste deel van het bedrijfs gedeelte toegevoegde indeling met een slaapkamer en keuken, met alle bij deze indeling behorende historische deuropeningen met invullingen
- Balklaag boven woonkamer en dakconstructie

6.8 KONINGIN WILHELMINALAAN 77, FREDERIKSOORD

Locatie: 7

6.8.1 Bouwhistorische bijzonderheden

De woning Koningin Wilhelminalaan 77 behoort tot de oorspronkelijke tweede kolonie. De woningen werden hier in de tweede helft van 1819 en de eerste helft van 1820 gebouwd. In totaal betrof het 50 stuks, waarvoor de aanbesteding plaatsvond op 10 juli 1819. De kosten bedroegen Fl. 489,- per woning. De woningen werden gebouwd door aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

Ten opzichte van het eerste type waren deze woningen iets groter. De woningen waren met een woongedeelte van ca. 5 x 4,87 meter en een schuur van 7,2 x 9,4 meter niet iets groter dan het eerder type. Ook waren beperkte veranderingen aan de constructie doorgevoerd.

Deze woningen kregen bedsteden tegen de achterwand van het woonvertrek. Het woongedeelte kreeg twee deuren, vermoedelijk in de zijgevel en in de tussenmuur tussen woongedeelte en schuur. De stookplaats bevond zich bij deze woningen al tegen de voorgevel. De bedsteden werden tegen de achterwand van het woonvertrek gesitueerd. De ongedeelde verdieping was toegankelijk middels een steektrapje.

Deze woningen hadden nog geen afsteek, waardoor de plattegrond een L-vormige opzet had. Dat is ook goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan.

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 3. De woning heeft perceelnummer 236 en het bijbehorende perceel nummer 235. RCE.

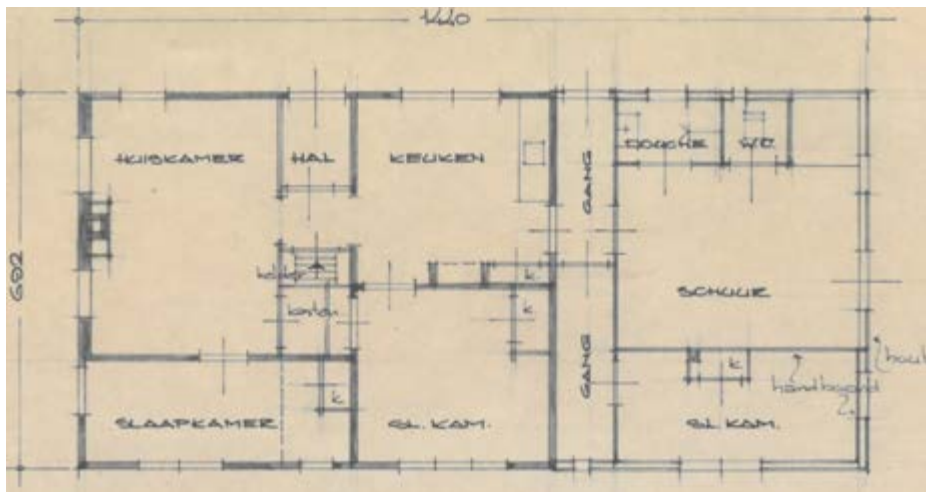
Het kadastrale leggerartikel vermeldt voor dienstjaar 1926 dat de woning werd 'vernieuwd'.⁵² In dienstjaar 1950 was sprake van 'verandering van bestemming'.⁵³ Verdere wijzigingen zijn aan de hand van kadastrale gegevens niet bekend.

De woning werd in februari 1977 opgemeten en tegelijkertijd werd een foto gemaakt. Het vroegere bedrijfsgedeelte was op dat moment al volledig gewijzigd en ingevuld met een keuken, dwarsgang, twee slaapkamers en een douche en wc. Op de plattegrond is nog één gebintstijl tussen de 'schuur' en de slaapkamer in de rechter achterhoek zichtbaar.

Binnen het oorspronkelijke woongedeelte was de structuur van de oorspronkelijke bedstedenwand met doorloop nog grotendeels aanwezig. De linker bedstede was tot gang omgevormd. Onder de rechter bedstede was nog de kelder aanwezig.

⁵² Leggerartikel 146, regel 340.

⁵³ Leggerartikel 2678, regel 301.

Opmetingsplattegrond uit februari 1977. Archief MvW.

Foto van de woning uit februari 1977. Archief MvW.

Waarschijnlijk liep de kelder nog door aan de achterzijde van de zijkamer, aangezien daar op de plattegrond een stippellijn is weergegeven. De later aangebouwde zijkamer heeft halfsteens gevels.

Gezien de opzet van het keukenvenster in de linker zijgevel was dit venster waarschijnlijk bij de 'vernieuwing' omstreeks 1926 tot stand gekomen. Mogelijk gold dat ook voor de in de linker zijgevel aanwezige voordeur. De vensters in de voorgevel hadden in 1977 al geen oorspronkelijke kozijnen meer.

Huidige situatie

Ten opzichte van de in 1977 weergegeven situatie is de volledige indeling binnen het oorspronkelijke woongedeelte en de aangebouwde zijkamer verdwenen en zijn alle afwerkingen daar vernieuwd. De later binnen het bedrijfsgedeelte ingevoegde keuken en slaapkamer zijn nog aanwezig, evenals de tegen de tussenmuur aangelegde keukenschouw met naastgelegen vaste kast. De vaste kast in de linker achterhoek van de slaapkamer is verwijderd. Ook in de keuken en slaapkamer zijn alle afwerkingen en detailleringen van de keukenschouw en kast vernieuwd. Alleen twee paneeldeuren met eenvoudige geprofileerde omlijstingen tussen de slaapkamer en keuken en in de achterwand van de keuken zijn bewaard.

Achter de keuken is nog een klein deel van de in 1977 aanwezige dwarsgang herkenbaar, maar de verdere indeling is volledig bij een renovatie vanaf 1983 gewijzigd.

Mogelijk is de oorspronkelijke balklaag boven het oorspronkelijke woongedeelte bewaard, maar daarop ligt een vloer van underlaymentplaten. De dakvlakken hebben rondhouten sporen die

volledig door gipsplaten aan het zicht worden onttrokken. Alleen twee korte koppelbalken bij de voorgevel en de vernieuwde rondhouten haanhouten zijn zichtbaar. Aangezien de haanhouten zijn vernieuwd, geldt dat waarschijnlijk ook voor de sporen. De muurplaat en gebintplaat lijken eveneens vernieuwd.

De voorgevel is gemetseld met baksteen van ca. 21 x 10,3 x 5,5 cm; 10-lagen = 62 cm. Op de begane grond betreft het voor het oorspronkelijke deel kruisverband en op de verdieping halfsteens verband. Dit metselwerk lijkt niet vroeger dan ca. 1900 te dateren.

De twee vensters van het hoofdvolume werden ten opzichte van de oorspronkelijke vensters verhoogd en sluiten af met vernieuwde steens rollagen. Onder deze vensters recente bakstenen lekdorpels. Op de verdieping twee kleine vensters onder halfsteens rollagen. Langs de dakranden vlechtingen.

Ter hoogte van de linker dagkant van het venster van de zijkamer is een slordige bouwnaad aanwezig. Het metselwerk, rechts van deze bouwnaad is gemetseld in halfsteens verband met baksteen met hetzelfde formaat, maar een niet iets andere kleur en structuur. Dit metselwerk komt overeen met het aan de rechter zijgevel toegepast metselwerk. Bij de zijkamer zijn geen vlechtingen aanwezig. De gevel sluit langs de dakrand af met een recente windveer.

Alle gevelopeningen in de voorgevel hebben na 1977 vernieuwde invullingen met een niet-historische detaillering.

De rechter zijgevel heeft metselwerk in halfsteens verband met baksteen van 21 x 10,3 x 5,5 cm; 10-lagen = 63 cm. Daarbij is alleen een klein deel in de

linker onderhoek oorspronkelijk. Voor de overige delen zijn stenen hergebruikt. Gezien de overeenkomst met de stenen van de voorgevel van de zijkamer werden de zijkamer en deze verhoogde zijgevel van de zijkamer en achterliggende slaapkamer in één fase in de twintigste eeuw gerealiseerd. In dit geveldeel twee vensters met bakstenen lekdorpels en kozijnen met tussenstijlen. Uit een afgeplaat kelderlicht blijkt dat aanvankelijk achter de zijkamer nog een kelder aanwezig was.

Het metselwerk van het middendeel van de linker zijgevel komt overeen met het metselwerk van hergebruikte baksteen van de rechter zijgevel. In dit deel een venster met recent vernieuwd kozijn en aan de rechterzijde een deuropening met recente invulling. Het rechterdeel van de linker zijgevel is wel ouder en werd waarschijnlijk tegelijk met de voorgevel vernieuwd in de vroege twintigste eeuw. Het venster, rechts in dit geveldeel, behoort tot de oorspronkelijke opzet van de vernieuwde gevel, maar heeft een recente invulling.

De gevels van het bedrijfsgedeelte hebben vernieuwde houten wanden boven een vernieuwde voetmuur met afsluitende halfsteens rollaag. Bij de zijgevels betreft het rabatdelen. Bij de achtergevel brede gepotdekselde delen. In deze geveldelen diverse recente gevelopeningen met boven de achterdeur een opgewipt dakgedeelte.

Overzicht voorzijde van de woning.

Overzicht van het verhoogde voorste deel van de rechter zijgevel.

Voorgevel, met later aangebouwde zijkamer.

Vernieuwde houten rechter zijgevel van het vroegere bedrijfsgedeelte.

Brede gepotdekselde delen van de vernieuwde achtergevel.

Ook bij de linker zij rabatdelen toegepast. Gevelopeningen hebben nieuwe invullingen.

Overzicht achterzijde van de woning.

Nieuw afgewerkte keukenschouw. De paneeldeuren behoren bij de aanleg van de keuken en slaapkamer.

Alleen de vernieuwde haanhouten en twee koppelbalkjes bij de voorgevel zijn zichtbaar.

6.8.2 Waardevolle elementen

- Hoofdopzet en dakvorm
- Rietdekking op het hoofdvolume
- Opzet en indeling van de voorgevel met bovenliggende schoorsteen
- Gebruik van hout voor de wanden van het bedrijfsgedeelte
- Scheiding tussen (oorspronkelijk) woongedeelte en bedrijfsgedeelte

6.9 M.A. VAN NAAMEN VAN EEMNESLAAN 64, FREDERIKSOORD

Locatie: 8

6.9.1 Bouwgeschiedenis

De woning M.A. van Naamen van Eemneslaan 64 behoort tot de oorspronkelijke tweede kolonie. De woningen werden hier in de tweede helft van 1819 en de eerste helft van 1820 gebouwd. In totaal betrof het 50 stuks, waarvoor de aanbesteding plaatsvond op 10 juli 1819. De kosten bedroegen Fl. 489,- per woning. De woningen werden gebouwd door aannemer P. Oosterlo uit Steenwijk (en Hoffmann)

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 2. De woning heeft perceelnummer 156 en het bijbehorende perceel nummer 155. RCE.

Ten opzichte van het eerste type waren deze woningen iets groter. De woningen waren met een woongedeelte van ca. 5 x 4,87 meter en een schuur van 7,2 x 9,4 meter niet iets groter dan het eerder type. Ook waren beperkte veranderingen aan de constructie doorgevoerd.

Deze woningen kregen bedsteden tegen de achterwand van het woonvertrek. Het woongedeelte kreeg twee deuren, vermoedelijk in de zijgevel en in de tussenmuur tussen woongedeelte en schuur. De stookplaats bevond zich bij deze woningen al tegen de voorgevel. De bedsteden werden tegen de achterwand van het woonvertrek gesitueerd. De ongedeelde verdieping was toegankelijk middels een steektrapje.

Deze woningen hadden nog geen afsteek, waardoor de plattegrond een L-vormige opzet had. Dat is ook goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan.

Vroege veranderingen

Uit de kadastrale gegevens blijken in het geheel geen wijzigingen aan de woning of het perceel tot 1954. Dan worden de oorspronkelijke percelen D156 en D155 met diverse andere percelen samengevoegd tot het nieuwe perceel D1262.⁵⁴

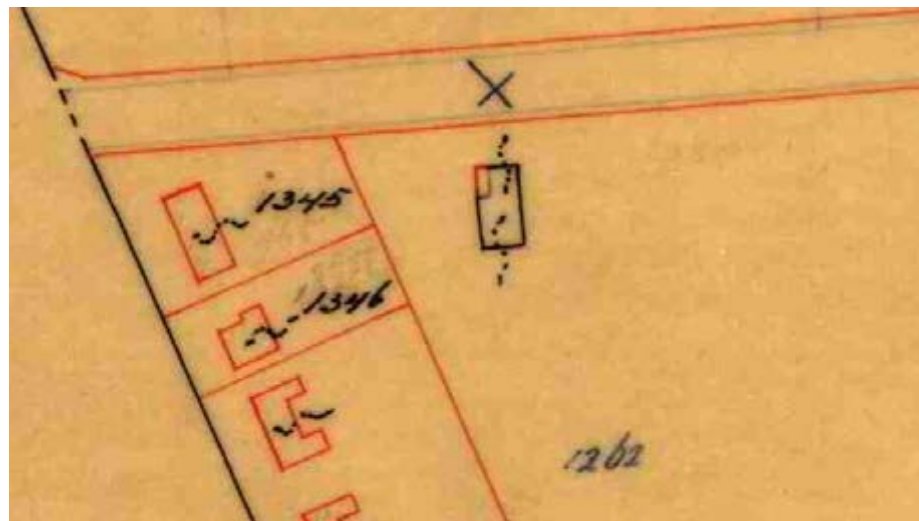
Op de bijbehorende hulpkaart uit juli 1954 wordt de woning nog ongewijzigd weergegeven met een L-vormige plattegrond. Omdat het perceel daarna meerdere objecten omvat zijn individuele veranderingen aan woningen niet meer uit de beschrijvingen te achterhalen. Op een volgende hulpkaart uit juli 1960 wordt de woning voor het eerst door het

⁵⁴ Leggerartikel 2315, regel 368 vermeldt in dienstjaar 1954 'vereeniging'.

Kadaster met een rechthoekige plattegrond weergegeven. Gezien het aan de uitbouw van het voorhuis toegepaste baksteen vond de uitbreiding ook daadwerkelijk pas plaats in de tweede helft van de jaren vijftig.

Ongewijzigde weergave van de woning op hulpkaart D200 d.d. juli 1954. Wel wordt de contour van de uitbouw al weergegeven omdat dit de perceelgrens is. Kadaster.

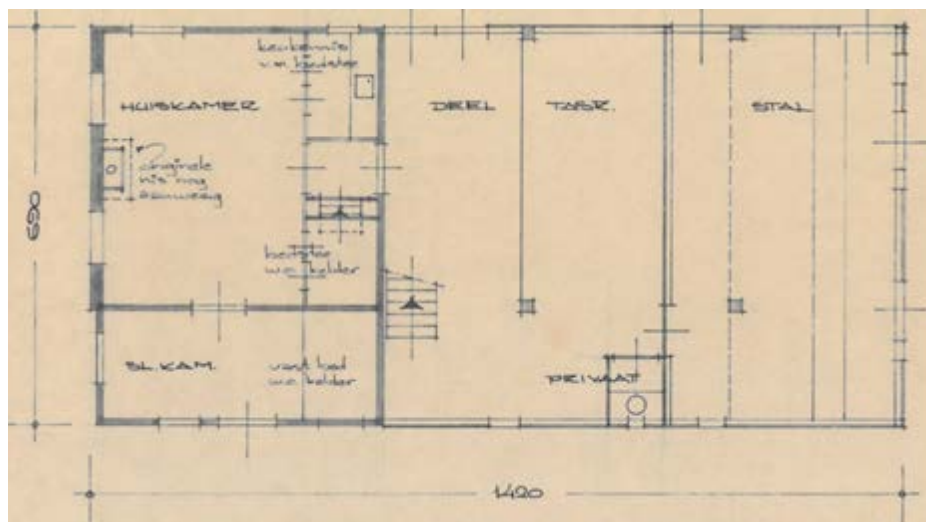
Detail hulpkaart D215A d.d. juli 1960. De woning werd hierop voor het eerst met een rechthoekige plattegrond weergegeven. Kadaster.

Situatie 1977

De woning werd in maart 1977 ingemeten en gefotografeerd. Hierbij werd opgemerkt dat sprake was van een 'vrijwel originele koloniewoning waarvan de stalruimte nog in gebruik is en waarin buiten het inbouwen van een keukenblok weinig is veranderd. Het bedschot, de oorspronkelijke stooknis en het privaat zijn nog aanwezig op de verdieping werd op provisorische wijze een slaapkamer getimmerd.' Vervolgens werd opgemerkt dat de houten wanden van de schuur al eens werden vernieuwd. Het woongedeelte had een houten vloer. Het stalgedeelte een steenachtige vloer. De sporenkap bleek op dat moment in slechte staat. Het rieten dak werd in 1974 gedeeltelijk vernieuwd. Tot slot werd geconcludeerd: 'Deze woning is binnen zowel als buiten slecht onderhouden en werd nooit aangepast aan de eisen des tijds, de historische waarde is daardoor erg groot.'

Uit de opmetingsplattegrond blijken de afmetingen van ca. 6,9 x 14,2 meter. Dat is ca. 30 cm breder dan de uit de bronnen bekende breedte van type 2. De lengte komt echter overeen. Uit de plattegrond blijkt goed de op dat moment nog geheel aanwezige stalindeling met een privaat tegen de rechter zijgevel. De stal had van voor naar achter achtereenvolgens een deel, een tasruimte en een middels een houten wand (of hekwerk) afgescheiden grupstal met de grup op korte afstand, parallel aan de achtergevel. In de achtergevel waren twee deuren aanwezig voor het uitmesten van de grup. Dubbele deuren in de linker zijgevel boden toegang tot de deel en twee verder naar achteren gesitueerde enkele deuren kwam uit op de voergang en mestgang van de grupstal. Binnen het bedrijfs gedeelte stonden twee gebintstijlen. De bijbehorende (linker) stijlen waren opgenomen in de linker zijgevel.

Opmetingsplattegrond d.d. maart 1977. Het bedrijfs gedeelte had op dat moment nog volledig de historische stalindeling. Archief MvW.

Foto van de woning in maart 1977. Archief MvW.

De woning werd bewoond door N. de Vries. Bij de woning behoorde 6 are en voorts nog 2,8 ha. 'los land'. De veestapel omvatte 2 melkkoeien en 1 pink.

Links van de woning stond een eenvoudig schuurtje met zadeldak.

Latere wijzigingen

Aan het exterieur hebben na 1977 minimale wijzigingen plaatsgevonden. Er werden in het linker dakvlak twee dakramen bijgeplaatst en op hetzelfde dakvlak werd een metalen rookgasafvoer geplaatst.

Van het venster, rechts in de linker zijgevel werd het kozijn vernieuwd. Het nieuwe kozijn werd voorzien van een vierruits raam en een opgeklampt luik.

Achter de meest linker deur in de linker zijgevel werd een kozijn met zesruits raam geplaatst.

In het interieur werd het bedrijfsgedeelte geheel ingedeeld met drie kamers en een badkamer en toilet. De gebinten bleven hierbij bewaard.

6.9.2 Exterieur

Algemeen

De woning heeft een rechthoekig grondvlak van ca. 6,9 x 14,2 meter. De woning heeft één bouwlaag onder een met riet gedekt schilddak met een nok van rode rietvorsten. Het achterdakvlak en het achterste deel van het rechter dakvlak steken verder door. De later aangebouwde zijkamer aan de rechterzijde van het voorhuis heeft een flauwhellend, met betonnen sneldekpannen gedekt lessenaardak met in plaatmateriaal uitgevoerde windveren en dekstukken. Onder dit dak is een recente zinken mastgoot aanwezig. De schoorsteen boven de voorgevel heeft een betonnen afdekking met daaronder openingen in beide zijkanten. In het linker dakvlak van zijn drie ijzeren dakramen aanwezig. Bovenin dit dakvlak is een recente metalen rookgasafvoer aanwezig. De overige dakvlakken hebben geen openingen.

Overzicht van de woning en bijbehorende schuur.

Later aangebouwde zijkamer met pannendak.

Overzicht hoofddopzet vanaf de achterzijde.

Detail schoorsteen boven de voorgevel.

Voorgevel

De, vermoedelijk in de vroege twintigste eeuw vernieuwde, voorgevel van het oorspronkelijke volume is gemetseld met machinale baksteen van ca. 19,5 x 9,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 65 cm. Op de begane grond is het metselwerk in kruisverband uitgevoerd, op de verdieping in halfsteens verband met vlechtingen langs de dakranden. De schoorsteen boven de voorgevel is met dezelfde bakstenen uitgevoerd. De iets terugliggende voorgevel van de in de jaren vijftig toegevoegde zijkamer is gemetseld in halfsteens verband met machinale Waalformaat bakstenen.

In de gevel van het hoofdvolume twee vensters onder anderhalfsteens strekken. In de openingen de (herplaatste) oorspronkelijke kozijnen van ca. 89 x 153 cm met luikspionningen. De houten lekdorpels zijn met plaatmateriaal omtimmerd. In de kozijnen de oorspronkelijke zesruits schuiframen, waarvan de roeden uit de onderramen zijn verwijderd. Op de verdieping twee kleine vensters onder halfsteens rollagen met kozijnen met vast glas.

In de voorgevel van de zijkamer een venster onder een steens rollaag met een ongeprofileerd kozijn met een vierruits raam. Onder het venster een bakstenen lekdorpel.

Overzicht voorgevel.

Herplaatst oorspronkelijk kozijn in de voorgevel.

Halfsteens topgevel en schoorsteen.

Voorgevel van de in de jaren vijftig toegevoegde zijkamer.

Rechter zijgevel

Van de rechter zijgevel behoort het in baksteen uitgevoerde linkerdeel tot de uitbouw uit de jaren vijftig. In dit deel een venster met houten lekdorpel en een kozijn met vierruits raam. Rechts daarvan een deuropening met een kozijn met vlakke deur van plaatmateriaal. Geheel rechts is onder een rollaag een dichtgemetselde kelderlichtopening aanwezig.

Het wat lagere rechterdeel van de rechter zijgevel behoort bij het achterhuis. Dit deel heeft een lage gemetselde voetmuur met afsluitende halfsteens rollaag. Het metselwerk is midden twintigste-eeuws. Daarboven is de gevel uitgevoerd met brede horizontaal gepotdekselde delen. Ook deze delen dateren vermoedelijk rond het midden van de twintigste eeuw. In dit geveldeel vier vensters. De linker twee met ramen, de rechter twee met vast glas.

Gevel van de in de jaren vijftig uitgebouwde zijkamer.

De vernieuwde houten gevel van het bedrijfsgedeelte op een voetsmuur van machinale baksteen.

Linker zijgevel

Het linkerdeel van de linker zijgevel is overeenkomstig het tegenoverliggende rechterdeel van de rechter zijgevel uitgevoerd met een lage gemetselde voetsmuur met daarboven (vrij recente) horizontaal gepotdekselde houten delen. De gehele opzet dateert vermoedelijk na het midden van de twintigste eeuw. In dit geveldeel links twee opgeklampte deuren met vrij smalle delen. Rechts wat oudere dubbele opgeklampte deuren. Midden boven deze deuren een tweeruits houten raam. Verder naar links een later venster met een kozijn met vast glas.

Het rechterdeel van de gevel behoort bij het oorspronkelijke woongedeelte. Dit deel is gemetseld in kruisverband met baksteen van 21/22 x 10,5/11 x 4/4,5 cm; 10-lagen = 50,5 cm. Dit baksteenformaat met vrij dunne, betrekkelijk lange stenen is kenmerkend voor de vroege negentiende eeuw,

maar het betreft hier waarschijnlijk een latere toepassing. Dit geveldeel heeft een lage gepleisterde plint. Opvallend is dat de stenen tot enkele lagen onder de verdiepingsvloer zijn geschilderd, terwijl de bovenste lagen een vertinlaag hebben. De gevels sluit koud aan op de latere voorgevel. In het midden van de gevel tekent zich een dichtgemetselde deuropening af. Aan de bovenzijde zijn de balkkoppen van de verdiepingsbalklaag zichtbaar. Het betreft twee vrij brede balken en één veel lichtere balk ter hoogte van de voorzijde van de bedstedenwand.

Rechts in de gevel een later ingevoegd venster met (na 1977) vernieuwd kozijn met vierruits raam en een opgeklampt luik. Links in het gemetselde geveldeel een hooggeplaatst venster met daarin een kozijn met luikspinning en een tweeruits valraam. Onder de opening een omtimmerde houten lekdorpel. Direct boven de gepleisterde plint is de dichtzetting van een veel smallere, nagenoeg vierkante, opening zichtbaar.

Vernieuwde houten gevel van het bedrijfsgedeelte.

Gemetselde gevel van het oorspronkelijke woongedeelte.

Middenzone met een herplaatst kozijn. Daaronder een dichtgezette smalle opening.

De bovenstrook van het metselwerk is vertind, terwijl het deel daaronder is geschilderd.

Achtergevel

De vermoedelijk rond het midden van de twintigste eeuw vernieuwde achtergevel heeft een lage voetsmuur van machinale baksteen met daarboven brede horizontaal gepotdekselde houten delen. In de gevel twee vrij recent vernieuwde opgeklampte deuren en vier vensters met vierruits ramen. De vensters behoren bij de na 1977 tot stand gekomen slaapkamers.

Overzicht van de vernieuwde houten achtergevel.

6.9.3 Constructie en interieur

Constructie

De woning heeft nog deels de oorspronkelijke constructies. Het woongedeelte heeft een houten vloer, afgewerkt met recent laminaat. Boven de woonkamer is de oorspronkelijke enkelvoudige balklaag met ongeprofileerde balken, parallel aan de voorgevel, bewaard. Deze wordt door een plafond van zachtboard aan het zicht onttrokken.

Binnen het achterhuis is gaan de twee oorspronkelijke dekbalkgebinten van rondhout vrijwel volledig schuil binnen de latere wanden. Alleen van het achterste gebint is bij de linker zijgevel een omtimmerd koorbeel herkenbaar.

Vanaf de verdieping zijn beperkte delen van de rondhouten dekbalken herkenbaar.

Boven het oorspronkelijke woongedeelte liggen ca. 19 cm brede vloerdelen, maar deze liggen als dekvloer (parallel aan de balklaag) over de niet zichtbare oorspronkelijke vloerdelen. Boven het vroegere bedrijfs gedeelte is een geheel recente vloer aanwezig.

Op de linker zijgevel ligt een rechthoekige muurplaat van ca. 10 x 12 cm. Onder het rechter dakvlak is een rechthoekige gebint- en muurplaat van ca. 12 x 15 cm aanwezig. Beide platen hebben halverwege een schuine liplas. Op de platen rusten de rondhouten sporen met daartussen halfhouts gespijkerde rondhouten haanhouten. Dit betreft vrijwel zeker niet de oorspronkelijke sporen.

De enkelvoudige balklaag is alleen boven de bedsteden deels zichtbaar.

Overzicht dakconstructie richting de voorgevel.

Oudere koppeling tussen de voorgevel en de vernieuwde rondhouten sporen.

Schuine liplas in de muurplaat boven de linker zijgevel.

Het lessenaardak van de zijkamer loopt tegen de buitenzijde van de bestaande muurplaat. De betonpannen zijn hier zichtbaar.

Gebintplaat boven de houten linker zijgevel van het achterhuis.

Overzicht dakconstructie richting de achtergevel.

Interieur

In deze woning heeft de woonkamer nog altijd de oorspronkelijke afmetingen en bleef de oorspronkelijke bedstedenwand met doorloop bewaard. Alleen werd de linker bedstede tot keuken omgevormd. De bedstedenwand is uitgevoerd met verticale, ca. 20 cm brede houten delen. In de wand twee dubbele deuropeningen en één enkele deuropening met een omlijsting met klein ojiefprofiel. In middelste enkele opening een opgeklampte deur met geprofileerde spiegelklampen en een later ingevoegde vierruits glasopening. De rechter opening heeft dubbele opgeklampte deuren met geprofileerde spiegelklampen. Bij de linker dubbele deuropening zijn geen deuren meer aanwezig. Bij de doorloop zijn beide zijwanden ook van verticale houten delen. Binnen de beide bedsteden zijn geen historische inrichtingen meer aanwezig. Onder de rechter bedstede bevindt zich een ondiepe kelder met een toegang vanuit de doorloop. De rechterwand van de kelder werd uitgebroken om toegang te bieden tot een uitbreiding binnen het in de jaren vijftig toegevoegde bouwdeel.

In de rechterwand biedt een paneeldeur toegang tot de uitbreiding uit de jaren vijftig. De vensters in de voorgevel hebben vernieuwde ongeprofileerde omlijstingen en geprofileerde historische houten vensterbanken (ws. ca. 1900). De hoge houten schouw op bewerkte houten consoles werd met de vernieuwing van de voorgevel op de plaats van de oorspronkelijke schouw gerealiseerd.

De beide zijwanden en het plafond hebben afwerkingen van plaatmateriaal.

In het vroegere bedrijfsgedeelte is de achterzijde van de steens scheidingsmuur tussen het woongedeelte en bedrijfsgedeelte zichtbaar. Hier is baksteen van 19 x 9,5 x 4/4,5 cm; 10-lagen = 47 cm toegepast. Hoewel

het een steens muur betreft is wel een halfsteens metselverband toegepast. Langs de linkerzijde van de deuropening tussen de doorloop en het vroegere achterhuis lijkt het metselwerk wat onregelmatig en ook boven de deuropening lijkt sprake van slordig inboetwerk.

De verdere indeling en alle afwerkingen binnen het vroegere bedrijfsgedeelte kwamen na 1977 tot stand.

Overzicht rechterwand van de woonkamer. De paneeldeur werd in de jaren vijftig aangebracht om de nieuwe zijkamer te ontsluiten.

Oorspronkelijke bedstedenwand met doorloop naar het bedrijfsgedeelte.

Kleine kelder onder de rechter bedstede. Deze is toegankelijk vanuit de doorloop.

Opgeklampte deuren met spiegelklampen van de bedstede.

De deur naar de doorloop werd later voorzien van een vierruits glasopening.

De linker bedstede werd tot keuken omgevormd. De deuren zijn verwijderd.

Met de vernieuwing van de voorgevel omstreeks 1900 werd deze houten schouw gemaakt.

Venster met oorspronkelijk kozijn en raamhout. De omlijstingen zijn vernieuwd.

Op het raamhout tekenen de verwijderde roeden zich nog af.

Oorspronkelijk venstertje van de linker bedstede.

Houten voorwand van de kelder onder de rechter bedstede.

Opgeklampte deur met spiegelklampen tussen de doorloop en het vroegere bedrijfsgedeelte.

Links van- en boven het kozijn is het metselwerk wat onregelmatig.

Beeld van het volledig gerenoveerde interieur van het voormalige bedrijfsgedeelte.

6.9.4 Bevindingen

Algemeen

Hoewel dit, zeker wat betreft het woongedeelte, de meest oorspronkelijke woning is hebben ook hier veel veranderingen plaatsgevonden. Afwerkingen zijn vernieuwd en met de vernieuwing van de voorgevel werd ook de schouw vervangen. De bedsteden met tussenliggende doorloop bleven echter bewaard en geven daarmee een goed beeld van de oorspronkelijke indeling van dit type. Van de constructies is het nodige bewaard, maar dit gaat voor een belangrijk deel schuil binnen de later indeling.

De gevels werden weliswaar vernieuwd, maar dit gebeurde al omstreeks 1900, zodat deze delen inmiddels ook alweer historische waarde hebben. De houten wanden van het bedrijfsgedeelte zijn later vernieuwd, maar behielden grotendeels hun oorspronkelijke beeld.

Waardevolle elementen

- Hoofdropzet en dakvorm (uitgezonderd de in de jaren vijftig toegevoegde zijkamer)
- Opzet en indeling van de gemetselde gevels met daarin aanwezige historische vensters
- Voorgevel met schoorsteen boven de voorgevel
- Bedstedenwand met doorloop en kelder
- Rietdekking van de hoofdkap
- Indeling oorspronkelijk woongedeelte en alle bij deze indeling behorende historische deuropeningen met invullingen
- Balklagen, gebinten en dakconstructie

6.10 KONINGIN WILHEMINALAAN 26, WILHELMAOORD

Locatie: 9

6.10.1 Bouwhistorische bijzonderheden

De woning is herkenbaar op het kadastrale minuutplan, Vledder, sectie D, blad 1. De woning heeft perceelnummer D66, de bijbehorende akker (parallel aan de weg) nr. D67. De woning ligt binnen het gebied dat wordt aangeduid als 'Colonie No. 4'. Hier werden in het voorjaar van 1821 woning van het vierde type gebouwd. Bij het vierde type was sprake van een 'Uytlaat' naast de woonkamer, waardoor deze een rechthoekige plattegrond kregen. Binnen de zijkamer bevonden zich twee 'appartementen' met twee slaapplekken boven elkaar.

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 1. De woning heeft perceelnummer 66 en het bijbehorende perceel nummer 67. RCE.

De kosten van deze door aannemer Oosterlo gebouwde woningen bedroegen Fl. 455,- per stuk. De door het Kadaster weergegeven rechthoekige plattegrond is ook kenmerkend voor de woningen van het vierde type.

In dienstjaar 1846 vermeldt het Kadaster op perceel D66: 'aanb. En grens. Door aanleg van een weg'.⁵⁵ Er wordt dan een erf van de akker afgesplitst. Het erf krijgt het nieuwe nummer D439. De woning krijgt het nieuwe nummer D440, omschreven als 'huis&erf'. Op de bijbehorende hulpkaart van 29 september 1846 lijkt de woning iets te zijn verschoven ten opzichte van de oorspronkelijke contour, maar dit kan ook goed een correctie van een eerder onjuiste weergave zijn.

⁵⁵ Leggerartikel 146, regel 170/171 en vervolgens regel 558.

Kadastrale hulpkaart D10 d.d. 29 september 1846. De woning lijkt iets te zijn verschoven, maar dat kan een correctie zijn. Kadaster.

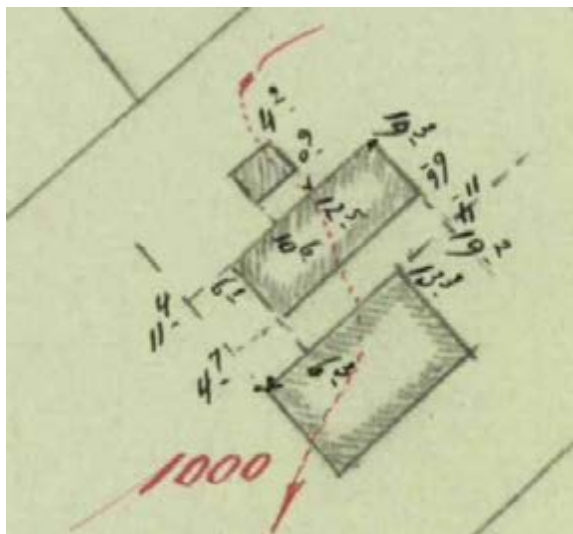
In 1892 werd ten noorden van de bestaande woning een tweede woning gebouwd. Het perceelnummer werd nu D1000. Het kadastrale leggerartikel vermeldt daarbij voor dienstjaar 1893: 'Vereniging'.⁵⁶ Het perceel wordt omschreven als 'huis, schuur en hooiland'. Gezien de vermelding van een schuur werd mogelijk de oude woning op dat moment tot schuur omgevormd.

⁵⁶ Leggerartikel 146, regel 1987.

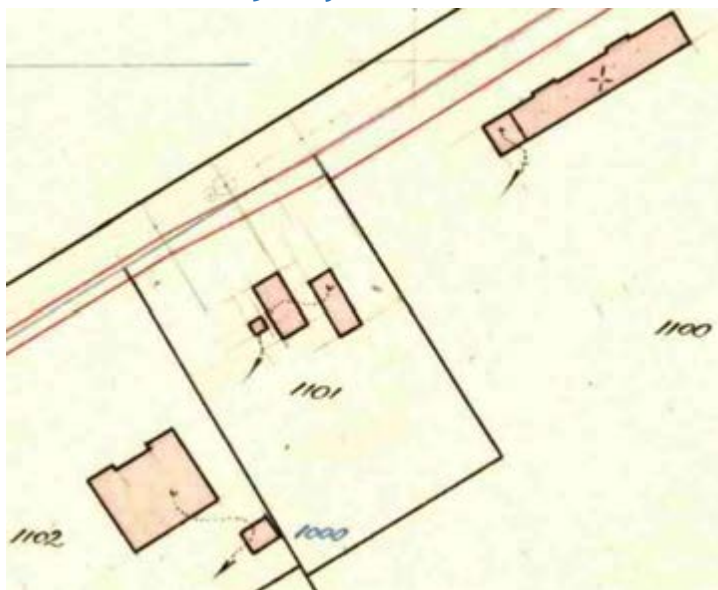

Kadastrale hulpkaart D97 d.d. april 1892. Ten noorden van de bestaande woning werd een nieuwe, iets bredere woning gebouwd. Kadaster.

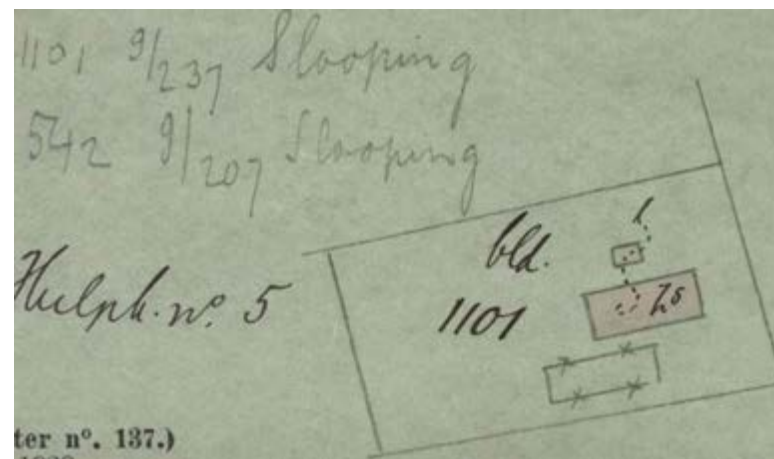
Het perceel kreeg hierna het nieuwe perceelnummer D1000 en vervolgens in januari 1914 nummer D1101. De situatie is echter in 1914 nog ongewijzigd ten opzicht van de in 1892 ontstane situatie.

Kadastraal veldwerk D113 uit 1892. Kadaster.

Hulpkaart D147 d.d. januari 1914. Het perceel krijgt nu nummer D1101. Kadaster.

Kadastraal veldwerk uit dienstjaar 1930. Hierop werd de sloop van de oorspronkelijke woning vastgelegd. Kadaster.

Kadastrale hulpkaart D196 d.d. februari 1949. Kadaster.

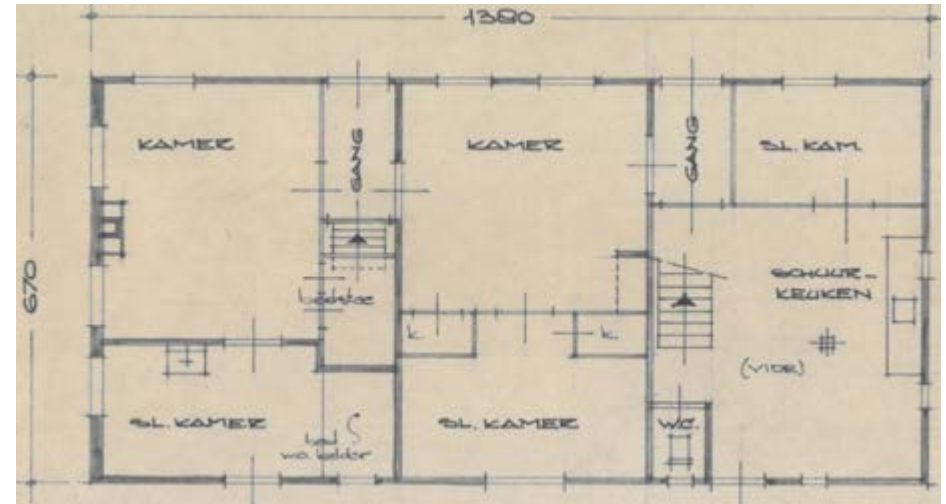

Op een kadastraal veldwerk uit dienstjaar 1930 werd de sloop van de oorspronkelijke woning door het Kadaster vastgelegd. Het leggerartikel vermeldt hierbij voor dienstjaar 1929: 'Vernieuwing'.⁵⁷

Deze wijziging werd echter pas op een hulpkaart uit februari 1949 voor het eerst officieel geregistreerd. Naast de woning uit 1892 bleef het kleine schuurtje of bakhuisje bestaan. Dit was echter in 1977 ook verdwenen.

Situatie 1977

In februari 1977 werden een opmetingstekening en foto van de woning gemaakt. Hoewel de woning in 1892 werd gebouwd, vertoont de plattegrond grote overeenkomsten met de oorspronkelijke woningen. Zo heeft de woning achter de voorgevel een woonkamer met daarnaast een slaapkamer. Wel verspringt de muur tussen deze ruimtes ter hoogte van de voorzijde van de bedstedenwand aan de achterzijde van de woonkamer. Achter de woonkamer is in 1977 nog één bedstede aanwezig, met daaronder een kelder, die ook doorloopt onder een bed aan de achterzijde van de zijkamer. Naast de linker zijgevel is geen tweede bedstede aanwezig en de breedte van de keldertoegang biedt waarschijnlijk ook onvoldoende ruimte voor een doorloop en een bedstede, zoals bij de oorspronkelijke woningen aanwezig. Achter het oorspronkelijke woongedeelte waren in 1977 een kamer en slaapkamer aanwezig. De kamer had in de rechter achterhoek een schouw met een opzet die doet vermoeden dat het een oorspronkelijke keukenschouw was. De kamer werd dan mogelijk ook als keuken aangelegd.

Opmetingstekening uit februari 1977. Archief MvW.

Foto van de woning uit februari 1977. Archief MvW.

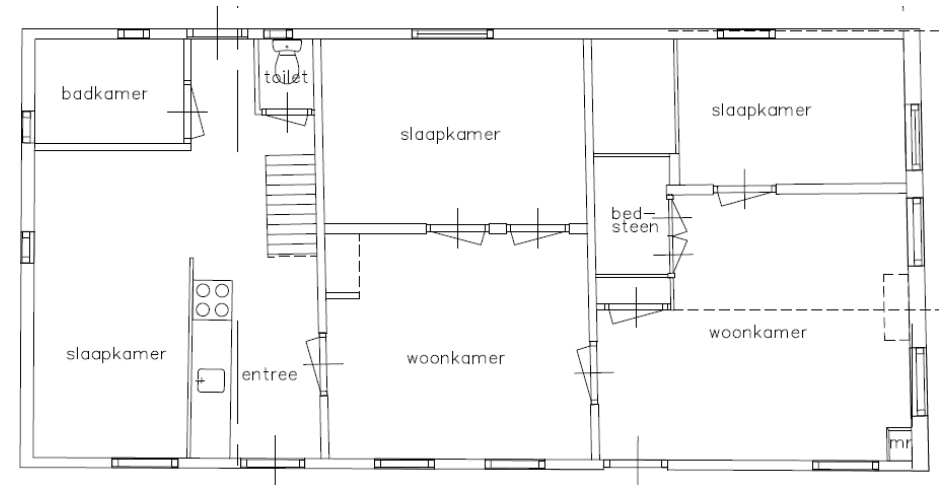
⁵⁷ Leggerartikel 2315, regel 827.

Later werd de rechter achterhoek van het bedrijfsgedeelte tot ‘schuur-keuken’ omgevormd. Het vanuit deze ruimte toegankelijke toilet bevond zich tegen de rechter zijgevel. Links van de schuur-keuken waren nog een slaapkamer en een korte dwarsgang aanwezig. De zijgevels werden ook nu weer met halfsteens muren uitgevoerd.

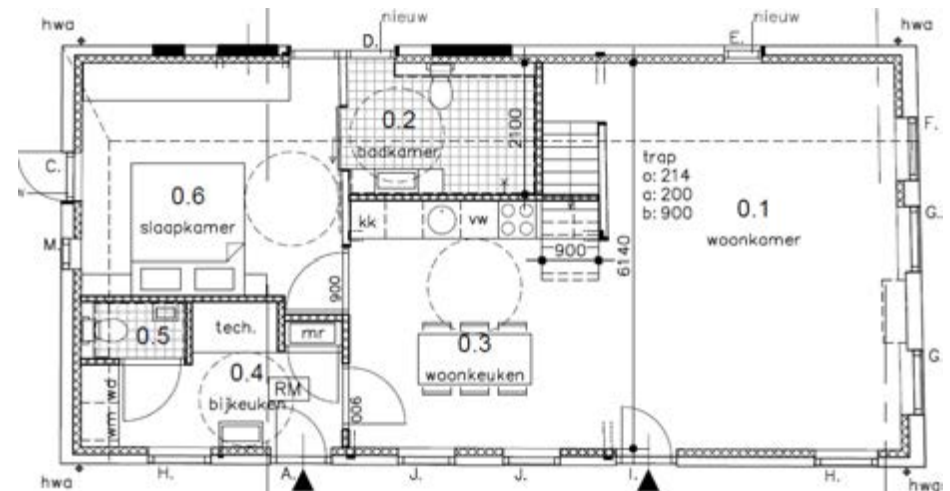
Bij de opmeting werd vermeld dat de woning omstreeks 1910 was gebouwd, ‘waarschijnlijk op bestaande fundamenteën’.

De in 1977 van de woning gemaakte foto toont een situatie die overeenkomt met de huidige situatie, al waren op dat moment waarschijnlijk nog wel de oorspronkelijke kozijnen met schuiframen aanwezig. Deze werden later vervangen.

In 2020 werd de woning opgemeten t.b.v. een verbouwingsplan. Ten opzichte van de situatie in 1977 waren de dwarsgang en vaste kasten in de slaapkamer verdwenen. Ook was de indeling van de achterste ruimtes gewijzigd.

Opmeting bestaande situatie d.d. 19-11-2020. Bureau B+O Architecten B.V.

Plattegrond gewijzigde (huidige) situatie d.d. 25-01-2021. Bureau B+O Architecten B.V.

Rechter zijgevel voor de verbouwing in 2021. Foto Herman Bremmer.

Foto voorgevel voordat de oorspronkelijke kozijnen werden vervangen. Foto Herman Bremmer.

Detail van de oorspronkelijke geprofileerde omlijstingen en vensterbanken voor de renovatie in 2021. Foto Herman Bremmer.

Zicht vanuit de linker kamer richting de voorkamer vóór 2021. Foto Herman Bremmer.

Zicht op de restanten van de kelder en achterwand van de zijkamer tijdens de renovatie in 2021. Foto Herman Bremmer.

Zicht vanuit de toegang in de linker zijgevel richting de rechter zijgevel in 2021. Foto Herman Bremmer.

Foto interieur richting de voorgevel, tijdens de renovatie. Foto Herman Bremmer.

Huidige situatie

Deze woning werd omstreeks 1892 gebouwd. In 2022 heeft een zeer ingrijpende renovatie plaatsgevonden, waarbij het interieur vrijwel volledig nieuw werd opgebouwd.

Het vrij uniforme metselwerk van alle gevels is uitgevoerd met machinale baksteen van ca. 22/22 x 10,5/11 x 5/5,5 cm; 10-lagen = 62,6/63,5 cm. Alleen op de beide voorhoeken is bij de zijgevel een bloktand toegepast en hier verandert de lagenmaat ook iets. Dit doet vermoeden dat de voorgevel later nog werd gewijzigd. De onder de vensters van de voorgevel toegepaste vensterbanken zijn kenmerkend voor de vroege twintigste eeuw, zodat deze mogelijk werden toegepast toen deze gevel in het eerste kwart van de twintigste eeuw werd vervangen. Deze woning lijkt op basis van het aan alle gevels toegepaste metselwerk van meet af aan volledig met bakstenen gevels te zijn uitgevoerd.

Bij de linker zijgevel zijn de balkkoppen van twee reguliere en één kleinere balk (ter hoogte van de voorzijde van een eerdere bedstedenwand) herkenbaar. In het interieur is ter plaatse van de lichtere balk een nieuwe balk aanwezig. De balken meten ca. 11,5 x 16,5 cm. Naast de voorgevel is een ca. 91 cm brede raveling van een schouw tot aan de eerste vloerbalk aanwezig. De schouw is echter verdwenen.

Opvallend is dat de vloerbalken ca. 42 cm doorsteken voorbij de onderslag ter plaatse van de eerdere muur tussen de woonkamer en zijkamer. Dit kan een specifiek kenmerk zijn voor de woningen van het 4^e type die van meet af aan met een zijkamer werden uitgevoerd. De muurplaat/gebintplaat kon daardoor ondanks een wat bredere zijkamer toch iets verder naar buiten worden gelegd.

Over de balken liggen oorspronkelijke vloerdelen tot aan de plaats van de oorspronkelijke voorzijde van de bedstedenwand. De vloerdelen zijn ca. 22/23,5 cm breed.

Het enige bewaard gebleven gebint heeft een rechthoekige stijl van 11,5 x 16,5 cm. Dit in tegenstelling tot de oorspronkelijke gebinten die allen met rondhouten stijlen werden uitgevoerd. Bij deze gebintstijl een met draadnagels bevestigde rondhouten windschoor (ca. 12 cm) en een eveneens met draadnagels bevestigd rechthoekig gezaagd korbeel van ca. 15 x 9,5 cm. Aan de binnenzijde van de stijl is een afgezaagd rechthoekige wandregel van ca. 6 x 12 cm aanwezig.

Van de dakconstructie is slechts één vrij recent rechthoekig gezaagd haanhout zichtbaar.

Behoudens een klein deel van de muur tussen de vroegere zijkamer en achterliggende slaapkamer is de gehele interne structuur van recente datum.

Tegen de rechter perceelgrens is een met hergebruikte 'Friese geeltjes' gemetseld tuinschuurtje aanwezig. Behalve het hergebruikte materiaal heeft dit bouwdeel geen historische oorsprong.

Overzicht van de woning.

Rechterzijde van de linker zijgevel, met bloktand op de gevelhoek.

Overzicht voorgevel. De kozijnen werden in 2021 vervangen.

Achtergevel met recente deuropening.

Rechterzijde van de woning.

Overzicht linker zijgevel. Ook de gevels van het bedrijfsgedeelte lijken altijd in baksteen te zijn uitgevoerd.

Overzicht balklaag boven de oorspronkelijke woonkamer, richting de zijkamer.

Raveling bij de voorgevel.

Rechterstijl van het enige bewaard gebleven gebint.

Met draadnagels bevestigd rechthoekig korbeel.

Restant rechthoekige wandregel aan de binnenzijde van de gebintstijl.

Met draadnagels bevestigde rondhouten windschoor.

Met hergebruikte 'Friese geeltjes' gebouwd tuinschuurtje.

6.10.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm
- Volledig gemetselde gevels
- Karakteristiek rode pannendekking (huidige pannen zijn nieuw)
- Opzet, materialisering en detaillering van de gevels
- Asymmetrische voorgevel met schoorsteen boven deze gevel
- Historiserend karakter van vernieuwde gevelopeningen
- Restant achterwand zijkamer (scheiding tussen oorspronkelijk woongedeelte en bedrijfsgedeelte)
- Gebint
- Enkelvoudige balklaag boven voorkamer.

6.11 KONINGIN WILHEMINALAAN 49, WILHEMINOORD

Locatie: 10

6.11.1 Bouwhistorische bijzonderheden

Deze woning behoort tot de oorspronkelijke vierde kolonie. Hier werden in het voorjaar van 1821 woningen van het vierde type gebouwd. Bij het vierde type was sprake van een 'Uytlaat' naast de woonkamer, waardoor deze een rechthoekige plattegrond kregen. Binnen de zijkamer bevonden zich twee 'appartementen' met twee slaapplekken boven elkaar. De kosten van deze door aannemer Oosterlo gebouwde woningen bedroegen Fl. 455,- per stuk.

Op het kadastrale minuutplan is de woning ook weergegeven met een rechthoekige plattegrond. Ondanks een forse vergroting van het grondvlak zijn door het kadaster geen wijzigingen aan de woning geregistreerd.

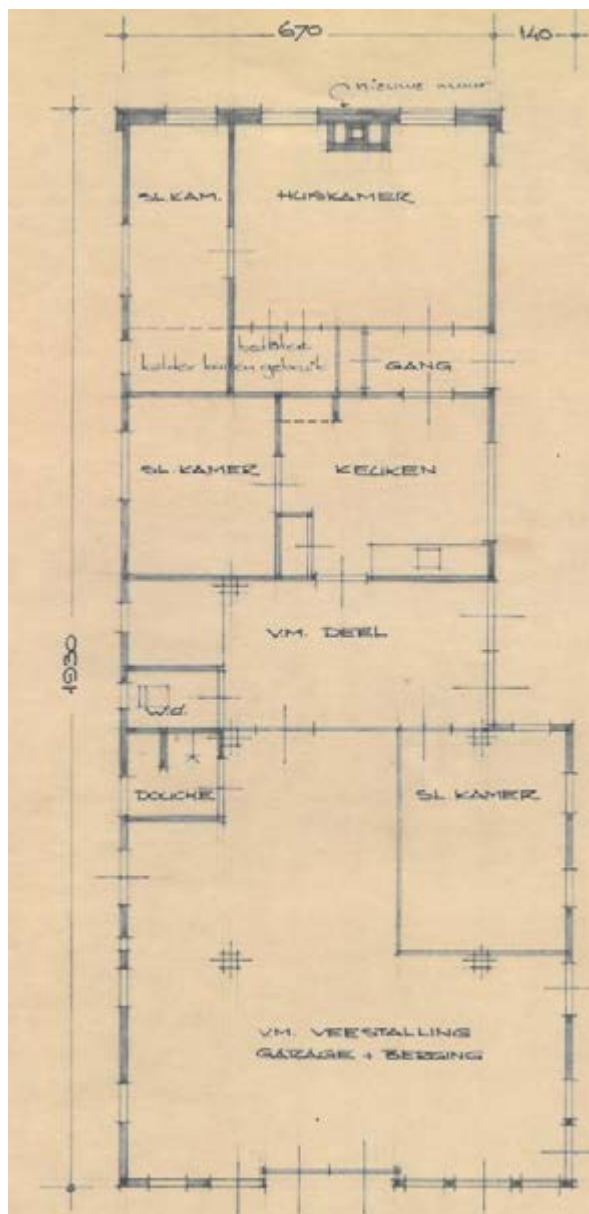
Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, Sectie D, blad 2. De woning heeft perceelnummer 22 en het bijbehorende perceel nummer 23. RCE.

De woning werd in februari 1977 opgemeten en op een foto vastgelegd. Op dat moment was al sprake van een fors uitgebreid bedrijfsgedeelte. Het woongedeelte was binnen het oorspronkelijke bedrijfsgedeelte uitgebreid met een keuken en slaapkamer. Daarachter bevond zich een dwarsdeel dubbele deuren in de linker zijgevel. Achter de dwarsdeel verbreedde het achterhuis zich naar de linkerzijde.

Op de plattegrond zijn drie gebinten herkenbaar. De voorste twee betreffen vermoedelijk de oorspronkelijke gebinten. Het achterste gebint werd toegevoegd bij de uitbreiding van het bedrijfsgedeelte. De oorspronkelijke achtergevel bevond zich ongeveer halverwege de twee achterste gebinten.

Van het oorspronkelijke woongedeelte was in 1977 de voorgevel al vernieuwd door de oorspronkelijke gevel te beklampen. Als dit het geval is, had ook de zijkamer een steens voorgevel. Dit terwijl bij de later aangebouwde zijkamers meestal de voorgevel ook halfsteens werd uitgevoerd.

Achter de woonkamer was in 1977 nog de bedstedenwand aanwezig, met onder de rechter bedstede een kelder. Deze kelder liep ook door achter de zijkamer, met een kelderlicht in de zijgevel. De oorspronkelijke doorloop en linker bedstede waren al omgevormd tot een dwarsgang met een buitendeur in de linker zijgevel. De oorspronkelijke deuropening in de tussenmuur was daarbij verplaatst. Achter de tussenmuur waren een later aangelegde keuken en slaapkamer aanwezig.

Opmetingsplattegrond uit februari 1977. Het bedrijfsgedeelte was al aanzienlijk uitgebreid. Archief MvW.

Foto uit februari 1977 van de voorzijde van de woning. Archief MvW.

Binnen het uitgebreide achterhuis was ook al deels een indeling ontstaan. Dit betrof een douche en wc naast de rechter zijgevel en een slaapkamer in de linker voorhoek.

Huidige situatie

Het interieur is ten opzichte van de situatie in 1977 zeer ingrijpend gewijzigd. Het woongedeelte is grotendeels gemoderniseerd, waarbij een aanzienlijk deel van de historische structuur werd verwijderd. Dit betref de bedstede en naastgelegen gang, en de naastgelegen oorspronkelijke binnenmuur. Daarmee vormen de oorspronkelijke woonkamer en de later ingevoegde keuken thans één ongedeelde ruimte waarin een oudere oorsprong niet meer herkenbaar is. Het bedrijfsgedeelte is met uitzondering van het

achterste gebintvak van de latere uitbreiding volledig ingevuld met woonruimtes. De twee oorspronkelijke (voorste) gebinten zijn in deze structuur niet meer herkenbaar aanwezig. Alleen het tot de uitbreiding behorende achterste gebint is nog aanwezig. Dit gebint is, in tegenstelling tot de oorspronkelijke dekbalkgebinten, uitgevoerd als ankerbalkgebint. Daarbij ligt de ankerbalk vrijwel direct onder de bovenzijde van de gebintstijlen. De dakconstructie heeft nog de oorspronkelijke opzet met rondhouten sporen met haanhouten. In ieder geval bij het achterste deel van het oorspronkelijke bedrijfsgedeelte zijn deze sporen vervangen. De constructie van de verdiepingsvloer is door latere afwerkingen niet zichtbaar.

Het exterieur is voor een groot deel vernieuwd. Bij de voorgevel bleef de oorspronkelijke gevel behouden, maar deze wordt volledig aan het zicht onttrokken door de bouw van een nieuwe halfsteens gevel rond de oude gevel. Bij de linker zijgevel is gepleisterde deel, aansluitend op de voorgevel, mogelijk oorspronkelijk. Dit is door de gepleisterde afwerking echter niet zichtbaar. Het middendeel van de linker zijgevel dateert in opzet mogelijk uit het eerste kwart van de twintigste eeuw. Verdere vernieuwingen hebben waarschijnlijk gefaseerd rond het midden van de twintigste eeuw plaatsgevonden. Daarbij werden ook alle gevelopeningen vernieuwd met een niet-historische detaillering.

Overzicht voorzijde van de woning.

Overzicht achterzijde van de woning en het uitgebreide achterhuis.

Bij de voorgevel is een halfsteens klamp rond de historische gevel geplaatst.

Overzicht rechter zijgevel. Alleen het meest rechter deel is mogelijk oorspronkelijk, maar dit is door de gepleisterde afwerking niet zichtbaar.

Overzicht van de in fasen vernieuwde rechter zijgevel.

Gebint binnen de uitbreiding van het achterhuis. Dit gebint behoort tot de uitbreidingsfase.

Detail gebint, met een direct onder de bovenzijde van de stijl aansluitende ankerbalk.

Dakvlak met vernieuwde rondhouten sporen.

6.11.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm inclusief uitbreiding bedrijfsgedeelte
- Rietdekking
- Vrij gesloten dakvlakken
- Herkenbaar onderscheid woongedeelte/bedrijfsgedeelte
- Asymmetrische hoofdvorm van de voorgevel met bovenliggende schoorsteen en vensterverdeling
- Oorspronkelijk metselwerk voorgevel (bouwhistorische informatie)
- Mogelijk oorspronkelijk metselwerk gepleisterd deel linker zijgevel
- Gebint(en)
- Eventuele constructie oorspronkelijke verdiepingsvloer
- Restant scheidingsmuur tussen oorspronkelijk woongedeelte en bedrijfsgedeelte
- Binnenmuur tussen oorspronkelijk woongedeelte en bedrijfsgedeelte
- Dakconstructie met rondhouten sporen

6.12 LÖHNISLAAN 11, WILLEMSOORD

Locatie: 11

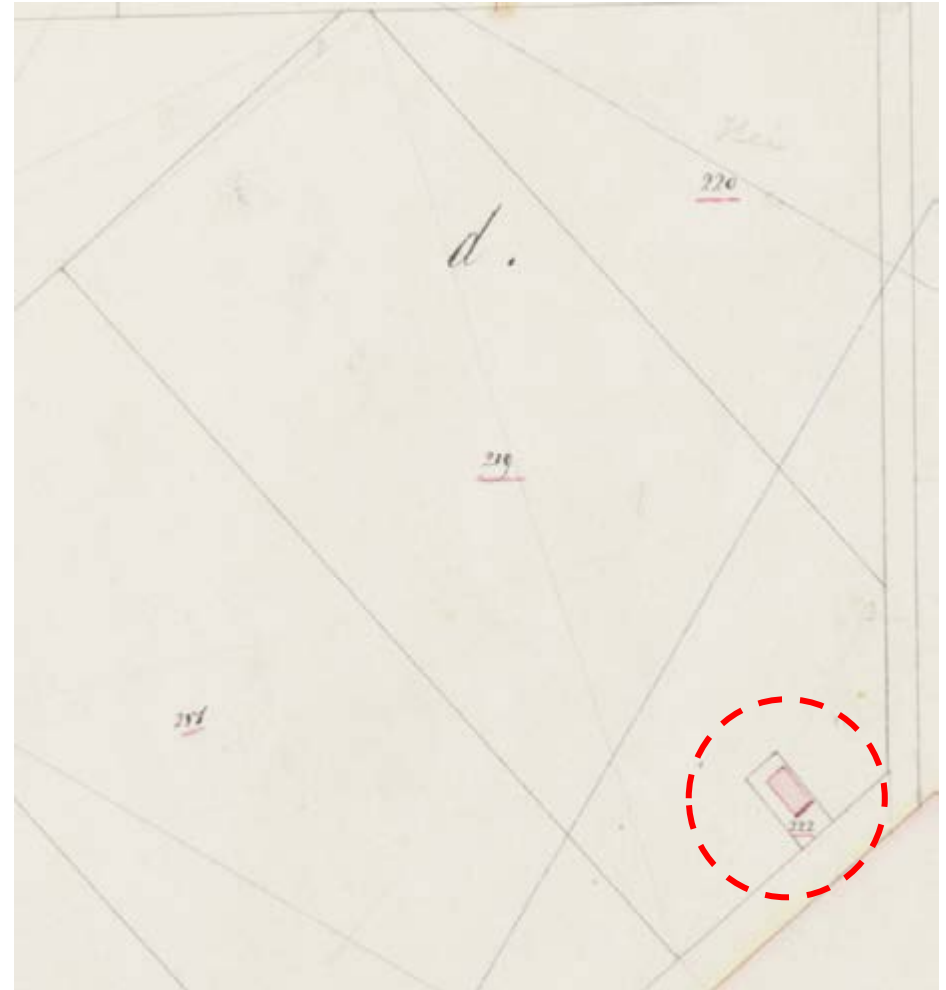
6.12.1 Bouwhistorische bijzonderheden

De vroegste weergave van deze woning betreft het kadastrale minuutplan, Steenwijkerwoud, sectie B, blad 2. Hierop heeft de als een rechthoek weergegeven woning perceelnummer B222. De bijbehorende akker nr. B219. Het gebied werd aangeduid als 'Colonie Willemsoord'. Dit was de derde kolonie. Hier werden de typen 3 (voorjaar 1820) en 4 (voorjaar 1821) naast elkaar toegepast. Het verschil is de (oorspronkelijke) plattegrond. Bij type 3 is de plattegrond L-vormig. Bij het iets later vierde type was sprake van een 'Uytlaat' naast de woonkamer, waardoor deze een rechthoekige plattegrond kregen. Löhnislaan 11 behoort tot dit iets latere vierde type. Binnen de zijkamer bevonden zich twee 'appartementen' met twee slaappleatsen boven elkaar. De kosten van deze door aannemer Oosterlo gebouwde woningen bedroegen Fl. 455,- per stuk.

Pas in kadastraal dienstjaar 1918 werd door het Kadaster een eerste verandering geconstateerd. Het oorspronkelijke perceelnummer B222 was toen gewijzigd in B916. Het leggerartikel spreekt in dat dienstjaar van 'Stichting'.⁵⁸ Na deze 'Stichting' was sprake van een 'huis, stookhok en erf'.⁵⁹ Het betrof een algemene uitbreiding die in deze periode bij veel meer woningen plaatsvond. Hierna was in dienstjaar 1925 sprake van 'verkoop', waarna de woning eigendom werd Jacob Otten uit Sonnega.⁶⁰

⁵⁸ Leggerartikel 1055, regel 642.

⁵⁹ Leggerartikel 1055, regel 1218.

Detail uit het kadastrale minuutplan, Steenwijkerwoud, sectie B, blad 2 d.d 1811-1832. RCE.

⁶⁰ Leggerartikel 10273, regel 2.

Otten voegde de percelen B914, B915, B916, B917, B220 en B1795 samen tot het nieuwe perceel B1905, dat hierna werd omschreven als 'huis, erf, bouwland en weiland'.

Al in dienstjaar 1926 werd het gehele bezit verkocht aan arbeider Steffen Posthumus, waarna in dienstjaar 1929 sprake was van 'bijbouw'. In dienstjaar 1955 verkocht Posthumus de woning en bijbehorende grond.⁶¹ Nieuwe eigenaar werd veehouder Johannes Paalman uit Steenwijkerwold. Het bezit werd nu omschreven als 'huis, schuur, bouw- en weiland'.⁶² In dienstjaar 1962 verkocht Paalman een deel van de grond. Het erf en een deel van het grasland kreeg het nieuwe perceelnummer B2362. Dit werd in dienstjaar 1966 gesplitst, waarna alleen het erf met de gebouwen werd verkocht als particuliere woning met het nieuwe perceelnummer B2421. Nog datzelfde dienstjaar vond een verbouwing plaats.⁶³ In dienstjaar 1977 volgde weer een verbouwing. In 1984 werd de woning weer verkocht. Hierna vonden geen noemenswaardige veranderingen meer plaats.

Opmerkelijk is dat het Kadaster de aanbouw van het veel grotere achterhuis pas in 1961 voor het eerst op een veldwerk vastlegde. Op de officiële hulpkaarten werd de uitbreiding zelfs pas in 1981 voor het eerst vastgelegd. Dit terwijl de situatie ongetwijfeld al veel eerder was ontstaan. De kadastrale kaarten geven daarop geen informatie ten aanzien van de uitbreiding. Waarschijnlijk vond de uitbreiding plaats in de periode dat het in bezit was van Jacob Otten of Steffen Posthumus in de jaren twintig van de twintigste eeuw.

⁶¹ Leggerartikel 10384, regel 1 en 3.

⁶² Leggerartikel 12405, regel 1

Verbouwingen

In 1965 en 1973 vonden verbouwingen plaats die met name het huidige interieurbeeld in hoge mate bepalen. Hierna worden deze verbouwingen aan de hand van de bouwtekeningen kort behandeld.

⁶³ Leggerartikel 13531, regel 2, 3 en 4

Bouwtekening van de bestaande situatie in 1965. Bouwarchief gemeente Steenwijkerland.

In 1965 was de vroegere koloniewoning al vergroot tot een veel grotere boerderij met een breder bedrijfsgedeelte. Dit had een dwarsdeel, direct achter het woongedeelte. Deze dwarsdeel fungeerde waarschijnlijk ook als keuken, gezien het tegen de rechterwand aanwezige aanrecht. In de rechter zijbeuk bevonden zich een kamer en slaapkamer. Centraal in de middenbeuk een tasruimte en aan de achterzijde de koestal.

Het oorspronkelijke woongedeelte was nog volledig intact en de plattegrond geeft een goed beeld van de opzet van het vierde type koloniewoning. De woonkamer had de schouw tegen het midden van de steens voorgevel. De achterwand bestond uit een houten bedstedenwand met tussen de bedsteden de doorloop naar het bedrijfsgedeelte. In de, bij dit type oorspronkelijke, rechter zijbeuk bevond zich een slaapkamer. Het achterste deel van de zijbeuk was met een halfsteens muur afgescheiden

en hier bevond zich een vanuit het bedrijfsgedeelte toegankelijke kelder(kast) met een klein venster in de rechter zijgevel.

Bij de verbouwing in 1965 werd in het woongedeelte de bedstedenwand verwijderd. De voormuur van de kelder werd naar voren opgeschoven en ter plaatse van de kelder werd een toilet met voorportaal gerealiseerd. De voorste helft van het bedrijfsgedeelte werd nu tot 'dagverblijf' omgevormd. In de linker zijgevel van het oorspronkelijke woongedeelte werd een veel breder venster geplaatst. Ook de zijgevels van het bedrijfsgedeelte kregen grotere vensters.

Tekening gewijzigde situatie uit 1965. De indeling van het oorspronkelijke woongedeelte wijzigde nu al sterk. Bouwarchief gemeente Steenwijkerland.

In 1973 werd door architect Rudolf Juffer uit Wolvega een plan gemaakt om het gebouw geheel als woning te bestemmen. Het plan lijkt hooguit ten delen te zijn uitgevoerd en behalve mogelijk aanpassingen aan afwerkingen en vensters lijken in het oorspronkelijke woongedeelte geen structurele het hebben plaatsgevonden.

Huidige situatie

In de huidige situatie wordt het pand volledig bepaald door het later aangebouwde grotere bedrijfsgedeelte en de kenmerkende quasi-historische verbouwing in de jaren zestig. Hierdoor bleven slechts beperkte delen van de oorspronkelijke opzet bewaard en is de hieraan af te lezen bouwhistorische informatie sterk beperkt.

De voorgevel heeft nog deels een oudere opzet. Deze is op de begane grond gemetseld in kruisverband met bakstenen van ca. 21 x 10,5 x 5 cm; 10-lagen = 58,5 cm. Dit metselwerk dateert waarschijnlijk uit de late negentiende eeuw. Op de verdieping heeft het metselwerk dikker stenen en is dit uitgevoerd in een slordig halfsteens verband. De gevel heeft langs beide dakranden vlechtingen. Deze lopen zonder onderbreking door bij de zijkamer. De vensters zijn vergroot en hebben kozijnen met luikspooningen en zesruits schuiframen. Deze dateren waarschijnlijk uit de late negentiende eeuw. De roeden van de onderramen zijn niet oorspronkelijk, evenals de luiken. Het kleine rechter venster heeft gewijzigde dagkanten en een vernieuwde invulling. Hetzelfde geldt voor de beide venstertjes op de verdieping.

De linker zijgevel is geheel gepleisterd en het in deze gevel aanwezige venster dateert uit 1965. De rechter zijgevel werd, waarschijnlijk ook in 1965, volledig vernieuwd in een quasi-historiserende opzet die slechts ten dele is gebaseerd op de oorspronkelijke situatie.

Binnen het oorspronkelijke woongedeelte is de verdiepingvloer volledig vernieuwd. Van de dakconstructie zijn uitsluitend twee korte rondhouten balken aansluitend op de voorgevel zichtbaar. Dit betreft de, mogelijk oorspronkelijke, koppelingen tussen de muurankers en de sporen. Dit zou betekenen dat achter de huidige afwerking nog de oorspronkelijke rondhouten gordingen bewaard zijn gebleven.

In het interieur van het oorspronkelijke woongedeelte is nog een historische schouw aanwezig met hangende boezem met houten onderlijst. Deze schouw dateert, evenals de voorgevel, waarschijnlijk uit de late negentiende eeuw. Hetzelfde geldt voor de afwerkingen rond de vensters

in de voorgevel, al kan niet worden uitgesloten dat deze delen bij één van de latere verbouwingen werden gereconstrueerd.

Door de vervanging van de vensters in de zijgevels van het oorspronkelijke woongedeelte en de omvorming van het bedrijfsgedeelte tot een woning met gevelopeningen met een roedenverdeling is het historische beeld ernstig aangetast. Dit wordt nog versterkt doordat de rietdekking is vervangen door een dekking van stalen 'dakpanplaten' met erg zwaar uitgevoerde stalen randafwerkingen. Deze randafwerkingen lopen boven de voorgevel door langs de voorzijde van de schoorsteen, waardoor de gevel en de schoorsteen optisch van elkaar zijn losgekoppeld. De schoorsteen is geheel met stalen profieldelen omkleed.

Gepleisterde zijgevel met een vergroot venster.

Overzicht voorzijde van de koloniewoning.

Overzicht voorgevel.

Geheel vernieuwde rechter zijgevel.

Houten regel aansluitend op de voorgevel.

Beeld van het grotendeels gewijzigde, later aangebouwde achterhuis.

De met de vernieuwing van de voorgevel tot stand gekomen schouw.

Beeld van het tot woning omgevormde later aangebouwde, veel forsere bedrijfsgedeelte.

6.12.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm en metselwerk voorgevel
- Historische (maar niet oorspronkelijke) kozijnen met schuiframen in de voorgevel (roeden onderramen gereconstrueerd)
- Historische (maar niet oorspronkelijke) schouw tegen de voorgevel
- Geprofileerde omlijstingen en vensterbanken vensters voorgevel
- Dakconstructie oorspronkelijke woongedeelte
- Hoofdvorm, oorspronkelijke geveldelen en constructies van het latere bedrijfsgedeelte (valt buiten ontwikkeling koloniewoningen)

6.13 WESTVIERDEPARTEN 12, VINKEGA

Locatie: 12

De beschrijving en bouwhistorische aanwijzingen zijn gebaseerd op een locatiebezoek door locatiemanager Bernard Stikfort op 29 juli 2024. De foto's zijn eveneens door hem gemaakt.

6.13.1 Bouwhistorische bijzonderheden

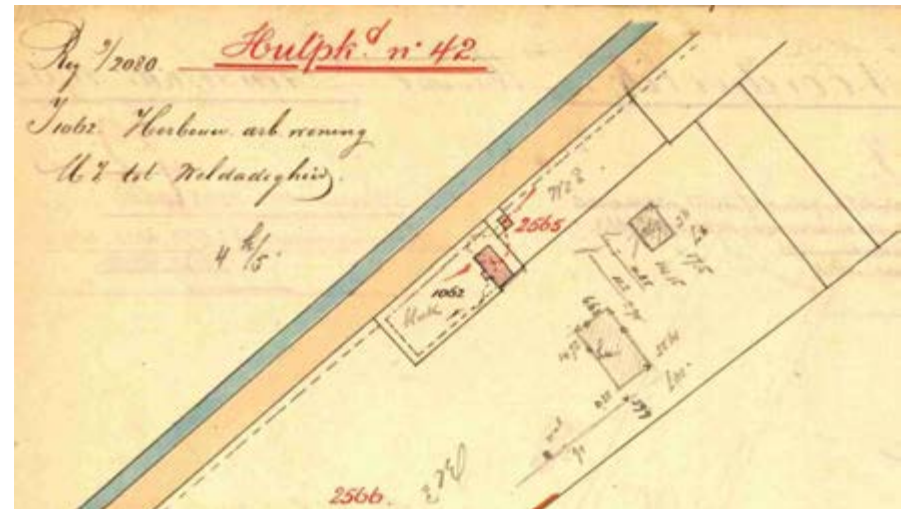
De woning is herkenbaar op het kadastrale minuutplan, Noordwolde, sectie D, blad 3. De percelen in dit gebied waren opvallend ondiep en breed, met de woning centraal aan de noordzijde gesitueerd. Op het kadastrale minuutplan wordt het gebied weliswaar niet als 'Colonie' aangeduid, zoals gebruikelijk binnen de gemeente Vledder, maar de regelmatige opzet, perceelgrootte en situering van de woningen sluiten aan bij de koloniale aanpak.

Het gebied ligt tussen de koloniën 3 (Willemsoord) en 4 (Wilhelminaoord). In kolonie 3 werden de typen 3 (voorjaar 1820) en 4 (voorjaar 1821) naast elkaar toegepast. In Kolonie 4 werd uitsluitend type 4 toegepast. Bij dit iets latere vierde type was sprake van een 'Uytlaat' naast de woonkamer, waardoor deze een rechthoekige plattegrond kregen. Die rechthoekige plattegrond is ook bij de woning Westvierdeparten 12 herkenbaar.

Binnen de zijkamer bevonden zich twee 'appartementen' met twee slaapplekken boven elkaar. De kosten van deze door aannemer Oosterlo gebouwde woningen bedroegen Fl. 455,- per stuk.

Uitsnede kadastraal minuutplan Noordwolde, Sectie D, blad 3. De woning heeft perceelnummer 562 en het bijbehorende perceel nummer 561. RCE.

Kadastraal veldwerk I29 uit april 1901. Bij de inmeting staat 'Herbouw arb. Woning Mij. Tot Weldadigheid'. Kadaster.

Op voorgaand veldwerk gebaseerde kadastrale hulppkaart 1185 d.d. april 1901. Het perceel werd aan de oostzijde ingekort. Ten noordoosten van het huis was een klein bouwdeel verrezen. Kadaster.

In april 1901 werd door het Kadaster vastgesteld dat de arbeiderswoning was herbouwd. Tevens was ten noordoosten van de woning een schuur gebouwd. Ook na de herbouw was sprake van een rechthoekige plattegrond.

Van het oorspronkelijke perceel werd aan de oostzijde een deel afgesplitst.

⁶⁴ Kadastraal eigendomsartikel 4160.

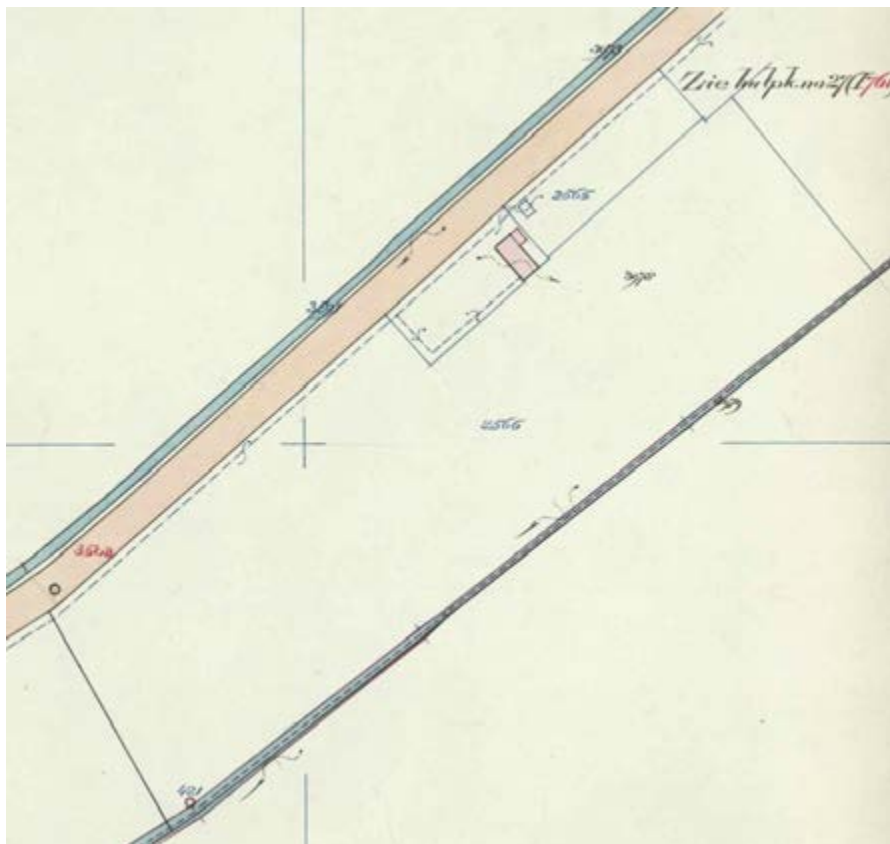
De vrij regelmatige opzet van het gebint kan erop wijzen dat de woning volledig werd vervangen, maar het is ook niet uit te sluiten dat wel (beperkte) delen van de oude woning bewaard bleven.

Omstreeks 1928 werden de woning en bijbehorend perceel verkocht aan Adriana Justine Civile Barones van Wassenaar van Rosande. Hierna was in dienstjaar 1932 sprake van ‘aanbouw’.⁶⁴

Omstreeks 1950 werden woning en perceel verkocht aan koopman Gerardus Bronswijk. In 1950 (dienstjaar 1951) werd door het kadaster een uitbreiding aan de oostzijde van het woongedeelte vastgelegd. De rond 1901 gebouwde schuur was inmiddels weer verdwenen. Het eigendomsartikel vermeldt in dienstjaar 1951: ‘Sloping, Bijbouw en vereniging’.⁶⁵

Tegenwoordig is het huisperceel afgesplitst en heeft dit (na ruilverkaveling) perceelnummer M719. De twee percelen die samen het oorspronkelijke perceel vormen hebben de nummers M720 en M133.

⁶⁵ Kadastraal eigendomsartikel 5514.

Kadastrale hulpkaart I760 d.d. oktober 1950. Aan de oostzijde van het voorhuis vond een uitbreiding plaats, waardoor een L-vormige plattegrond ontstond. Kadaster.

Kadastrale hulpkaart I783 d.d. juni 1958. De perceelgrenzen werden opnieuw gewijzigd, waarbij de percelen I4049 en I4050 samen het oorspronkelijke perceel vormden. Kadaster.

Huidige kadastrale situatie. Het historische perceel is langs de oostzijde van het huisperceel opgesplitst. Perceelloep.nl

Huidige situatie

De woning heeft een L-vormige plattegrond, doordat het woongedeelte omstreeks 1950 naar de linkerzijde werd uitgebouwd. Hierdoor ontstond een symmetrische voorgevel. De woning heeft een zadeldak met boven de achtergevel een schild met aan de bovenzijde een driehoekig bovenlicht in een opzet als sober uilenbord. Het rechter dakvlak en achterschild zijn met rode Friese golfpannen gedekt. Het linker dakvlak is iets geknikt en heeft

een afsteek boven uitbouw van het woongedeelte. Dit dakvlak is met rode Tuiles du Nord gedekt. Bij de voorgevel sluiten de dakvlakken af met in plaatmateriaal vernieuwde windveren en dekstukken.

Boven de voorgevel bevindt zich op de nok een in halfsteens verband gemetselde schoorsteen met aan de bovenzijde twee uitgemetselde baksteenlagen. Onderin het rechter dakvlak is een recent dakraam aanwezig en bovenin het dakvlak zijn drie kunststof dakdoorvoeren aanwezig. Het linker dakvlak heeft bovenin drie recente dakramen en onderin één recente kunststof dakdoorvoer.

De gevels van het (vroegere) woongedeelte zijn gemetseld met machinale baksteen. Daarbij zijn de beide zijgevels en de zijdelen en verdieping van de voorgevel in halfsteens verband gemetseld. Het middendeel van de voorgevel is op de begane grond gemetseld in kruisverband. Het metselwerk van de rechterzijgevel is veel lichter en ook recenter dan de overige delen. Aangezien dit onderscheid niet herkenbaar is tussen de voorgevel en in 1950 gebouwde linkerzijgevel is het zeker niet uitgesloten dat de gehele voorgevel in 1950 werd vernieuwd.

Onder het tweede venster van rechts is een strook metselwerk vernieuwd. Mogelijk bevond zich hier eerder een deur. De dagkanten van het rechtervenster in de voorgevel zijn verstoord door wijziging of vergroting van het venster.

Alle huidige vensters van het woongedeelte hebben kunststof kozijnen met ramen met een roedenverdeling. Onder deze vensters zijn recente betonnen dorpels aanwezig.

De gevels van het vroegere bedrijfsgedeelte zijn uitgevoerd met recente gepotdekselde delen boven een lage gemetselde borstwering van

machinale baksteen. De in deze gevels aanwezige gevelopeningen hebben geen relatie met de oorspronkelijke opzet en zijn voorzien van houten kozijnen met historiserend uitgevoerde opgeklampte deuren en ramen met een roedenverdeling.

In het interieur resteren aan de achterzijde twee historische grenen dekbalkgebinten. De stijlen, dekbalken en korbelen zijn gekantrecht. De aansluitingen tussen de stijlen en de dekbalken zijn gepend. Overige verbindingen zijn gespiekerd, waarbij de korbelen halfhouts langs de stijlen en dekbalk steken. De ruw gezaagde (latere) gebintplaten zijn aan de gebintstijlen gekoppeld door verticaal in de onderzijde van de gebintplaten stekende gesmede ankerstaven, die met gesmede ogen aan de gebintstijlen zijn bevestigd. Een vergelijkbare opzet werd aangetroffen bij de vrijboerhoeve Oostvierdeparten 3, maar daar betrof het de verbinding tussen de gebintstijlen en de dekbalk. Deze overeenkomst en de vrij regelmatige opzet doen vermoeden dat ook de gebinten bij de 'herbouw' omstreeks 1900 werden vernieuwd.

Boven het vroegere bedrijfsgedeelte zijn de dakvlakken volledig vernieuwd en uitgevoerd met rechthoekige sporen met daarop horizontale regels en vervolgens een verticaal dakbeschot. Boven het oorspronkelijke woongedeelte zijn wat oudere rondhouten sporen aanwezig met ook daarop rechthoekige regels en een verticaal dakbeschot. Aansluitend op de voorgevel zijn nog de korte gordingen, welke als koppeling dienen tussen de constructie en de voorgevel, aanwezig.

Ter plaatse van de oorspronkelijke scheidingsmuur tussen woongedeelte en bedrijfsgedeelte bevindt zich een geheel vernieuwde muur in schoon metselwerk. Mogelijk zijn de gepleisterde zijmuren aan weerszijden van de voorkamer nog historisch. In de linker zijmuur bevindt zich een meervaks

paneeldeur, maar aangezien de naastgelegen zijruimte pas rond 1950 werd toegevoegd, betreft het waarschijnlijk een herplaatste, van elders afkomstige deur.

Verdere historische afwerkingen of elementen zijn in het interieur niet (zichtbaar) aanwezig.

Links van de woning bevindt zich nog een klein bakhuisje, opgetrokken met hergebruikte baksteen en vermoedelijk vrij recent. In dit bakshuisje is echter wel een historisch kozijn met opgeklampte deur met een historisch gesmeed klinkstel aanwezig. Een vergelijkbare opgeklampte (stal)deur met historisch gesmeed klinkstel is op het terrein aanwezig. De herkomst is niet bekend. In het bakhuisje liggen enkele sobere historische plavuizen opgeslagen.

Overzicht voorzijde van de woning.

Afwijkend metselwerk onder venster in de voorgevel.

De topgevel is in halfsteens verband gemetseld. De opzet en detaillering zijn bij de vernieuwing van de voorgevel overgenomen.

Overzicht achterzijde van de woning.

De rond 1950 toegevoegde uitbouw van het woongedeelte.

Overzicht linkerzijgevel.

Rechter gebintstijl van het achterste gebint.

Detail aansluiting korbeel op gebintstijl.

Detail aansluiting korbeel op dekbalk.

Linker gebintstijl voorste gebint.

Rechter gebintstijl voorste gebint.

Detail verbinding gebintplaat met gebintstijl middels een gesmede ankerstaaf.

Boven het oorspronkelijke woongedeelte zijn rondhouten sporen aanwezig.

Detail aansluiting constructie met korte rondhouten gordingen op de voorgevel.

In schoon metselwerk vernieuwde scheidingsmuur tussen het voormalige woongedeelte en bedrijfs gedeelte.

Omstreeks 1950 herplaatste paneeldeur.

Op het terrein aanwezige opgeklampte deur.

Detail klinkstel van de opgeklampte deur van het bakhuisje.

In het bakhuisje opgeslagen plavuizen.

- Gebinten
- Mogelijk nog historische balklaag boven begane grond voorhuis

6.13.2 Waardevolle elementen

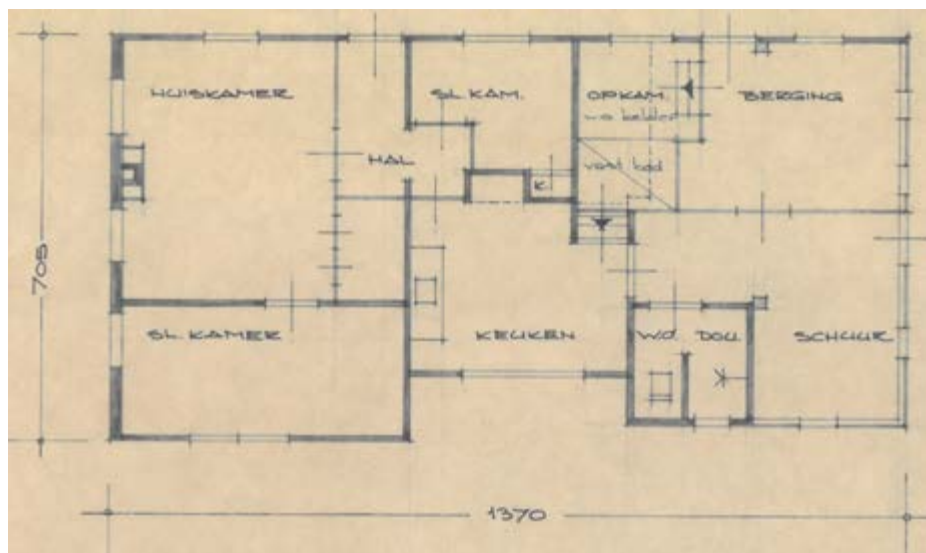
- Hoofdvorm
- Onderscheid gemetselde gevels voorhuis en houten gevels achterhuis
- Karakteristiek rode pannendekking (huidige pannen zijn deels vernieuwd)
- Hoofdropzet en vensterverdeling voorgevel
- Aanwezigheid schoorsteen boven de voorgevel
- Historiserend karakter van vernieuwde gevelopeningen
- Ruimtelijke scheiding tussen oorspronkelijk woongedeelte en bedrijfsgebouwt

6.14 M.A. VAN NAAMEN VAN EEMNESLAAN 1, WILHELMINA OORD

Locatie: 13

6.14.1 Bouwhistorische bijzonderheden

Het perceel van deze woning was tot kadastraal dienstjaar 1852 onbebouwd. In dat dienstjaar spreekt het leggerartikel voor het betreffende perceel D400 van 'Ontginning en Stichting'.⁶⁶ Het perceel valt hierna uiteen in meerdere percelen, die door het Kadaster niet specifiek worden benoemd, zodat de verdere ontwikkeling niet meer kan worden achterhaald.

Opmetingsplattegrond d.d. maart 1977.

Foto van de woning uit maart 1977.

Deze woning is zeer ingrijpend gewijzigd. Aan het exterieur heeft alleen de voorgevel nog een historische opzet. Deze is waarschijnlijk omstreeks 1900 vernieuwd met vrij regelmatige baksteen van ca. 21,5/22 x 10,5 x 5,3 cm; 10-lagen = 63 cm. Boven de vensters op de begane grond van het hoofdvolume zijn anderhalfsteens strekken aanwezig. Het venster van de zijkamer heeft geen specifieke afsluiting. Boven de twee kleine vensters op de verdieping zijn rollagen ter hoogte van één baksteenlaag aanwezig. Langs de dakranden zijn vlechtingen toegepast. Daarbij lopen de vlechtingen langs het rechter dakvlak iets verder naar onderen door.

⁶⁶ Leggerartikel 146, regel 519.

De voorgevel van de afsteek is gemetseld in halfsteens verband en behoort niet tot dezelfde fase als de voorgevel van het hoofdvolume. Het doet vermoeden dat deze woning, ondanks de latere totstandkoming, toch nog zonder zijkamer werd gebouwd. Ook het feit dat de zijkamer buiten de zijgevel van het achterhuis steekt lijkt daarop te wijzen. De vensters in de voorgevel werden in 1977 vervangen.

Inwendig is alleen nog een deel van de oorspronkelijke verdiepingsvloer en de muurplaten/gebintplaten bewaard gebleven. De verdiepingsvloer boven het woongedeelte heeft vloerdelen met een breedte van ca. 24 cm breed. De dakconstructie is verder volledig vernieuwd.

Opvallend is dat de woning in de linker achterhoek een kelder met opkamer had. De kelder was in 1977 nog aanwezig, maar is later verwijderd. De boven de verdiepingsvloer stekende houten wanden van de opkamer zijn wel bewaard gebleven. Deze opzet roept de vraag op of de woning wel een bedrijfsgedeelte had. Het rookkanaal van de (verdwenen) schouw in de eveneens binnen het mogelijke bedrijfsgedeelte gesitueerde keuken is gemetseld met baksteen van 20 x 3,5/4 cm, wat lijkt te wijzen op een vroege oorsprong.

Achter de woonkamer is waarschijnlijk nog een deel van de bedstedenwand met doorloop aanwezig, maar deze delen zijn volledig afgeplaat.

De indeling binnen het achterste deel van de woning is op beperkte muurdelen na geheel nieuw ingevuld na 1977 en volledig nieuw afgewerkt.

Overzicht van de voorgevel met historisch metselwerk (ca. 1900) maar vernieuwde kozijnen.

De volledig vernieuwde linker zijgevel. Ook de dakbedekking is niet historisch.

Naast het terugliggende middendeel van de rechter zijgevel tekent zich nog de oude contour af op de achterzijde van de zijkamer.

Overzicht achterzijde van de woning.

Historisch rookkanaal tegen de voorgevel. De dakconstructie is geheel vernieuwd.

Recente sporen sluiten aan op de oorspronkelijke rechthoekige muurplaat.

Opmerkelijke opkamer met houten wanden onder het linker dakvlak. Het plafond werd verlaagd en de onderliggende kelder is verwijderd.

6.14.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm en karakteristiek
- Hoofdopzet, gevelindeling en metselwerk voorgevel
- Rietdekking
- Opzet schoorsteen boven de voorgevel
- Constructie verdiepingsvloer
- Nog aanwezige restanten historische indeling, inclusief de naast de linker zijgevel gelegen opkamer

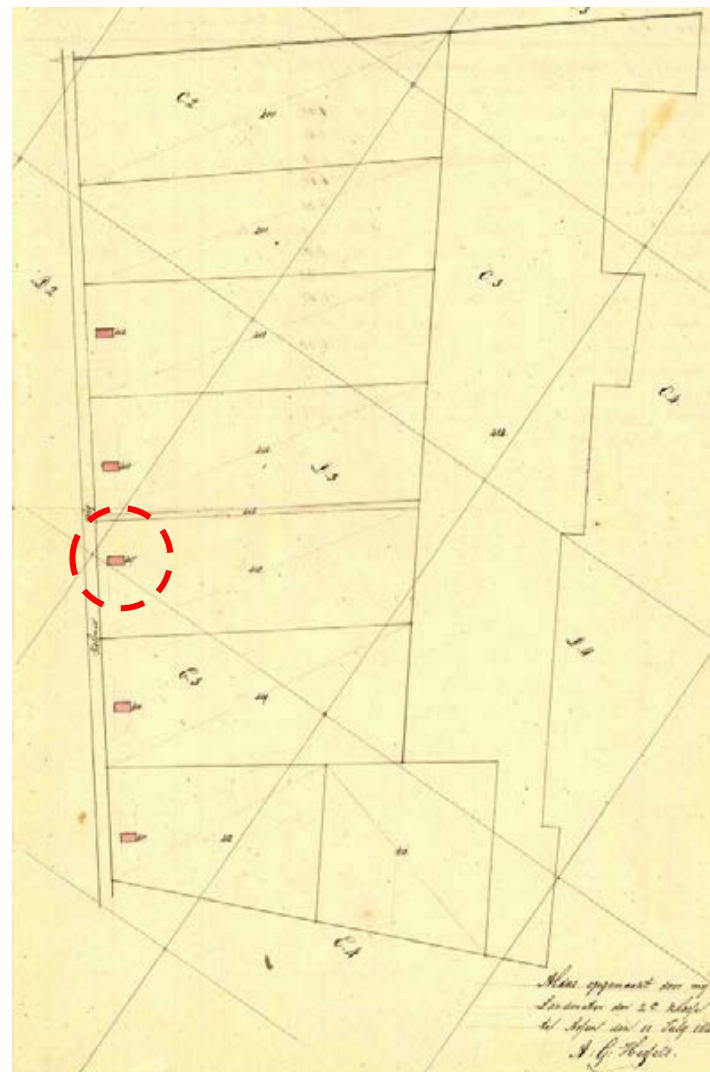
6.15 M.A. VAN NAAMEN VAN EEMNESLAAN 5, WILHELMINA OORD

Locatie: 14

6.15.1 Bouwhistorische bijzonderheden

Het op het kadastrale minuutplan Vledder, sectie D, blad 1 weergegeven grote onbebouwde perceel D76 werd pas in kadastraal dienstjaar 1840 ontgonnen. Hierbij kwamen de percelen van de woningen M.A. van Naamen van Eemneslaan 1 t/m 9 (oneven) tot stand. In totaal betrof het zeven percelen, waarvan alleen de zuidelijke vijf direct werden bebouwd. Op het perceel D407/D408 van de huidige woning M.A. van Naamen van Eemneslaan 5 wordt op de hulpkaart d.d. 11 juli 1840 een rechthoekige woning weergegeven. Opmerkelijk is echter wel dat het bijbehorende eigendomsartikel voor dienstjaar 1858 spreekt van 'ontginning' voor perceel D408 (bouwland).⁶⁷

In dienstjaar 1920 noemt het kadastrale leggerartikel 'Stichting'.⁶⁸ Vervolgens is in dienstjaar 1926 sprake van 'bijbouw'.⁶⁹ In dienstjaar 1961 wordt door het Kadaster gesproken van 'Vereniging'.⁷⁰ Hierna krijgt de woning perceelnummer D1305. Vervolgens is in dienstjaar 1963 sprake van 'Verbouw'.⁷¹ Dit betreft de verbouwing die ook op hierna weergegeven bouwtekening uit 1962 is weergegeven.

Kadastrale hulpkaart D6 d.d. 11 juli 1840. Hierop is de nieuwe indeling van het perceel D76 weergegeven, met links onder de rechthoekige woning.

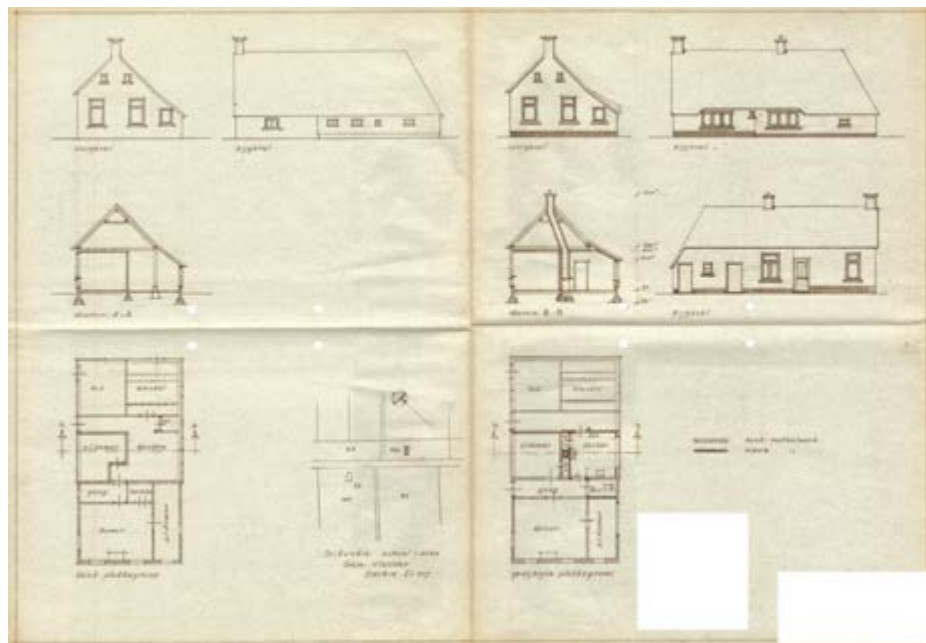
⁶⁷ Leggerartikel 146, regel 526 en 527.

⁶⁸ Leggerartikel 146, regel 1255.

⁶⁹ Leggerartikel 2315, regel 477.

⁷⁰ Leggerartikel 2315, regel 910.

⁷¹ Leggerartikel 2315, regel 1365.

Bouwtekening uit 1962 t.b.v. het verbouwen van de keuken. Links de bestaande situatie en rechts de gewijzigde situatie. Bouwarchief gemeente Westerveld.

Van de verbouwing in 1962 is een bouwtekening aangetroffen. De woning had op dat moment nog grotendeels de oorspronkelijke opzet. Alleen direct aansluitend op het woongedeelte was naast de linker zijgevel een slaapkamer toegevoegd. Verder had het achterhuis nog het gebruikelijke hok en koestal tegen de achtergevel en een privaat tegen de rechter zijgevel. De gevels van het achterhuis waren volledig in hout uitgevoerd. Binnen het woongedeelte was de linker bedstede als 'gang' bij de doorloop gevoegd, maar hier was nog geen buitendeur aanwezig.

Bij de verbouwing werd de bestaande slaapkamer iets naar rechts uitgebreid en werd rechts van de slaapkamer een keuken ingevoegd. Tussen beide ruimtes kwam een keukenschouw met flankerende kasten. De

rechter bedstede werd nu ook bij de gang gevoegd en bood aan de rechterzijde toegang tot een nieuwe w.c. aan de achterzijde van de zijkamer. In de achterwand van het nieuwe ganggedeelte kwam een nieuwe deuropening naar de nieuwe keuken. De indeling van de stal bleef ongewijzigd.

Aan het exterieur veranderden beide zijgevels. Van de linker zijgevel werd geen bestaande situatie weergegeven, maar hier moet de nieuwe buitendeur zijn toegevoegd. De slaapkamer heeft in de nieuwe situatie een groot venster met T-indeling. Of dat voor 1962 al aanwezig was is niet bekend. Bij de rechter zijgevel werd ter plaatse van de zijkamer en nieuwe keuken de dakvoet iets verhoogd. Beide ruimtes kregen een breed venster met een kozijn met twee tussenstijlen. Tussen deze brede vensters werd het nieuwe toiletventertje ingevoegd. De gevel van het achterhuis bleef in hout uitgevoerd. T.b.v. de nieuwe keukenschouw werd een tweede schoorsteen toegevoegd.

Situatie 1977

Op de opmetingstekening en foto uit januari 1977 is de verbouwing in 1962 weliswaar herkenbaar, maar de weergegeven situatie wijkt op nogal wat punten af van de in 1962 beoogde situatie. Vermoedelijk werd de verbouwing in 1962 wel uitgevoerd, maar heeft tussen 1962 en 1977 nog een volgende verbouwing plaatsgevonden.

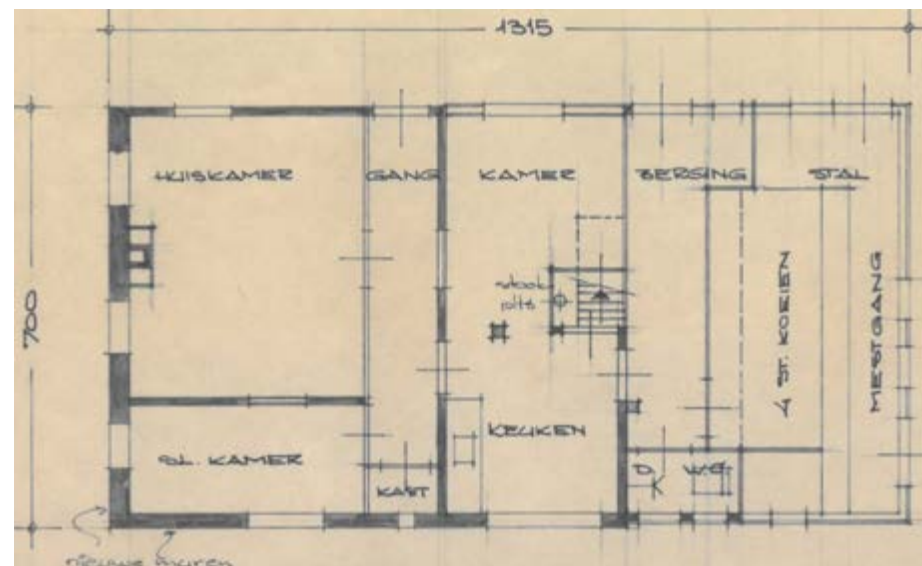
Binnen het oorspronkelijke woongedeelte was de gang nog verder richting de rechter zijgevel doorgezet om een toegang vanuit deze gang tot de zijkamer mogelijk te maken. Het toilet tegen de rechter zijgevel was vervangen door een kast, waarin nog wel het eerdere toiletvenstertje aanwezig was.

In de scheidingmuur tussen het (oorspronkelijk) woongedeelte en bedrijfsgedeelte was nog de tweede (keuken) deur aanwezig. De keuken en slaapkamer waren in 1977 echter tot één keuken/kamer samengevoegd. De schouw was een kwartslag gedraaid en hiernaast was een trap naar de verdieping geplaatst. Een restant van de in 1962 gecreëerde kastenwand bood toegang tot de trap.

Achter de keuken waren een douche en w.c. gecombineerd op de plaats van het oorspronkelijke privaat tegen de rechter zijgevel. Daarnaast was over de hele breedte een gang/berging tussen het woongedeelte en de stal aangelegd.

In 1977 waren de voorgevel en het grootste deel van de rechter zijgevel, waarschijnlijk kort daarvoor, vernieuwd. Vermoedelijk was het eerdere brede venster met twee tussenstijlen naar de linker zijgevel verplaatst. De zijkamer had in 1977 in de vernieuwde rechter zijgevel een smaller venster met één tussenstijl. Waarschijnlijk was het rechterdeel van de rechter zijgevel nog in hout uitgevoerd. De plattegrond geeft echter ter hoogte van de nieuwe sanitaire ruimte wel een gemetselde binnenzijde weer.

De achtergevel had in 1977 nog een deuropening onder een opgewipt dakgedeelte, met daarnaast twee kleine vensters.

Opmetingsplattegrond d.d. januari 1977. Archief MvW.

Foto uit januari 1977 van de voorzijde van de woning. Archief MvW.

Foto uit januari 1977 van de achterzijde van de woning. Archief MvW.

Huidige situatie

Vanaf 1993/1994 heeft een ingrijpende renovatie plaatsgevonden. Vervolgens is de woning in 2008/2009 voorzien van een forse uitbreiding naast de linker zijgevel. Deze uitbreiding is uitgevoerd als een op zichzelfstaand volume dat middels een verbindingsgang met de historische woning werd verbonden.

Bij de opeenvolgende verbouwingen zijn de laatste restanten van de bedsteden verwijderd. De muur tussen de woonkamer en zijkamer werd herbouwd. Deze was uitgevoerd in 'Friese geeltjes' van ca. 19 x 8,5 x 3,8 cm, waarvan een deel werd hergebruikt bij de vernieuwing van de oorspronkelijke scheidsmuur tussen het (oorspronkelijke) woongedeelte en bedrijfs gedeelte. Achter deze muur is werd het achterhuis vrijwel volledig nieuw opgebouwd en is een volledig nieuwe indeling aanwezig. Hierin werd een oorspronkelijk kozijn met opgeklampte

deur herplaatst. Binnen het vroegere bedrijfs gedeelte werd één nieuw gebint geplaatst. Ook de dakconstructie van het oorspronkelijke woongedeelte is vernieuwd. Alleen twee oorspronkelijke ongeprofileerde balken van de verdiepingsvloer behoren hier tot de oorspronkelijke opzet. De huidige schouw en omliggende raveling zijn gereconstrueerd.

Aan het exterieur behoren alleen de deels verstoorde hoofdvorm en de linker zijgevel van het vroegere woongedeelte tot een historische opzet. Dit deel van de linker zijgevel is gemetseld in kruisverband met handvormbakstenen van ca. 19 x 9 x 4 cm; 10-lagen = 47,5 cm. In het midden van dit geveldeel is een dichtgezette deuropening van ca. 115 x 190 cm herkenbaar. Rechts in de gevel een historiserend vorm gegeven niet-oorspronkelijk venster. De dagkanten rond dit venster zijn verstoord. Links in de gevel de in 1962 ingevoegde deuropening, met daarin thans een kozijn met vast glas.

6.15.2 Waardevolle elementen

Door de zeer ingrijpende verbouwingen resteert niet veel van de oorspronkelijke opzet. Nog aanwezige historische delen vormen dan ook de waardevolle elementen:

- Hoofdvorm, uitgezonderd de verhoogde dakvoet bij de rechter zijgevel en achtergevel
- Hoofdopzet voorgevel met vensterverdeling en schoorsteen
- Historisch metselwerk van de linker zijgevel van het oorspronkelijke woongedeelte
- Restanten verdiepingsbalklaag boven woonkamer (2 balken)
- Herplaatst historisch kozijn met opgeklampte deur
- Hergebruikte 'Friese geeltjes'

Overzicht voorgevel en rechter zijgevel.

Overzicht voorgevel en linker zijgevel.

Dichtgemetselde deuropening in de linker zijgevel.

De twee donkerder gekleurde balken behoren tot de oorspronkelijke constructie.

Deels werden uit het pand afkomstige 'Friese geeltjes' hergebruikt

In het herbouwde achterhuis herplaatste oorspronkelijke opgeklampte deur.

Klampzijde van de hergebruikte deur.

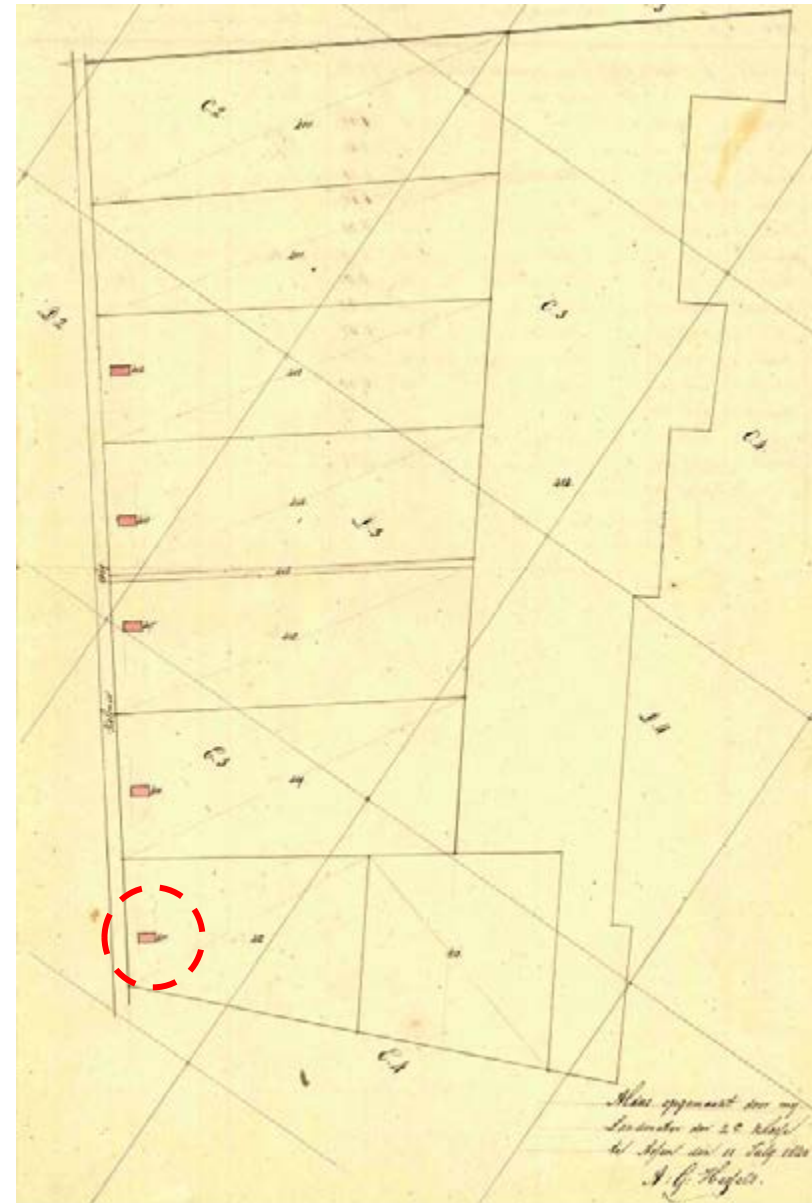

6.16 M.A. VAN NAAMEN VAN EEMNESLAAN 9, WILHELMINA OORD

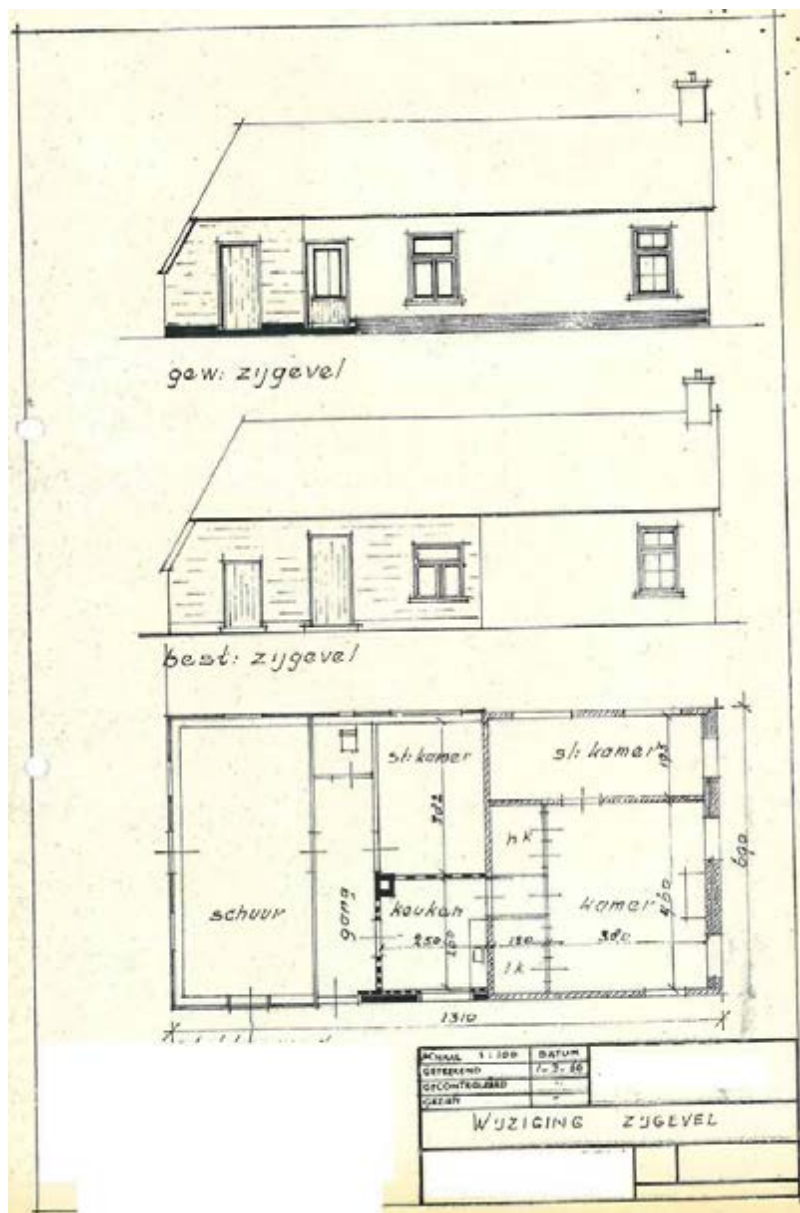
Locatie: 15

6.16.1 Bouwhistorische bijzonderheden

Het op het kadastrale minuutplan Vledder, sectie D, blad 1 weergegeven grote onbebouwde perceel D76 werd pas in kadastraal dienstjaar 1840 ontgonnen. Hierbij kwamen de percelen van de woningen M.A. van Naamen van Eemneslaan 1 t/m 9 (oneven) tot stand. In totaal betrof het zeven percelen, waarvan alleen de zuidelijke vijf direct werden bebouwd. Op het perceel D411/D412 van de huidige woning M.A. van Naamen van Eemneslaan 9 wordt op de hulpkaart d.d. 11 juli 1840 een rechthoekige woning weergegeven.

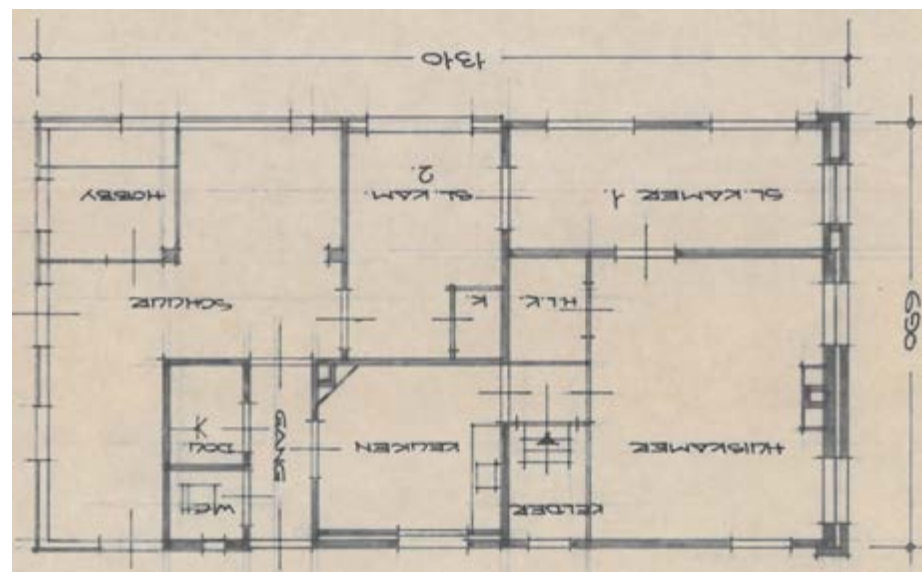

Kadastrale hulpkaart D6 d.d. 11 juli 1840. Hierop is de nieuwe indeling van het perceel D76 weergegeven, met linksonder de rechthoekige woning.

Bouwtekening d.d. 01-09-1966, waarop een keuken werd ingebouwd. Bouwarchief gemeente Westerveld.

Een bouwtekening uit 1966 toont de gedeeltelijke verstening van de linker zijgevel van het bedrijfsgedeelte bij de afsplitsing van een keuken in het voorste deel van het bedrijfsgedeelte. Deze keuken, met een hoekschouw in de rechter achterhoek is ook uitgevoerd en nog altijd aanwezig. De opmetingstekening uit 1977 laat echter op diverse punten een afwijkende indeling van het vroegere bedrijfsgedeelte zien. Zo bevindt zich dan het in 1966 nog naast de rechter zijgevel gesitueerde toilet naast de linker zijgevel met aansluitend ook een douche. Binnen de naast de keuken gesitueerde slaapkamer was in 1977 een vaste kast gemaakt.

Opmetingsplattegrond d.d. maart 1977. Omwille van de vergelijking met naastgelegen tekening is deze geroteerd. Archief MvW.

Foto van de woning uit maart 1977.

Ook in 1977 was de woning al sterk gewijzigd. In de huidige situatie resteert alleen bij de linker zijgevel ter hoogte van het oorspronkelijke woongedeelte een deel met ouder muurwerk in halfsteens verband met baksteen van ca. 21/21,5 x 10/10,5 x 5/5,5 cm; 10-lagen = 62 cm, maar ouder dan het eerste kwart van de twintigste eeuw is dit niet. De kozijnen in dit geveldeel zijn later vernieuwd. De overige gevels zijn in fasen vernieuwd en geven in de huidige situatie geen bruikbare aanwijzingen ten aanzien van een vroegere opzet.

Het interieur is vanaf ca. 2000 volledig gerenoveerd en deels nieuw ingevuld. Een deel van de opzet van een bedstede (thans zonder bedstede) met onderliggende kelder naast de linker zijgevel, de vroegere muur tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte en de in 1966 ingevoegde keuken

bleven behouden, maar verdere historische afwerkingen en binnendeuren zijn hier verdwenen. Binnen de naast de rechter zijgevel gesitueerde slaapkamer (vergroot ten opzichte van de situatie in 1977) bevinden zich twee vierkante gebintstijlen op een lage gemetselde poer met houten slof. Op de stijlen sluiten rondhouten windschoren aan. Bij de voorste stijl alleen aan de achterzijde, bij de achterste stijl aan voor- en achterzijde. Het halfhouts gespijkerde rechthoekige korbeel is bij de voorste gebintstijl afgezaagd, maar bij de achterste gebintstijl nog aanwezig. De achterste stijl heeft aan de voorzijde een ondiepe keep waarop eerder waarschijnlijk een rechthoekige regel aansloot. Deze zal ook in 1966 al niet meer aanwezig zijn geweest. De gebinten hebben rechthoekige dekbalken, maar daarvan is slechts een zeer beperkt deel zichtbaar boven de recente verdiepingsvloer.

De historische rechthoekige gebintplaat en muurplaat zijn waarschijnlijk nog geheel aanwezig, maar grotendeels afgetimmerd. Bij het achterste deel van de dakvlakken zijn de (vermoedelijk eerder vernieuwde) rondhouten sporen zichtbaar, maar het (grootste) voorste deel is volledig afgetimmerd. In plaats van haanhouten zijn twee rechthoekige gordingen met daartussen rechthoekige regels toegepast.

Overzicht voorzijde van de woning.

Ouder muurwerk (XXa) van de linker zijgevel van het oorspronkelijke woongedeelte.

Overzicht linkerzijde van de woning.

Overzicht van de rechter zijgevel.

Restant van de historische structuur van de doorloop en (verwijderde) bedstede met onderliggende kelder. Alle delen zijn thans recent afgewerkt.

Zicht in de recent afgewerkte kelder.

Rechter gebintstijl van het voorste gebint. Hier is één rondhouten windschoor aanwezig. Het rechthoekige korbeel is afgezaagd.

Afgezaagd rechthoekig korbeel van de voorste gebintstijl.

Overzicht gebintstijl van het achterste gebint. De stijl heeft in de voorzijde, onder de rondhouten windschoor, een ondiepe keep.

De achterste rondhouten windschoor.

De rechthoekige dekbalk van het achterste gebint. Onder de pijl is de bovenzijde van het korbbeel herkenbaar.

Alleen bij het achterste deel van de dakconstructie zijn nog de rondhouten sporen zichtbaar. Rechtsboven is de latere rechthoekige gording met tussenregel zichtbaar.

Beeld van de verder volledig afgetimmerde dakconstructie, gezien richting de voorgevel.

6.16.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm en karakteristiek
- Hoofdopzet en gevelindeling voorgevel met bovenliggende schoorsteen
- Historisch muurwerk linker zijgevel oorspronkelijk woongedeelte
- Karakteristiek, deels met horizontale potdekseling uitgevoerde gevels van het vroegere bedrijfsgebouw.
- Constructie verdiepingvloer oorspronkelijk woongedeelte
- Ruimtelijke structuur kelder en doorloop
- Gebinten, gebintplaat en muurplaat
- Karakteristiek (vernieuwde) rondhouten sporen

6.17 JONGKINDT CONINCKLAAN 8 BOSCHOORD

Locatie: 16

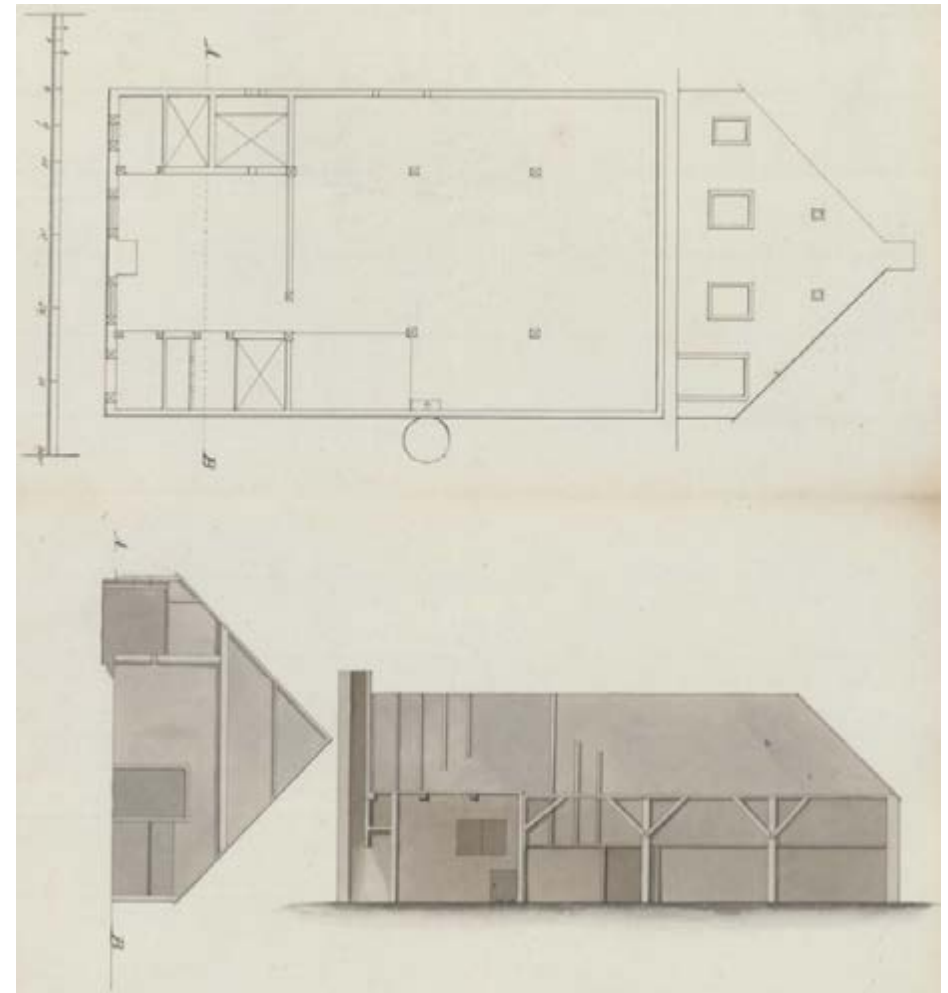
6.17.1 Bouwgeschiedenis

De woning Jongkindt Conincklaan 8 behoort tot het type 5, dat werd gebouwd in 1823 en de eerste helft van 1824. Dit is het enige type, waarvan een bouwtekening beschikbaar is. Van dit type waren oorspronkelijk 75 woningen gepland, maar er zouden slechts 25 woningen gebouwd worden.

Dit zijn de eerste woningen met een volledig rechthoekige plattegrond en de contouren van de 25 woningen zijn goed herkenbaar op het kadastrale minuutplan, Vledder, sectie A, blad 4.

Uitsnede kadastraal minuutplan Vledder, sectie A, blad 4. De 25 koloniewoningen van de 7de kolonie zijn rood gemarkeerd. Het perceel bij Jongkindt Conincklaan 8 is met een stippellijn omkaderd. RCE.

Bouwtekening van dit 'nieuwe' type woning d.d. 1822. DA, nr. 0186, inv.nr. 63, nr. 0533

De woningen van dit type werden ontworpen en gebouwd door aannemer Hendrik Smit uit het nabijgelegen Doldersum. De bouwkosten bedroegen Fl. 500,- per stuk, waarbij de stenen en kalk bij de Maatschappij werd betrokken.

Hoewel de bouwtekening wat schematisch is kunnen hieraan belangrijke kenmerken van de woning worden ontleend. De maten zijn weergegeven in voeten. Hoewel de definitie van de 'voet' nogal verschilt, werd veelal de Rijnlandse voet van 0,314 meter gehanteerd. De getekende woning zou daarmee een afmeting krijgen van ca. 8,3 x 14,2 meter. De afmetingen van deze woning werden echter in februari 1977 gemeten op 7,6 x 13,51 meter. Dat betekent dat een voetmaat van ca. 0,288 á 298,7 meter gehanteerd is. Ook wijkt de lengte-breedte verhouding tussen de getekende woning en de in 1977 gemeten woning ca. 4 % af.

Ondanks deze afwijkingen vertoont de woning ontegenzeggelijk de belangrijkste kenmerken van de getekende woning. Karakteristiek zijn de rechthoekige plattegrond, de symmetrische gemetselde voorgevel met een schoorsteen boven de voorgevel en een pannengedekt zadeldak met wolfeind boven de achtergevel. De symmetrie werd bereikt door aan weerszijden van de woonkamer een 'uitlaat' toe te passen. Daarmee was sprake van een traditionele driebeukige hallehuisopzet. In de zijbeuken naast de woonkamer waren bedsteden en/of slaapkamertjes ondergebracht. In het achterhuis bevond het privaat zich tegen de rechter zijgevel. Die opzet is op veel opmetingstekeningen uit 1977 herkenbaar. Mogelijk vormde dit nieuwe type de aanleiding voor die locatie die bij verbouwingen navolging vond bij de oudere types.

Vroege veranderingen

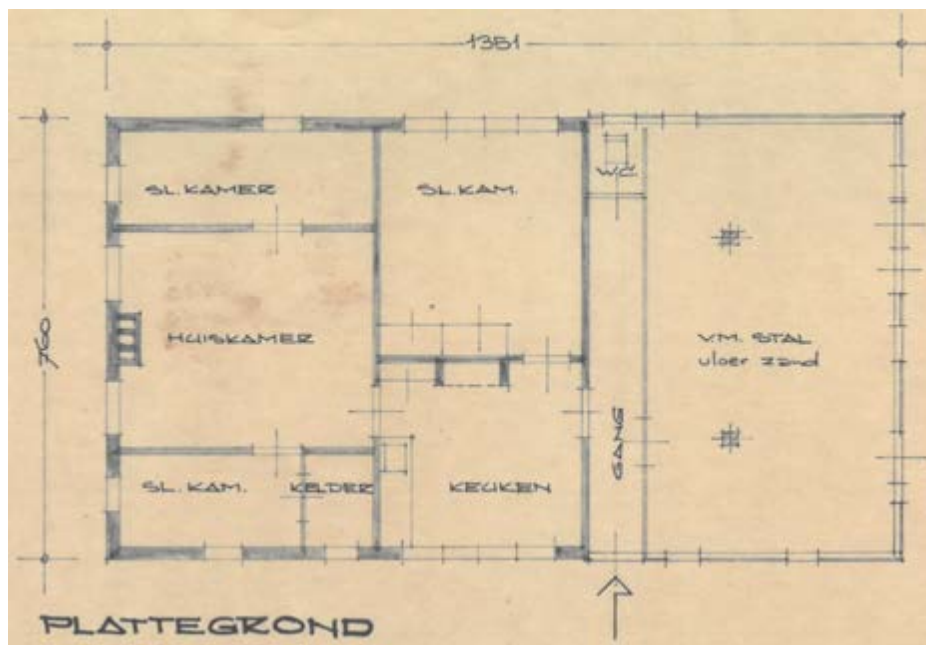
Er zijn geen concrete aanwijzingen voor het volledig vernieuwen van de woning. De locatie en grondvorm bleven ongewijzigd. Wel vermeldt het Kadaster dat in dienstjaar 1871 de woning werd 'veranderd'.⁷² Op basis van het huidige metselwerk van het oorspronkelijke woongedeelte werden de

gevels vermoedelijk in 1871 vernieuw. Daarbij kwam ook de toegang in de voorgevel te vervallen. De hoofdvorm bleef behouden en daarmee waarschijnlijk ook de constructies. Mogelijk kreeg het achterhuis bij deze verbouwing houten gevels in plaats van de oorspronkelijke stenen gevels.

De woning bleef eigendom van de Maatschappij, maar blijkbaar vonden wel de nodige wijzigingen plaats. Helaas is de weergave door het Kadaster onvoldoende specifiek om die veranderingen ook te herkennen. Allen de veranderingen aan het terrein zijn herkenbaar. Daar werd de grens tussen het woonperceel en de akker wat opgeschoven richting de woning. Datzelfde gebeurde overigens ook bij alle overige woningen.

Waarschijnlijk in de eerste helft van de twintigste eeuw werd het woongedeelte uitgebreid binnen het achterhuis door een keuken en slaapkamer in het voorste gebintvak te realiseren. De keuken kreeg een schouw tegen de tussenmuur en hierboven verrees een tweede schoorsteen op de nok. Zowel de keuken als de slaapkamer kregen een breed venster met een kozijn met tussenstijlen.

⁷² Leggerartikel 146, regel 68, perceel 250, wordt regel 1222, perceel 759.

Opmetingstekening uit februari 1977. Archief MvW.

Situatie 1977

De woning stond in februari 1977 leeg en 'raakt[e] t.g.v. leegstand snel in verval'.

Naast de weergave van enkele onderdelen wordt vermeld dat sprake was van 'rietisolatie' en een dekking van 'gegolfde Friese pannen'. Het interieur was 'verkrot'.

Het oorspronkelijke woongedeelte had nog een symmetrische opzet, maar bedsteden waren niet meer aanwezig. Vermoedelijk waren beide zijmuren van de huiskamer al vernieuwd. Ook was geen toegang meer in de voorgevel aanwezig, zoals weergegeven op de tekening uit 1822.

Achter het oorspronkelijke woongedeelte was een tweede woontravee ontstaan met een keuken naast de rechter zijgevel en een grote slaapkamer met breed venster naast de linker zijgevel. Daarachter volgde een dwarsgang met de buitendeur in de rechter zijgevel en het privaat aan het linker uiteinde, tegen de zijgevel. Het achterste deel, met een diepte van ca. anderhalf gebintvak, werd aangeduid als 'V.M. STAL' met een zandvloer. Hier waren de gevels uitgevoerd in hout.

De woning in februari 1977. Archief MvW.

In plaats van het op de tekening uit 1822 weergegeven zadeldak met wolfeind was in 1977 aan de achterzijde sprake van een volledig schilddak. T.b.v. De toegevoegde keuken was een tweede schoorsteen op de nok toegevoegd.

Latere wijzigingen

Ten opzichte van de situatie in 1977 hebben veel veranderingen plaatsgevonden. Blijkbaar is (kort) na 1977 een ingrijpende renovatie uitgevoerd om de vervallen woning weer bewoonbaar te maken. Naar verluid zou er in deze periode een brand zijn geweest. Het huidige spant vertoont daar echter geen sporen van.

Bij de renovatie bleven hoofdzakelijk de gevels van het oorspronkelijke woongedeelte intact. Wel werden daar de kozijnen vernieuwd. Het middendeel van de zijgevels werd sterk gewijzigd t.b.v. de nieuwe indeling. Een nieuwe entree werd terugliggend uitgevoerd. De gevels van het achterhuis werden vernieuwd met toepassing van een potdekseling.

Van de constructies bleef alleen het achterste gebint (herkenbaar) bewaard. Mogelijk bleven (delen van) de verdiepingsvloer bewaard. De dakvlakken werden volledig vernieuwd.

In het interieur kwam de linker zijkamer te vervallen. Aan de rechterzijde bleven de ruimtelijke structuren van een kleine slaapkamer en de kelder gehandhaafd, maar afwerkingen en kozijnen werden vernieuwd. Achter het oorspronkelijke woongedeelte werd de volledige indeling vernieuwd in een grotendeels gewijzigde opzet. Alleen een deel van de muur tussen de keuken en de slaapkamer resteert hier mogelijk van de eerdere opzet, maar door vernieuwde afwerkingen en binnendeuren is dit niet herkenbaar.

6.17.2 Extérieur

Algemeen

De woning heeft, op een rechthoekige plattegrond van ca. 7,6 x 13,51 meter, een driebeukige hallehuisopzet. Het met rode Friese golfpannen gedekte dak sluit met recente windveren en dekstukken aan op de als topgevel uitgevoerde voorgevel. Deze gevel wordt bekroond door een vernieuwde, in halfsteens verband gemetselde schoorsteen met metalen rookgasafvoer.

Boven de achtergevel is het dak met een volledig schild uitgevoerd. Op het midden van de nok is een overeenkomstig uitgevoerde tweede schoorsteen aanwezig. Onder de dakvlakken zijn vernieuwde zinken mastgoten aanwezig.

Overzicht woning vanaf de Jongkindt Conincklaan.

Voorgevel

De voorgevel is gemetseld met regelmatige baksteen van ca. 21 x 9,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 64 cm. De vernieuwde voegen zijn als snijvoegen uitgevoerd. Dit metselwerk dateert mogelijk uit 1871, maar kan gezien de zeer regelmatige opzet ook later nog zijn vernieuwd. Dit is door de geschilderde afwerking niet goed vast te stellen. Tot aan de verdiepingsvloer is sprake van een steens opzet in kruisverband. Op de verdieping betreft het halfsteens verband. Langs de dakvlakken zijn vlechtingen toegepast. Op de begane grond zijn vier vensters aanwezig, allen met volledig vernieuwde invullingen. Boven de twee grotere middelste openingen zijn anderhalfsteens strekken aanwezig. Boven de kleinere zijopeningen en de twee kleine vensters op de verdieping zijn rollagen toegepast. In het metselwerk zijn geen sporen herkenbaar van een eerdere deuropening ter plaatse van één van de zijvensters.

Overzicht voorgevel.

Rechter zijgevel

Van de rechter zijgevel heeft alleen het linkerdeel nog ouder metselwerk met baksteen van ca. 21 x 9,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 64 cm in halfsteens verband. De voegen zijn ook hier als snijvoegen uitgevoerd, maar veel minder uitspringend dan de (vernieuwde) voegen van de voorgevel. In dit geveldeel een venstertje en kelderlicht, beiden met vernieuwde invullingen.

Vanaf de rechter dagkant van het kelderlicht is de gevel vernieuwd in recente machinale steen. Hier volgt de na 1977 tot stand gekomen verdiepte entree. Recht van de entree volgt een breed venster. Het rechter deel van de gevel is uitgevoerd met een recente ruw gezaagde horizontale potdekseling.

Alleen het voorste (linker) deel van de rechter zijgevel heeft ouder muurwerk.

Linker zijgevel

Van de linker zijgevel heeft alleen het rechterdeel ouder metselwerk met baksteen van ca. 21 x 9,5 x 5,5 cm; 10-lagen = 64 cm in halfsteens verband. De voegen zijn als snijvoegen uitgevoerd. In dit geveldeel één venster met een vernieuwde invulling. Uit de verstoorde dagkanten blijkt dat de opening niet oorspronkelijk is.

Het geheel vernieuwde linkerdeel van de gevel heeft links een ruw gezaagde horizontale potdekseling en in het middendeel metselwerk van recente Waalformaat bakstenen. In deze delen enkele bij de vernieuwde gevelopzet tot stand gekomen vensters.

Achtergevel

De achtergevel is volledig vernieuwd en uitgevoerd met een ruw gezaagde horizontale potdekseling. Ook hierin enkele bij de vernieuwde gevelopzet behorende vensters.

Middendeel van de linker zijgevel, met rechts ouder muurwerk met een niet-oorspronkelijk venster.

Overzicht achtergevel en linker zijgevel.

6.17.3 Constructie en interieur

Constructie

Van de constructies is uitsluitend het achterste dekbalkgebint nog aanwezig en zichtbaar. Deze is uitgevoerd met stijlen, een dekbalk en halfhouts gespijkerde korbelen van rondhout. Op de achterzijde van de stijlen sluiten rondhouten schoren aan. Deze zijn aan de onderzijde iets in de stijl gekeept. Alle op de begane grond zichtbare delen zijn volledig geschilderd en lijken daardoor erg regelmatig. De boven de verdiepingsvloer liggende dekbalk is ongeschilderd. De korbelen zijn hier eveneens halfhouts gespijkerd.

Alle verdere constructies worden door latere afwerkingen aan het zicht onttrokken. In ieder geval de dakconstructie is geheel vernieuwd. Mogelijk kunnen delen van de balklaag boven de oorspronkelijke (voorste) woonruimtes historisch zijn.

In het interieur zijn geen historische elementen herkenbaar. Op de plaats van de vroegere schouw tegen de voorgevel bevindt zich een recente schouw.

Rechter gebintstijl van het dekbalkgebint, gezien vanaf de achtergevel.

Linker gebintstijl van het achterste (enige) dekbalkgebint.

De rondhouten dekbalk ligt boven de latere verdiepingsvloer.

Gespijkerde verbinding tussen de dekbalk en het korbeel.

Interieur

Het interieur heeft volledig vernieuwde afwerkingen. Ook alle kozijnen en binnendeuren zijn vernieuwd. Slechts een deel van de huidige ruimtelijke structuur komt overeen met de situatie in 1977. Dit betreft de muur tussen de woonkamer en de rechter zijkamer en kelder, de muur die oorspronkelijk het woongedeelte scheidde van het bedrijfsgedeelte en een deel van de muur tussen de keuken en slaapkamer in het voorste deel van het vroegere bedrijfsgedeelte. Mogelijk zijn hier oudere delen bewaard gebleven, maar door de vernieuwde afwerkingen is dit niet vast te stellen.

Binnen het vroegere bedrijfsgedeelte is verder na 1977 een volledig nieuwe invulling tot stand gekomen.

6.17.4 Bevindingen

Algemeen

Hoewel de woning nog duidelijk de karakteristiek heeft van dit unieke, laatst ontwikkelde type koloniewoningen is de woning zeer ingrijpend gewijzigd. Slechts beperkte delen van de gevels en constructies bleven bewaard. De ruimtelijke structuur herinnert slechts op hoofdlijnen aan de oorspronkelijke opzet, maar alle afwerkingen zijn vernieuwd en historische elementen zijn niet meer aanwezig.

Waardevolle elementen

- Symmetrische hoofdopzet
- Opzet en indeling voorgevel met schoorsteen boven de voorgevel
- Herkenbaarheid locatie kelder door kelderlicht
- Metselwerk voorgevel en voorste delen zijgevels

- Karakteristiek vernieuwde invullingen gevelopeningen voorgevel en voorste delen zijgevels
- Pannendekking met Friese golfpannen

6.18 OOSTVIERDEPARTEN 3, NOORDWOLDE (VRIJBOERHOEVE)

Locatie: 17

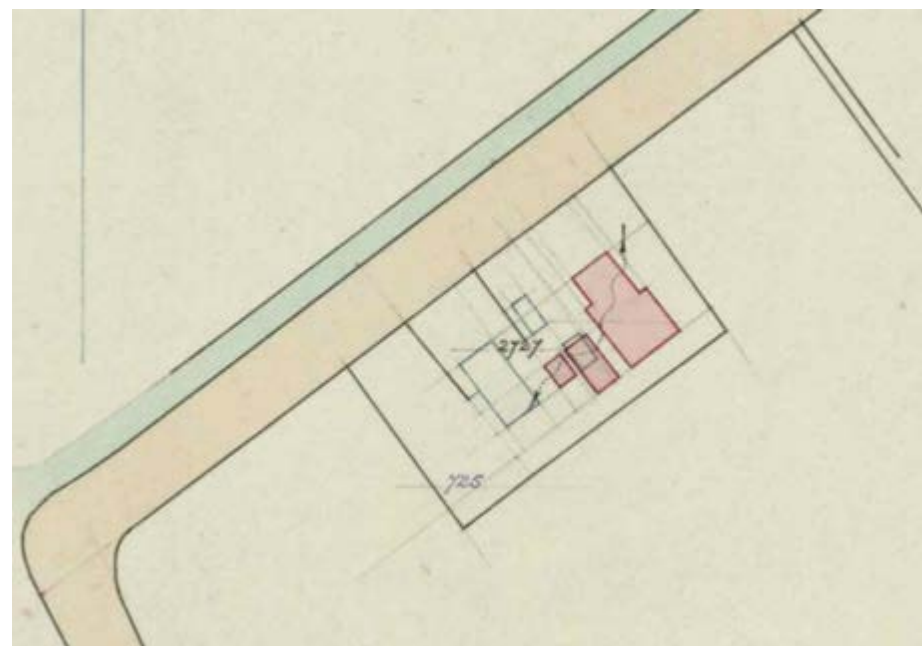
6.18.1 Bouwhistorische bijzonderheden

Op het kadastraal minuutplan Noordwolde, sectie C, 2^e blad wordt direct ten westen van de huidige woning een rechthoekige koloniewoning weergegeven. Dit betreft een woning van het vierde type, dat direct werd voorzien van een uitgebouwde zijkamer. Het betreft perceelnummer C594. De bijbehorende akker heeft perceelnummer C595.

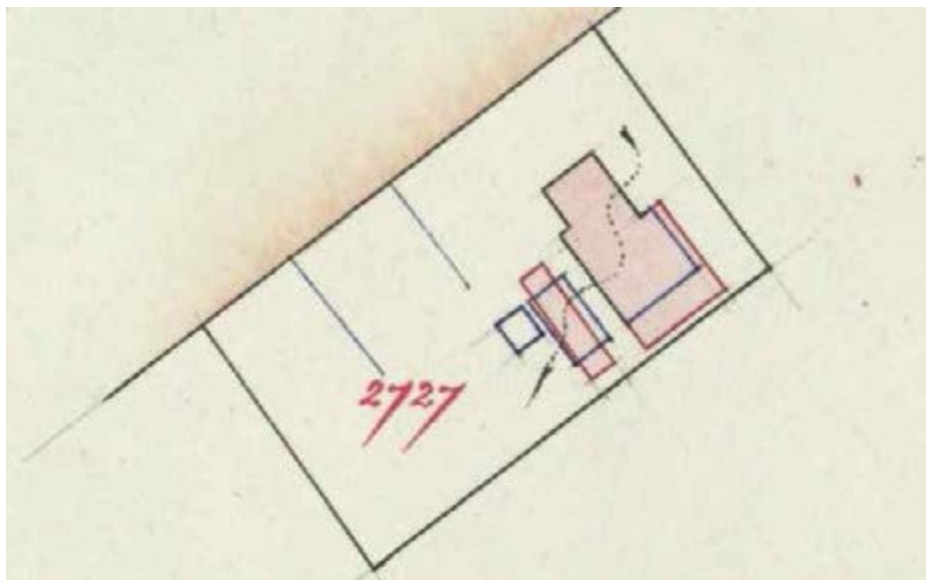
Detail uit het kadastraal minuutplan, Noordwolde, sectie C, nr. 594. De cirkel markeert de locatie van de huidige woning. Kadaster.

In 1911 was het perceelnummer H725 geworden. In dat jaar werd even ten oosten van de bestaande woning de huidige, aanzienlijk grotere vrijboerhoeve gebouwd. Het achterhuis was iets minder breed en diep dan het huidige achterhuis. Ten westen van de woning werden twee kleinere bijgebouwen gebouwd. De oorspronkelijke woning en een oudere schuur werden gesloopt. Hierna werd het perceelnummer H2727.

Kadastrale hulpk kaart H382 d.d. juni 1912. De bestaande woning op het perceel H725 werd gesloopt en de nieuwe woning met twee bijgebouwen (rood gearceerd) werd vastgelegd. Kadaster.

Vermoedelijk in de eerste helft van 1944 werd het achterhuis vernieuwd en daarbij naar links en naar achteren uitgebreid. De nieuwe situatie werd door het Kadaster op 1 augustus 1944 op een veldwerk vastgelegd, maar pas in augustus 1946 op een hulpk kaart uitgewerkt.

Kadastrale hulpkaart H745 d.d. augustus 1946. Het achterhuis werd vernieuwd en naar links en naar achteren uitgebreid. De bestaande schuren werden door één nieuwe schuur vervangen. De blauwe lijnen geven de oude contouren weer. Kadaster.

Tegelijkertijd werden de twee in 1911 gebouwde schuren, links van de woning gesloopt en vervangen door het huidige langgerekte bouwdeel.

Hierna hebben zowel aan het interieur als het exterieur modernisering plaatsgevonden, maar daarvan zijn geen bronnen aangetroffen.

Huidige situatie

De woning Oostvierdeparten 3 werd gebouwd als vrijboerhoeve en is dan ook van een veel jonger en groter type, gebouwd in 1911. Het achterhuis werd in 1944 vernieuwd en naar links en naar achteren vergroot. Achter het woongedeelte zijn daardoor geen historische gevels meer bewaard gebleven.

Het oorspronkelijke deel heeft een eenvoudige rechthoekige opzet met een met betonnen sneldekkers gedekt zadeldak met een betimmerd overstek boven de voorgevel. De gevels zijn gemetseld in baksteen van 19,5/21,5 x 10,5/11 x 5,5 cm; 10-lagen = 66,5 cm. Evenals bij de oorspronkelijke woningen is de voorgevel op de begane grond steens en in kruisverband gemetseld. De verdieping van de voorgevel en de beide zijgevels zijn halfsteens en in halfsteens verband gemetseld. De voorgevel is symmetrisch, vier traveeën breed met een voordeur in de tweede travee van rechts. Op de verdieping zijn twee vensters aanwezig. Alle openingen sluiten af met strekken, de vensters hebben bakstenen lekdorpels. De vensters hebben kozijnen met een biljoenprofiel, op de begane grond met zesruits schuiframen en op de verdieping met vierruits stolpramen.

De rechter zijgevel heeft twee vensters met vernieuwde invullingen. De linker zijgevel vertoont nog enige overeenkomst met de oorspronkelijke koloniewoningen. Hier is rechts een venster met zesruits schuifraam aanwezig en geheel links een hoger geplaatst klein venstertje dat oorspronkelijk uitkwam in een bedstede. Direct links van dit venstertje bevindt zich de oorspronkelijke achterhoek van het woongedeelte. Links daarvan is een dubbele deeldeuropening met een kozijn met (vernieuwde) opgeklampte deuren aanwezig. De deuren boden oorspronkelijk toegang tot een dwarsdeel achter het woongedeelte. Bij de rechter zijgevel is de zijbeuk van het vernieuwde achterhuis verder naar voren doorgezet, zodat hier geen gevels van het oorspronkelijke bedrijfs gedeelte meer zichtbaar zijn.

Het interieur van het woongedeelte is ingrijpend gerenoveerd. Hier resteert nog een beperkt deel van de oorspronkelijke indeling. Die indeling bestond uit een huiskamer ter breedte van twee traveeën aan de linkerzijde en een

keuken ter breedte van één travee aan de rechterzijde. Daartussen bevond zich (achter de voordeur) een kleine hal met deuren in beide zijmuren. Daarachter volgden, op dezelfde breedte, eerste twee naast elkaar gelegen vaste kasten en vervolgens de schouwen van beide ruimtes. Daarachter mogelijk nog weer twee kasten t.b.v. een symmetrie in relatie tot de schouwen. Tegen de achterwand van de huiskamer bevonden zich twee bedsteden. De keuken was minder diep. Van de oorspronkelijke opzet resteren nog slechts één kast en de schouw in de keuken. In de huiskamer zijn de kasten verdwenen en is de schouw sterk versoberd. De hal achter de voordeur is opgedeeld en bij beide naastgelegen ruimtes gevoegd.

De verdere indeling van de begane grond is niet bekend en in de huidige gerenoveerde staat niet meer herkenbaar. Boven dit oorspronkelijke woongedeelte is een enkelvoudige balklaag met ojiefprofielen aanwezig.

Binnen het in 1944 vernieuwde achterhuis zijn twee oorspronkelijke dekbalkgebinten behouden, welke op de begane grond niet zichtbaar, of vernieuwd zijn. De gebinten zijn uitgevoerd in rondhout met gespijkerde rondhouten windschoren en halfhouts gespijkerde rechthoekig gezaagde korbelen. Ook de gebintplaten zijn rechthoekig gezaagd. Die opzet komt overeen met de in de oudere koloniewoningen, op veel kleinere schaal, werd toegepast. Een opvallend detail is de wijze waarop de dekbalken aansluiten op de bovenzijde van de gebintstijlen. Hier zijn ronde gaten, ter grootte van de stijlen, in de onderzijde van de dekbalken gemaakt, zodat deze over de koppen van de ronde stijlen vallen. Aan de binnenzijde van de stijlen zijn gesmede pennen in de onderzijde van de dekbalken geslagen. Deze zijn met twee zware krammen vastgezet aan de stijlen.

De dakvlakken zijn uitgevoerd met rondhouten sporen met rechthoekig gezaagde haanhouten. Deze delen werden waarschijnlijk in 1944 wel vernieuwd.

Overzicht voorzijde van de woning.

Rechterzijde woning, met rechts de schuur uit 1944.

Oorspronkelijke voordeur met bovenlicht.

Eén van de oorspronkelijke kozijnen met zesruits schuiframen in de voorgevel.

Oorspronkelijke vensters met stolpramen op de verdieping.

Overzicht achterzijde van de woning.

Overzicht van de schuur uit 1944.

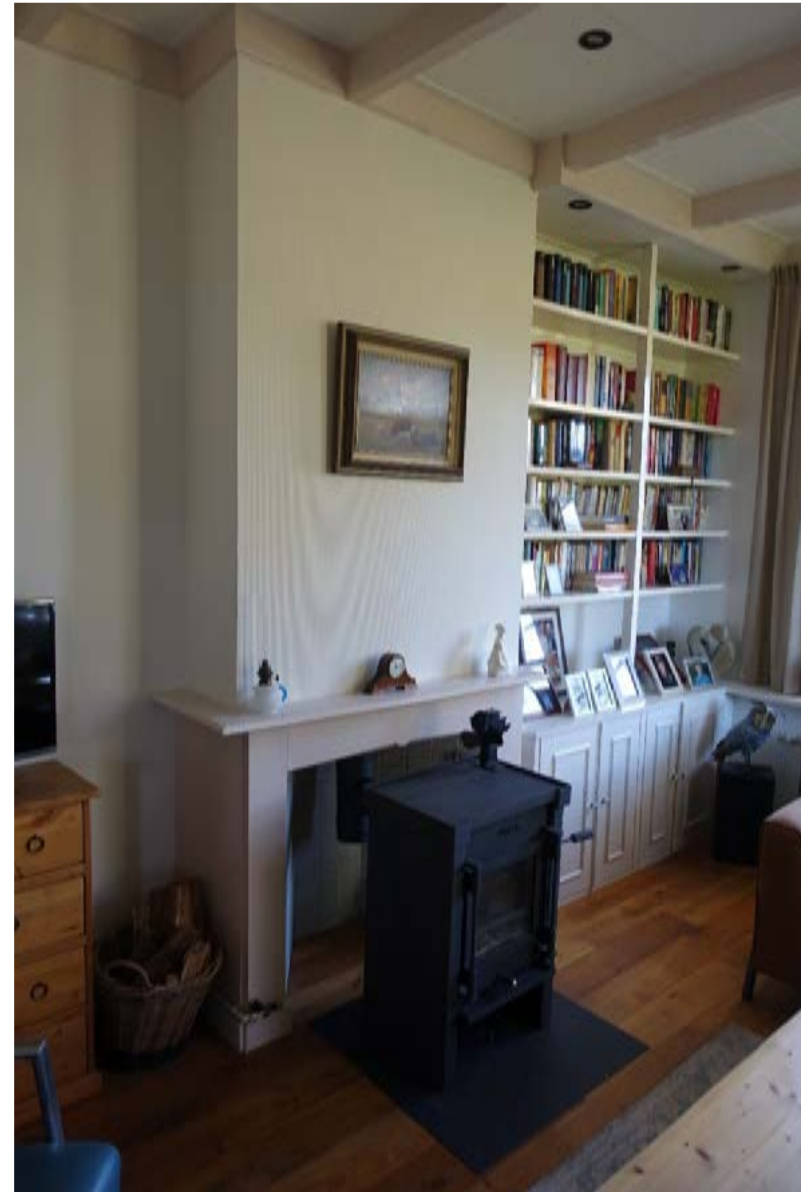
Enkelvoudige balklaag boven de keuken in het oorspronkelijke woongedeelte.

Keukenschouw, met links daarvan één van de oorspronkelijke twee vaste kasten.

Venster met oorspronkelijke omlijstingen en vensterbank.

Oorspronkelijke stookplaats met versoberde houten mantel in de woonkamer. De vaste kasten aan weerszijden van de schouw zijn verdwenen.

Gebinten onder het rechter dakvlak van het achterhuis.

Detail bovenzijde van één van de gebintstijlen onder het linker dakvlak.

Detail gesmede pen in de onderzijde van de dekbalk. Deze pen is met twee zware krammen met de gebintstijl verbonden.

6.14.2 Waardevolle elementen

- Hoofdvorm inclusief uitbreiding bedrijfsgedeelte
- Herkenbaar onderscheid woongedeelte/bedrijfsgedeelte door krimpen
- Oorspronkelijke delen gevels voorhuis met daarin aanwezige oorspronkelijke kozijnen
- Karakteristiek dubbele opgeklampte deeldeuren in linker zijgevel
- Schoorsteen boven woongedeelte
- Constructie verdiepingsvloer
- Gebinten en hoofdopzet dakvlakken met rondhouten sporen achterhuis
- Schouwen en kast tussen woonkamer en keuken

7 BOUWHISTORISCHE BEVINDINGEN

7.1 VOORTDURENDE VERANDERING

Alle bezochte woningen blijken zeer sterk te zijn verbouwd. Door de beperkte omvang van de koloniewoningen hebben de bewoners altijd te kampen gehad met een tekort aan woon- en werkruimte. Dit heeft tot gevolg gehad dat men voortduren heeft gezocht naar mogelijkheden om de beschikbare ruimte zo efficiënt mogelijk te benutten. Helaas heeft dit tot ontelbare kleine en grote aanpassingen geleid. Dit bemoeilijkt een onderscheid tussen de typen en maakt dat waarden vaak meer in latere, maar inmiddels wel historische, onderdelen liggen dan dat nog sprake is van daadwerkelijk oorspronkelijke delen.

7.2 HERKENBAARHEID VAN DE TYPOLOGIE IN HET VELD

De locaties van de woningen bieden een belangrijk aanknopingspunt ten aanzien van de typologie omdat met de gefaseerde aanleg van de opeenvolgende koloniën ook een ontwikkeling in de woningen herkenbaar is. Vermoedelijk werden echter al snel ook eerdere woningen aangepast op de nieuwe ontwikkelingen. Zo zijn de vanaf type 4 toegepaste 'uytlaten' aan de woongedeeltes later alsnog bij veel woningen van de typen 2 en 3 toegevoegd. Omdat vrijwel alle gevels op enig moment zijn vernieuwd is

het onderscheid tussen de typen 2, 3 en 4 daardoor aan het exterieur niet (meer) afleesbaar. Het belangrijkste verschil tussen de typen 2 en 3 betrof extra slaapvertrekken in het bedrijfsgedeelte. Ook dit subtiele onderscheid ging door latere verbouwingen in alle gevallen verloren. Op basis van het exterieur geven de volgende kenmerken een indicatie van de typologie:

Type 1 - Aanwezigheid schoorsteen boven de middelmuur

Type 2 of 3 - Symmetrische opzet, met schoorsteen boven de voorgevel en ontbreken van een zijkamer. In Frederiksoord betreft het type 2, in Willemsoord betreft het type 3.

Type 2, 3 of 4 - Asymmetrische opzet met schoorsteen boven voorgevel. Wanneer de woningen binnen kolonie 2 liggen betreft het een verbouwing van type 2. Wanneer de woningen binnen kolonie 3 liggen betreft het een verbouwing van type 3 of een oorspronkelijk type 4. Binnen de koloniën 4 en 6 betreft het oorspronkelijk met een zijkamer gebouwde woningen.

Type 5 - Symmetrische opzet met rechthoekige plattegrond en twee lage zijgevels

Doordat ook later woningen werden verplaatst en men lang vasthield aan de traditionele opzet kunnen genoemde typen ook bij later tot stand gekomen woningen herkend worden.

7.3 NADERE DUIDING TYPEN

Een zeer belangrijk onderscheid tussen de verschillende typen betrof de aanwezigheid van een zijkamer of 'Uytlaat'. Bij het derde type was deze oorspronkelijk nog niet aanwezig, maar bij het vierde type wel. Doordat zijkamer in vrijwel alle gevallen later werd toegevoegd is het onderscheid

tussen de typen 2, 3 en 4 veelal lastig herkenbaar. Vermoedelijke kenmerken zijn:

- Voorgevel van de zijkamer mogelijk steens wanneer deze oorspronkelijk werd toegepast
- Vlechtingen lopen zonder onderbreking door boven de zijkamer
- Bij later toegevoegde zijkamers is het venster van de zijkamer vaak tegen de oorspronkelijke gevelhoek en daarmee ook direct tegen de tussenmuur (oorspronkelijke zijgevel) geplaatst
- Scheurvorming of herkenbare bouwnaad ter plaatse van overgang bij latere toevoeging zijkamer
- Afwijkend metselwerk zijkamer

Bij woningen met een oorspronkelijke zijkamer werd de gebintplaat mogelijk iets buiten de tussenmuur tussen woonkamer en zijkamer op de doorstekende balkeinden van de verdiepingsbalklaag gelegd.

Aandachtspunten voor herkennen historische opzet of elementen:

- Aanwezigheid historisch metselwerk.
- Aanwezigheid historische kozijnen (luikspinning en zesruits schuiframen).
- Aanwezigheid rietdekking.
- Aanwezigheid oorspronkelijke verdiepingsbalklaag.
- Aanwezigheid gebinten.
- Aanwezigheid oorspronkelijke dakconstructie met rondhouten sporen.
- Aanwezigheid historische schouw tegen voorgevel.
- Aanwezigheid bedstedenwand.
- Aanwezigheid kelder.
- Aanwezigheid oorspronkelijke binnendeuren.

- Deur- en vensteromlijstingen.
- Woningen vanaf type 4 zijn op de kadastrale minuutplans herkenbaar aan de rechthoekige plattegrond.

7.4 EXTERIEUR

Ook wanneer woningen nog vrij authentiek lijken te zijn is toch het metselwerk, vaak aan het eind van de negentiende eeuw, vervangen. Dit blijkt zowel uit de karakteristiek van de stenen als de afmetingen. Hierbij blijken de toegepaste stenen te groot voor het in de kostenraming uit 1818 benodigd aantal stenen per vierkante meter. (zie ook par. 3.3).

Bij het vernieuwen van de gevels werden veelal wel de oorspronkelijke kozijnen herplaatst, waardoor deze vaak ouder zijn dan de gevels. Deze kozijnen hadden een uniforma maat van ca. 89 x 153 cm met kozijnhout van ca. 7 cm breed met een luikspinning. In de kozijnen van de voorgevel zesruits schuiframen, waarvan het raamhout aan interieurzijde was voorzien van een gedrukt ojiefprofiel. Wanneer de oorspronkelijke onderramen nog aanwezig zijn, werden hier de roeden meestal verwijderd.

Bij de vervanging van de voorgevels werden ook schouwen en omlijstingen en vensterbanken vernieuwd.

Van de voor het tweede type in 'De Star' genoemde steens muurdam tegen het midden van de zijgevel is bij geen enkele woning een aanwijzing gevonden. Vrijwel alle woningen hebben op die plaats een dichtgemetselde deuropening. Omdat het metselwerk, vermoedelijk in alle gevallen, is vervangen kan de oorspronkelijke opzet daaraan niet meer worden achterhaald.

Later tot stand gekomen metselwerk kan bij de zijgevel soms goed worden herkend aan de toepassing van een stroomlaag onder de muurplaat.

Het bedrijfsgedeelte had altijd één lage zijgevel en lage achtergevel. Pas bij later in deze gevels ingevoegde deuropeningen werd het dakvlak ter plaatse iets opgewipt.

Opgewipte dakvlakken over een grotere breedte en grotere vensters in de hogere zijgevel van het bedrijfsgedeelte werden vanaf ca. 1920 meer gebruikelijk. Regelmatig werden vanaf dat moment woonruimtes binnen het vroegere bedrijfsgedeelte ingevoegd omdat de oorspronkelijke functie niet meer van toepassing was.

7.5 CONSTRUCTIES

De enkelvoudige balklaag boven het woongedeelte bleef vrijwel altijd gehandhaafd. Deze bestaat uit twee rechthoekige balken van ca. 11/11,5 x 16,5/17,5 cm. Daarachter volgt een veel lichter balkje ter hoogte van de voorzijde van de bedstedenwand. Blijkbaar werd er vanuit gegaan dat deze balk door de verbinding met de verticale delen van de houten bedstedenwand voldoende sterkte kreeg.

De oorspronkelijke vloerdelen van de verdiepingsvloer boven het woongedeelte waren waarschijnlijk ca. 23/24 cm breed, maar ook deze zijn in de meeste gevallen vervangen door (wat) smallere vloerdelen.

De dakvlakken hadden oorspronkelijk, en in de meeste gevallen nog altijd, rondhouten sporen. Bij de meeste woningen zijn de sporen later (waarschijnlijk in de loop van de twintigste eeuw) vervangen door nieuwe

rondhouten sporen. Die zijn wat zwaarder, wat regelmatig en hebben een karakteristiek geschild oppervlak.

De sporenparen zijn niet allemaal voorzien van haanhouten. Bij de vernieuwde sporen zijn veelal om-en-om haanhouten aanwezig. Oorspronkelijk waren haanhouten vermoedelijk slechts om de twee of drie sporenparen toegepast. Deze rondhouten haanhouten waren iets ingekeept tegen de haanhouten gespijkerd. In de nok sloten de sporen aan op een nokgording. Bij de voorgevel werden steeds twee korte rondhouten gordingen toegepast, waarmee een koppeling tussen de gevelankers en de voorste gordingen werd gemaakt. Hoewel in veel gevallen nog wel rondhouten sporen aanwezig zijn lijken deze in de meeste gevallen te zijn vernieuwd.

In het bedrijfsgedeelte waren altijd twee rondhouten dekbalkgebinten aanwezig, waarvan (met uitzondering van type 5) de stijlen aan één zijde in de houten zijgevel waren opgenomen. Over de uiteinden van de rondhouten dekbalken lagen rechthoekig gezaagde platen van ca. 10 x 12,5 á 12 x 15 cm waarop de rondhouten sporen waren geplaatst. Bij het achterdakvlak was de plaat wel in rondhout uitgevoerd en opgelegd op de uiteinden van de platen onder de zijdakvlakken.

Onder de gebintstijlen waarschijnlijk lage poeren en een houten slof. Windschoren waren uitgevoerd in rondhout en met spijkers bevestigd. De korbelen vermoedelijk rechthoekig gezaagd.

7.6 INTERIEUR

De woningen hadden altijd in de zijgevel van het woongedeelte twee kleine vensters boven elkaar ter hoogte van de bedstedenwand. Dat is ook het geval wanneer de kelder zich aan de andere zijde bevindt. Vermoedelijk was sprake van gestapelde bedsteden, die elk waren voorzien van een venster. Aan de zijde waar een kelder onder de bedstede aanwezig was, vormde het onderste venster een kelderlicht.

De kelder was bij de woningen zonder zijkamer toegankelijk vanuit de doorloop.

Bij de woningen met een zijkamer was de kelder mogelijk toegankelijk vanuit het bedrijfsgedeelte. De kelder bevond zich dan volledig (en uitsluitend) binnen de zijbeuk.

Alle aangetroffen bedstedenwanden waren gemaakt van verticale houten delen van ca. 19,5/20 cm breed en voorzien van een oorspronkelijke doorloop in het midden. Hier was derhalve altijd al een directe verbinding tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte aanwezig.

De aanwezigheid van een directe verbinding tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte zal dusdanig praktisch zijn geweest dat deze al snel ook werd toegepast bij de eventueel zonder deze verbinding gebouwde vroegste typen.

Over oorspronkelijke indeling is behoudens de hoofdstructuur en bedstedenwand in de huidige situatie (vrijwel) geen informatie meer te achterhalen.

8 WAARDERING EN ADVISERING

8.1 TYPOLOGIE ALS UITGANGSPUNT VOOR ADVISERING?

In het verleden is door diverse auteurs en betrokkenen een poging gedaan om te komen tot een typologie van de koloniewoningen. Hierbij liep men steeds tegen enkele beperkingen aan. In de eerste plaats is het vroegste type slechts globaal gedocumenteerd en zijn hiervan geen duidelijke voorbeelden bewaard gebleven. Slechts op basis van indirecte bronnen kan hiervan een beeld worden verkregen.

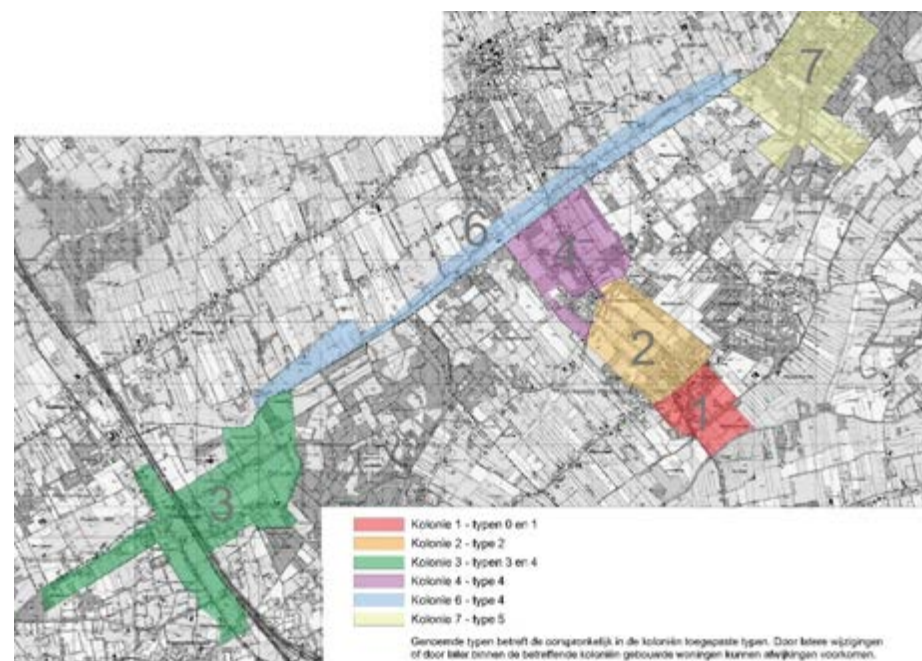
Van de opeenvolgende typen zijn de belangrijkste kenmerken bekend en kan ook een duidelijke ontwikkeling worden geschetst. Bij deze typen ligt een deel van het onderscheid echter in het interieur en daar vonden vermoedelijk al snel de nodige aanpassingen plaats. Vervolgens hebben zowel aan interieurs en exterieurs veelal ingrijpende wijzigingen plaats gevonden.

Wel bleek uit het onderzoek een directe relatie tussen de opeenvolgend ontwikkelde koloniën en de ontwikkeling van de woningen. Op basis van de locatie kan daarmee al direct een verwachting worden uitgesproken met betrekking tot het woningtype. Voor een deel kan dit ook een eerste uitgangspunt bieden ten aanzien van de advisering. Met uitzondering van

kolonie 3, waar de typen 3 en 4 beiden werden toegepast, werd per kolonie één specifiek type gebouwd.

Daarbij moet wel worden aangetekend dat de ontwikkelingen in de typologie ten dele ook bij eerder gebouwde woningen werden doorgevoerd. Daarnaast werden soms eerdere types op een andere locatie herbouwd, waardoor het oorspronkelijke type niet meer 'past' bij de betreffende locatie.

Onderstaande kaart geeft de oorspronkelijke verdeling en toepassing van de typen over de koloniën weer.

8.2 VERANDERINGEN PER TIJDVAK

Wat opvalt is dat juist in de wijzigingen ook een zekere groepering herkenbaar is. Daarbij zijn globaal drie tijdvakken te onderscheiden: De tweede helft van de negentiende eeuw, de vroege twintigste eeuw en het derde kwart van de twintigste eeuw.

Voor die groepering zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. In eerste instantie hadden de kolonisten niet de mogelijkheden, nog de vrijheid om veranderingen aan te brengen. Na de overname van de Maatschappij door de Staat der Nederlanden in 1859 gingen bewoners zich steeds meer 'gewone' burgers voelen en konden zij geleidelijk over meer eigen middelen beschikken.

Bij elke van deze groepen ingrepen zijn vaker toegepaste veranderingen aan te wijzen. In geen enkel geval zijn alle ingrepen nog bij één woning herkenbaar en vaak zijn wijzigingen ook weer in een latere fase opnieuw aangepast. Hieronder volgen per periode de kenmerkende veranderingen.

8.2.1 Tweede helft negentiende eeuw

Vooraf in de tweede helft van de negentiende eeuw ging men er daarom toe over om de woningen meer naar eigen inzicht te verbeteren. Er bleef in deze periode echter sprake van een vrijwel ongewijzigd functioneren en behoud van de oorspronkelijke scheiding tussen het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte.

Kenmerkende veranderingen

- Het metselwerk van de oorspronkelijke gevels werd vervangen

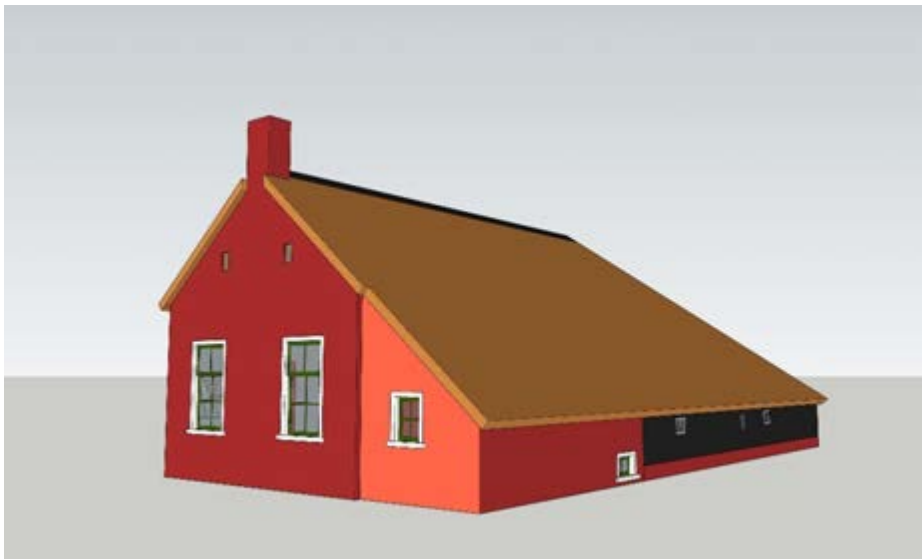
- De zijgevel van het woongedeelte kreeg een venster, dicht bij de voorgevel
- Het privaat werd tegen het midden van de zijgevel van het bedrijfsgedeelte geplaatst
- Binnen het bedrijfsgedeelte ontstonden een dwarsdeel (met grotere deuren) en een grupstal
- Bij de typen zonder zijkamer werd deze later toegevoegd
- Historische karakter blijft grotendeels behouden door kleinschaligheid ingrepen

In de negentiende eeuw behield het bedrijfsgedeelte hoofdzakelijk een agrarische functie. Deuropeningen werden verplaatst, vergroot of toegevoegd. Wanneer oorspronkelijk geen zijkamer aanwezig was, werd deze veelal toegevoegd.

Karakteristiek beeld met veel voorkomende aanpassingen in de negentiende eeuw. Opvallend zijn vooral de aanbouw van een zijkamer, vernieuwing van metselwerk en de wijzigingen aan de gevelopeningen.

Het merendeel van de woningen kreeg later alsnog een rechthoekige plattegrond.

8.2.2 Eerste kwart twintigste eeuw

Daar kwam in de vroege twintigste eeuw geleidelijk wat verandering in. De koloniewoningen waren te klein voor het voeren van een volwaardig agrarisch bedrijf. Bij sommige koloniewoningen werd dit opgelost door het bijbouwen van extra stal- en schuurruimte. Bij andere koloniewoningen werd het agrarisch bedrijf meer en meer een neventak. In beide gevallen verloor het oorspronkelijke bedrijfsgedeelte (deels) haar agrarische functie. Dit maakte het mogelijk om een deel van het bedrijfsgedeelte bij het woongedeelte te voegen, waarmee de erg kleine woningen tot een acceptabel niveau konden worden vergroot. Binnen dit deel werden veelal een keuken en een slaapkamer ondergebracht. In ieder geval de keuken kreeg daarbij veelal een hogere gemetselde gevel met een groter venster. Regelmatig werd bij de tegenoverliggende gevel de dakvoet wat hoger gelegd om ook daar een hogere gevel met wat grotere vensters mogelijk te maken. Twee eveneens vaker voorkomende ingrepen bij deze vergroting van het woongedeelte waren de omvorming van één bedstede tot een gang met een buitendeur in de zijgevel en het tot volwaardige slaapkamer omvormen van de zijkamer.

Kenmerkende veranderingen

- Verstening gevels voorste deel bedrijfsgedeelte
- Verhoging dakvoet voorste deel lage zijgevel van bedrijfsgedeelte
- Dichtzetting deur in zijgevel woongedeelte
- Woonhuisvensters in voorste deel bedrijfsgedeelte
- Aanleg keuken en slaapkamer in voorste deel bedrijfsgedeelte
- Toevoeging tweede schoorsteen
- Zijkamer wordt omgevormd tot volwaardige slaapkamer
- Geleidelijk wegvallen bedrijfsmatige agrarische functie
- Veranderingen ook duidelijk aan exterieur herkenbaar

Bij veel woningen werd in de vroege twintigste eeuw de woonfunctie binnen het bedrijfsgedeelte uitgebreid. Vaak werden een keuken en een slaapkamer toegevoegd. De zijkamer werd ook tot volwaardige slaapkamer verbouwd.

Aan het exterieur vallen vooral de versterking van een deel van het bedrijfsgedeelte en de extra schoorsteen boven het bedrijfsgedeelte op.

Ook bij de lage zijgevel is de uitbreiding vaak zichtbaar door een gedeeltelijke verhoging van de gevel.

8.2.3 Tweede helft twintigste eeuw

Na de Tweede Wereldoorlog deden zich in het Nederlandse woonhuis tal van veranderingen voor en ook de bewoners van de koloniewoningen wilden natuurlijk hun 'stukje welvaart' beleven door de woningen op te waarderen. Dit ging in veel gevallen ten kosten van het historische beeld. Veelal werd nu ook het resterende deel van het bedrijfsgedeelte aan de woonfunctie toegevoegd door het aanleggen van enkele slaapkamers. Het tegen de zijgevel gesitueerde privaat werd gemoderniseerd, maar bleef vaak gehandhaafd op dezelfde plaats. Wel werd veelal een doucheruimte toegevoegd. Onderdeel van de veranderingen was ook vaak dat de woning een nieuwe ontsluiting kreeg via de nieuwe indeling in het achterste deel van het bedrijfsgedeelte. Binnen het oorspronkelijke woongedeelte kwamen de (resterende delen van de) bedsteden te vervallen of deze werden ingrijpend aangepast. Regelmatig werden de woonkamer en de zijkamer samengevoegd door de historische tussenmuur te verwijderen.

Kenmerkende veranderingen

- Resterend deel bedrijfsgedeelte wordt bij woonfunctie gevoegd
- Aanleg slaapkamers binnen bedrijfsgedeelte
- Nieuwe ontsluiting via nieuwe infrastructuur in achterste deel bedrijfsgedeelte
- Omvorming privaat tot watercloset, vaak op dezelfde plaats
- Toevoeging doucheruimte
- Oorspronkelijk woongedeelte krijgt steeds meer een 'open' karakter.
- Bedsteden en de tussenmuur komen te vervallen
- Opwaardering buitenschil (vervanging kozijnen, spouwmuren)
- Historische karakter gaat bij veranderingen soms verloren
- Verdere verstening bedrijfsgedeelte
- Woonhuisvensters in bedrijfsgedeelte

Op de plattegronden valt vooral de steeds verdere opdeling in woonvertrekken op. De oorspronkelijke stalfunctie kwam volledig te vervallen en nieuwe woonvertrekken moesten worden voorzien van vensters.

Met de modernisering van delen van gevels en gevelopeningen werd de historische karakteristiek aangetast. De invulling van het bedrijfsgedeelte is meestal ook aan het exterieur duidelijk herkenbaar.

Door verdere verhoging van de lage zijgevel raakte de hoofdvorm verstoord.

8.3 WAARDERING VAN ONDERDELEN EN WIJZIGINGEN

Uit het veldwerkonderzoek blijkt dat de verschillende woningen sterk individuele veranderingen hebben ondergaan. Als gevolg daarvan moeten alle woningen, ondanks een overeenkomst in algemene kenmerken, als volstrekt uniek worden beschouwd. Dit betekent dat algemene uitspraken ten aanzien van de waarde van de opzet van woningen en de in de woningen aanwezige elementen altijd ter plekke moeten worden geverifieerd op hun relevantie voor specifieke woningen.

In meer algemene zin zijn wel handvatten te geven die een eerste globale richting geven ten aanzien van de (adviesing bij) planvorming. Hierbij zijn twee factoren van belang: Authenticiteit / karakter van gewijzigde onderdelen.

Onder authenticiteit wordt verstaan: de onderdelen die tot de (vermoedelijke) oorspronkelijke opzet behoren. Deze delen, voor zover nog aanwezig en herkenbaar, hebben altijd hoge bouw- en architectuurhistorische waarde.

Met het karakter van de gewijzigde onderdelen wordt verstaan: in hoeverre sluiten bij eerdere aanpassingen ontstane veranderingen aan bij het oorspronkelijke historische karakter van de woningen. Hoewel dit minder eenduidig kan worden bepaald kan de periode van kenmerkende veranderingen wel een eerste aanknopingspunt bieden. Voor alle wijzigingen die tot het midden van de twintigste eeuw hebben plaatsgevonden kan globaal minimaal een positieve bouw- en architectuurhistorische waarde worden aangehouden, terwijl voor de veranderingen die in de tweede helft van de twintigste eeuw plaatsvonden over het algemeen een indifferente bouw- en architectuurhistorische waarde geldt.

Hiervoor genoemd onderscheid in tijdvakken van veranderingen kan bij een eerste informatieve beoordeling en advisering richting geven, maar bij beoordeling en advisering op detailniveau zal in alle gevallen een nadere beoordeling van een terzake kundige adviseur nodig blijven. Mede vanuit oogpunt van bouwhistorische kennisvergaring geniet het de voorkeur dat bij gelegenheid altijd ook een bouwhistorische documentatie plaatsvindt.

8.4 KARAKTERISTIEKE ONDERDELEN EN KENMERKEN

Hoewel alle woningen veranderingen hebben ondergaan zijn ook altijd wel enige oorspronkelijke of vroege onderdelen behouden gebleven. Deze

onderdelen dienen in de eerste plaatst te worden behouden, maar kunnen daarnaast ook als uitgangspunt dienen bij noodzakelijke veranderingen of als input voor reconstructie bij ernstige verstoringen.

8.4.1 Exterieur

Onderstaande lijst geeft de belangrijkste onderdelen en kenmerken aan het exterieur van de historische woningen weer:

- Metselwerk voorgevel en (hoge) zijgevel
- Gevelopeningen voorgevel en locatie schoorsteen
- Vlechtingen
- Kruisverband op begane grond en halfsteens verband op verdieping
- Zijgevels in halfsteens verband
- Geen windveren bij vlechtingen
- Kozijnen met een luikspinning en schuiframen met een roedenverdeling
- Rietdekking met terughoudende nokafdekking
- Houten gevels achterhuis met potdekseling en zeer lage voetmuur
- Geen opgewipte dakgedeeltes
- Kleiner venster in hoge zijgevel, bij voorgevel
- Twee bedstedenvensers boven elkaar in hoge zijgevel
- Kelderlicht in lage zijgevel
- Behoud uitgebouwde zijkamer, tenzij deze duidelijk herkenbaar is als (zeer) recente toevoeging
- Behoud 'krimp' wanneer nooit een zijkamer werk toegevoegd
- Meer gesloten karakter achterhuis
- Opgeklampte deuren in achterhuis

8.4.2 Interieur

In het interieur zijn historische elementen en/of structuren soms nog minder goed herkenbaar. Ook hier is echter wel een overzicht te geven van onderdelen die, indien nog aanwezig, bewaard moeten blijven:

- Gebinten
- Muurplaten en traditionele dakopbouw met rondhouten sporen
- Balklaag verdiepingsvloer voorhuis met vloerdelen
- Bedstede(n) met tussenliggende doorloop
- Schouw tegen de voorgevel
- Keldertje
- Scheidingsmuur tussen woongedeelte en bedrijfsgedeelte
- Scheidingsmuur tussen woonkamer en zijkamer
- Historische binnendeuren in scheidingsmuren
- Omlijstingen van vensters en deuren en vensterbanken

8.5 UITGANGSPUNTEN ONTWIKKELINGEN GEBOUWNIVEAU

Hiervoor genoemde overzichten gingen uit van nog bewaard gebleven onderdelen. In veel gevallen zullen juist ook ingrepen plaats vinden aan onderdelen die eerder werden vervangen of juist zijn verdwenen. Enerzijds omdat juist die locaties ruimte bieden voor veranderingen, maar anderzijds ook omdat juist op die plaatsen ook een verbetering ten aanzien van het karakteristieke beeld mogelijk kan zijn.

Het is dan wel van belang hoe met de eerder verstoorde locaties wordt omgesprongen. Ook zijn in algemene zin de nodige aanwijzingen te geven

ten aanzien van de omgang met de koloniewoningen op het moment dat een veranderend gebruik vraagt om aanpassingen.

8.5.1 Wijzigingen aan historische volumes

Onderstaande lijst geeft een aantal uitgangspunten en aanwijzingen die tot doel hebben een verdere verstoring te voorkomen en (waar mogelijk) het oorspronkelijke beeld te herstellen. In andere gevallen betreft het aanwijzingen om minder wenselijke, maar vanuit het gebruik noodzakelijke aanpassingen op zo min mogelijk storende wijze uit te voeren.

- Daglicht in bedrijfsgedeelte middels opengezette deeldeuren
- Evt. reconstructie van niet-historisch gedetailleerde gevelopeningen naar oorspronkelijke kozijnen met luikspanning en zesruits schuiframen. Dit kan worden gecombineerd met isolerende beglazing door de dikte van ramen te vergroten
- Nooit dakkapellen toepassen
- Dakramen alleen van beperkte omvang
- Dakvoet bij voorkeur alleen eventueel bij achtergevel verhogen
- Verwijderen windveren
- Gevels nooit schilderen of pleisteren
- Latere wijzigingen met enige kwaliteit bij voorkeur handhaven en als fase herkenbaar houden. Kan uitgangspunt zijn voor reconstructie gevelopeningen in deze geveldelen
- Behoud of reconstructie openheid interieur bedrijfsgedeelte
- Verduurzamingsmaatregelen alleen aan binnenzijde

8.5.2 Vergroting gebruiksoppervlak woningen

Zowel in het verleden als tegenwoordig vormt de bescheiden afmetingen van de koloniewoningen een belemmering voor het functioneren. In het verleden kon extra woonruimte worden gewonnen door de vroegere schuur steeds verder een woonfunctie te geven. Bij sommige woningen is dat nog altijd mogelijk en is dit de voorkeursaanpak voor vergroting van het gebruiksoppervlak, mits rekening wordt gehouden met hiervoor genoemde aanwijzingen.

Wanneer het bedrijfsgedeelte al volledig een woonfunctie heeft en het gebruik of de gezinssamenstelling alsnog vragen om meer gebruikruimte, zal dit buiten het historische volume gezocht moeten worden. Er zijn al diverse voorbeelden, waar dit recent werd gedaan.

Hierin is een duidelijke ontwerplijn herkenbaar. Steeds werd een vrijstaand volume op enige afstand naast het achterste deel van het bedrijfsgedeelte geplaatst. Dit nieuwe volume is met een lage verbindingsgang verbonden met het historische volume.

Deze aanpak laat het historische volume grotendeels onaangetast, maar heeft wel gevolgen voor de openheid van het erf en het solitaire karakter van het oorspronkelijke volume. Globaal zijn bij de architectuur van de nieuwe volumes twee ‘smaken’ herkenbaar.

Terughoudende eigentijdse vormgeving

In de eerste plaats, en meest voorkomend, betreft dit een sober rechthoekig volume met een ongelijkzijdig zadeldak. De gevels zijn uitgevoerd met donkere houten delen en de sobere zadeldaken hebben een dekking van vlakke dakpannen of daktegels. Door de nieuwe volumes ver

naar achteren te plaatsen, door toepassing van bij de historische schuren aansluitende materialen en door een zeer sobere architectuur blijven de nieuwe bouwdelen, ondanks de toch aanzienlijke afmetingen, ondergeschikt aan de historische volumes. Wanneer de bijgebouwen wat verder naar voren zijn geplaatst blijken deze ook direct veel sterker te concurreren met het historische volume.

Op historische opzet gebaseerde architectuur

Een minder vaak toegepast ontwerp voor het bijgebouw is gebaseerd op de vorm en materialisering van het historische volume door toepassing van (deels) gemetselde gevels en een schilddak met rietdekking. Deze opzet werd toegepast voor het bijgebouw van Hooiweg 5. Daar werd het bijgebouw haaks op het historische volume geplaatst en ook weer verbonden middels een lage gang.

Hoewel de hoofdvorm en materialisering tot doel hebben om aan te sluiten bij de historische karakteristiek blijkt dit bijgebouw juist veel meer te concurreren met het historische volume.

Majoor van Swietenlaan 35, met naast het bedrijfsgedeelte toegevoegde uitbreiding in asymmetrische eigentijdse vormgeving.

M.A. van Naamen van Eemneslaan 5 met een naast het bedrijfsgedeelte toegevoegde uitbreiding in asymmetrische eigentijdse vormgeving.

Bij Graaf Van Limburg Stirumlaan 2 staat het bijgebouw iets verder naar voren, waardoor dit meer concurreert met het historische volume.

Hooiweg 5 met een uitbreiding met een traditionele hoofdvorm, verbonden met een lage verbindingsgang.

Zeker wanneer de achterzijde van de woning in het verleden al in hoge mate werd verstoord zou een uitbreiding ook gezocht kunnen worden in een vergroting van het bedrijfsgedeelte, zoals dat ook in het verleden soms plaatsvond om juist de bedrijfsfunctie uit te breiden. De woningen Koningin Wilhelminalaan 49 en Löhnislaan 11 zijn hiervan goede voorbeelden.

Belangrijke vraag is dan wel of de uitbreiding op historische wijze of juist op eigentijdse wijze vorm moet worden gegeven. In beide gevallen zou bij voorkeur het oorspronkelijke volume met het karakteristieke achterschild herkenbaar moeten blijven, zonder dat sprake is van twee in lijn geplaatste bouwdelen met een atypische diepe opzet.

Koningin Wilhelminalaan 49 met een eerder vergroot bedrijfsgedeelte.

Omdat voorgaande aanpak al snel het oorspronkelijke volume aantast of onherkenbaar maakt zou eerder inspiratie geput kunnen worden uit het verleden, waarbij soms meerdere bijgebouwen rond een klein centraal erf werden gesitueerd. Doordat de bijgebouwen wat betreft hoofdvorm en toegepaste materialen ondergeschikt waren aan de koloniewoning behield de woning zijn solitaire karakter.

Bij toepassing van deze aanpak zal meestal ook weer een verbinding met de historische woning wenselijk zijn. De al eerder genoemde lage verbindingsgangen zijn ook hier bruikbaar. Wel zou niet meer dan één nieuw volume op het erf toegevoegd moeten worden, dat dan bij voorkeur schuin achter, en haaks op de koloniewoning werd gepositioneerd.

Bij deze nog als agrarisch bedrijf functionerende koloniewoning zijn meerdere kleinere bijgebouwen aanwezig rond een klein erf. De koloniewoning behoudt zijn solitaire karakter. Collectie MvW.

8.6 UITGANGSPUNTEN ONTWIKKELINGEN STRUCTUURNIVEAU

In het verleden werden al diverse ‘nieuwe koloniewoningen’ gebouwd op de plaats van eerder gesloopte koloniewoningen. Door de woningen op de oorspronkelijke locaties te herbouwen werd het karakteristieke regelmatige stramien weer aangevuld en herkenbaar gemaakt.

De nieuwe woningen zijn duidelijk geïnspireerd op de historische woningen, met boven de voorgevels toegepaste schoorstenen en een aan één zijde uitgebouwde achterste gedeelte. In de materialisering en verhoudingen zijn de woningen echter ook duidelijk herkenbaar als nieuwe toevoegingen.

Daarbij is het jammer dat de enige variatie bestaat uit het al dan niet toegevoegde bijgebouw ter vergroting van het gebruiksoppervlak. Dit terwijl de historische koloniewoningen juist een grote variëteit aan individuele verschillen ten toon spreiden. Ook wordt bij de hoofdopzet voorbij gegaan aan de voor betreffende locaties specifieke typologie. Met hun symmetrische voorgevel en uitgebouwd achterhuis zijn de nieuwe woningen gebaseerd op de typen 2 en 3, terwijl deze typen alleen in de koloniën 2 en 3 (deels) werden toegepast.

Vanuit die variëteit als kenmerk van de historische woningen voor de betreffende locatie zou ook bij nieuwe woningen een wat grotere variatie tot een (nog) betere inbedding van de nieuwe woningen kunnen leiden. Onderstaand overzicht geeft mogelijke uitgangspunten:

Kolonie 1 – Schoorsteen boven tussenmuur, geen zijkamer

Kolonie 2 – Schoorsteen boven voorgevel, geen zijkamer (dit is het thans toegepaste type)

Kolonie 3 – Schoorsteen boven voorgevel, eventueel een zijkamer

Koloniën 4 en 6 – Schoorsteen boven voorgevel, toepassing zijkamer
Kolonie 7 – Symmetrische opzet met lagere zijgevels, schoorsteen boven de voorgevel

Wat betreft de toegepaste materialen zijn de gemetseld voorzijde en het gepotdekseld achterste deel al duidelijk gebaseerd op de historische woningen. De dakbedekking met dakpannen daarentegen vormt een duidelijke breuk met de historische karakteristiek.

Presentatietekening 'nieuwe koloniewoning'. Maatschappijvanweldadigheid.nl

Presentatietekening 'nieuwe koloniewoning', type met extra bijgebouw. Maatschappijvanweldadigheid.nl

'Nieuwe koloniewoning' Koningin Wilhelminalaan 47c.

'Nieuwe koloniewoning' Koningin Wilhelminalaan 72a.

Zowel voor uitbreidingen bij bestaande woningen als bij nieuw toe te voegen woningen met een bijgebouw blijft het van groot belang om voor de positionering van de bij-volumes rekening te houden met de belangrijkste zichtlijnen. Daarbij moet niet alleen vanaf de openbare weg, maar ook vanuit omliggende bosgebieden en (semi)publieke terreinen worden gerekend.

Bij-volumes moeten dan bij voorkeur aan de ‘hoge’ zijde van de woningen worden geplaatst, maar ook zoveel mogelijk visueel afgeschermd door het hoofdvolume. Dit omdat de hoofdvolumes primair het historische repeterende karakter van het gebied bepalen.

Tot slot is het van belang om uitbreidingen niet alleen op gebouwniveau te beschouwen maar ook als integraal onderdeel van het historische erf. Waar mogelijk dienen uitbreidingen dan ook op passende wijze in de algehele erfinrichting geïntegreerd te worden.

9 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Hoewel in grote lijnen door meerdere auteurs en betrokkenen al een typologie was onderkend, was deze in de meeste gevallen sterk beïnvloed door de beschikbare historische afbeeldingen. Door die historische afbeeldingen in hun chronologie af te zetten tegen de ontwikkeling van de koloniën bleek dat het merendeel van de prenten was gebaseerd op eerdere prenten of juist een voorstelling gaf van een buiten de chronologie vallend, of reeds verbouwd woningtype.

Uit de verrichte bouwhistorische verkenningen bleek vooral dat de nog bestaande woningen in de meeste gevallen zeer ingrijpende veranderingen hebben ondergaan en in het beste geval slechts op onderdelen nog als ‘authentiek’ kunnen worden beschouwd. Door de vele veranderingen en in het bijzonder door de vrijwel integrale vernieuwing van metselwerk en dakconstructies konden de verkenningen slechts in beperkte mate bijdragen aan de aanscherping van de typologie.

De verkenningen hebben daarentegen wel een goed beeld gegeven van de algehele ontwikkeling van de woningen nadat date gereed kwamen. Daarbij waren globaal drie belangrijke ontwikkelingsfasen herkenbaar, met elk zeer specifieke kenmerken. Deze aan tijdvakken te koppelen ontwikkelingsfasen kunnen een eerste handvat bieden bij een meer integrale (initiële) richtinggevende waardering en advisering bij nieuwe ontwikkelingen.

De sterk individuele ontwikkeling van de diverse woningen maakt echter dat het vrijwel onmogelijk is om op detailniveau de waarde van elementen te bepalen zonder per woning een nader (bouwhistorisch) onderzoek te verrichten.

In het verlengde van onderzoek op individuele basis zal ook verdere advisering op detailniveau op nader onderzoek gebaseerd moeten worden. Alleen een individuele aanpak doet recht aan de historische gelaagdheid van de woningen en de unieke en waardevolle opzet van de koloniën en hun bijzondere woningen.

Een belangrijk voordeel aanvullend individueel onderzoek zal zijn dat ook nu nog verborgen kenmerken van de vroegste opzet van de woningen op langere termijn beschikbaar zullen komen. Door in te zetten op algehele kennisvergaring en clustering van data zal dit een zeer waardevolle kennisbank opleveren van dit tot de verbeelding sprekende Werelderfgoed.

verkrijgen, maar als arbeiders in het loon voor veld en fabriek arbeid, welke hun in genoegzame ruimte zal worden verschaft, hun bestaan vinden, terwijl aan de zoodanigen onder hen, die zich door bijzondere geschiktheid en spaarzaamheid deze onderscheiding zullen hebben waardig gemaakt, het mogelijke vooruitzicht wordt geopend, om in de gewone Kolonien der Maatschappij te worden geplaatst.

Ter voldoening aan deze zoo belangrijke uitnodiging, roept de Subcommissie alle hoofden van behoeftige huisgezinnen op, die door lichamelijke gezondheid de geschiktheid bezitten, om door arbeid den kost te verdienen, en genegen mogten zijn, om op de vorenstaande Voorwaarden in het etablissement te *Veenhuizen* te worden gevestigd, om zich *in persoon* te vervoegen in de *Engelsche Kerk* alhier, op Woensdag den 12 en Donderdag den 13 dezer maand, des middags van *twaalf* tot *één* uren, ten einde te worden geplaatst op eene lijst, waaruit door ons de meest geschikte huisgezinnen zullen worden gekozen.

Op de gezegde wijze dan, zal deze Stad van een aantal behoeftigen geheel kosteloos worden ontlast, welk aantal, volgens de aan de Subcommissie geopende vooruitzichten, successivelijk, nog vermeerderd zal worden en in onmiddelijk verband is gebragt met het getal van de Leden der Maatschappij alhier, zoo dat deze weldaad door vermeerderde toetreding tot het Lidmaatschap der Maatschappij in belangrijkheid zal toenemen.

Na deze opmerking vermeent de Subcommissie geen verderen aandrang te behoeven, om tot de aan-neming van het Lidmaatschap der Maatschappij van Weldadigheid uittenodigen, waartoe, zoo op de hiervoren gemelde dagen, als ten allen tijde bij elk der Leden harer Vergadering de ruimste gelegenheid wordt aan-geboden.

's Gravenhage, den 6 January 1825.

BARON COLLOT D'ESCURY.

F. J. VAN MAANEN.

H. TOMAS.

J. A. DRIELING.

A. A. MEERMAN VAN DER GOES.

I. SLUITER.

CENTRAAL DETMERS

10 BRONNEN EN LITERATUUR

10.1 BRONNEN

- Drents Archief (Archief Maatschappij van Weldadigheid (toegang 0186). (DA)
- Archief Maatschappij van Weldadigheid
- Groninger Archieven (GA)
- Rijksmuseum
- Historisch Archief Kadaster
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
- Interview met Pieter Brink, B+O Architecten

10.2 INTERNET

- Maatschappijvanweldadigheid.nl
- Koloniënvandadigheid.nl
- Delpher – Historische kranten
- CanonvanNederland.nl
- Wikipedia
- Topotijdreis.nl
- WilSchackmann.nl
- Weldadigoord.nl

10.3 LITERATUUR

- *An account of the poor-colonies and agricultural workhouses of the benevolent society of Holland*". Highland Society of Scotland, Edinburgh in 1828
- Bontekoe, G.A. (1965) *De relaties van de stad Enkhuizen met koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord en Veenhuizen van 1818 tot 1849*, artikel in *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 83
- De Star 1818-1827
- Dorgelo, J.D. (1964) *De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859). Een landbouwkundig en sociaal-economisch experiment*, Assen
- Eilerts De Haan, A.F. (1872) *De Noord-Nederlandsche Landbouwkoloniën – Eene studie over de Maatschappij van Weldadigheid*. Gras, E. Le, Ladrak, H. (2008) *Keuterijen in Drenthe. Monumenten van bescheidenheid*
- Gerlach, J.W.R. (1884) *De vrije Landbouwkolonien der Maatschappij van Weldadigheid*
- Gerretson, C. (red.) (1951) *Groen van Prinsterer, Aantekeningen op een reisje naar de coloniën der Maatschappij van Weldadigheid in 1826, pagina 87-92 in Schriftelijke nalatenschap. Bescheiden 1810-1876*, Den Haag
- Hekker & Van der Poel (1989) *De Nederlandse boerderij in het begin van de 19de eeuw*. Arnhem
- Hogendorp, G.K. van (1819) *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden, tweede verbeterde uitgave onder toezicht van Mr. J.R.Thorbecke – Beschrijving bezoek aan de kolonie in 1819 in deel 5, pagina 99-113*
- Jong, L. de (1987) *De Drentse Boerderij*, Assen

- Keverberg van Kessel, K.L.W.J. baron van (1821) *De la colonie de Frederiks-oord et des moyens de subvenir aux besoins de l'indigence par le défrichement des terres vagues et incultes, traductions d'un manuscrit du général-major Van den Bosch*
- Kloosterhuis, C.A. (1981) *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid*, Zutphen
- Kluit, M.E. (1842) *Nederland in den goeden ouden tijd, zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jaren 1823*, Utrecht
- Lambregts, L. (1985) *Een steen in de vijver. Ontstaan, groei en ontwikkeling van de Maatschappij van Weldadigheid*, Steenwijk
- Lambregts, L. (1991) *Willem en Marianne. De eerste dragers van de opmerkelijke familienaam Der Nederlanden*, Steenwijk
- Lurieu, G. De, Romand, H. (1851) *Études sur les Colonies Agricoles de mendiants, jeunes détenus, orphelins et enfants trouvés Holande-Suisse-Belgique-France*, Parijs
- Maaskant, A.A.C. (1969), *Oude boerderijen*, Deventer
- Mensink, J., Schackmann, W. (2019) *Droom en weldaad – 200 jaar Maatschappij van Weldadigheid*, Frederiksoord
- Meischke, R., Zantkuijl, H.J., Rosenberg, P.T.E.E. (2000) *Huizen in Nederland – Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies* (architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser), Zwolle/Amsterdam
- Mestemaker, T. (2013) *Architectuur en stedenbouw in de kolonie Frederiksoord*, Vledderveen
- Nederlanden, F. der (2001) *De bastaarden van Oranje brengen zichzelf in kaart*, Artikel Het Parool, 15-10-2001
- Oorschot, A.C. van, Zuurbier, P. (1988) *De Maatschappij van Weldadigheid en haar invloed op het cultuurlandschap rond Vledder*, artikel in *Noorderlicht*, berichten uit het verleden van Noord-Nederland, pagina 159-179
- Schackman, W. (2006) *De Proefkolonie – Vlijt, vaderlijke tucht en het weldadig karakter onzer natie*. Meppel
- Veul, M. (1992) *De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid: dwangkolonie of nieuwe toekomst?*, afstudeerscriptie Erasmus Universiteit met onderzoek in Algemeen Rijksarchief en Gemeentearchief Rotterdam over de mate van vrijwilligheid, Rotterdam
- Westendorp Boerma, J.J. (1927) *Johannes van den Bosch als sociaal hervormer*, De Maatschappij van Weldadigheid
- Wimmer, C. / Gr(o)uner, S. von (1826) *Beschreibung einer Reise durch das Königreich der Niederlande welche auf Veranlassung des landwirtschaftlichen Vereins in Bayern gemacht wurde*, Passau

BIJLAGE 1 – VERKLARENDE WOORDENLIJST

Afgeplaat

Met (recent) plaatmateriaal afgedekt. Meestal om een historische afwerking aan het zicht te onttrekken, om zo een meer eigentijds beeld te verkrijgen.

Afsteek

Buiten het hoofdvolume uitstekend bouwdeel onder een naar onderen verlengd dakvlak.

Alkoof

Klein, niet of maar spaarzaam verlicht slaapvertrek naast een grotere kamer, vanwaar het via een dubbele deur of gordijn toegankelijk is. Vooral geliefd in Frankrijk, in Nederland kwam de alkoof ook vaak voor bij de compacte indeling van eenvoudige woningen uit de negentiende eeuw.

Anderhalf steens

Met een breedte (muurdam) of hoogte (rollaag of strek) van anderhalve steen.

Anker

Ijzeren bouwonderdeel om constructiedelen (muren, balken, stijlen) aan elkaar te bevestigen en voor uitwijken te behoeden. De ankers bestaan uit een door de muur gestoken en op de balk bevestigde veer, die aan de buitenzijde een oog (knoop) heeft waardoor de tegen de gevel gelegen schieter (ankerstaaf) steekt. Deze schieters zijn soms fraai versierd met krullen, vorken, lelies en dergelijke. Soms vormen de ankers met hun schieters cijfers, waardoor een jaartal wordt gevormd.

Ankerbalk / Ankerbalkgebint

Houten, bij Nederlandse boerderijen veelvuldig toegepast gebint met twee verticale stijlen en een horizontale balk (ligger) die als ankerbalk is uitgevoerd. De ankerbalk is een gebintbalk die aan beide zijden in de stijlen is opgelegd en waarvan de doorstekende pen aan de buitenzijde van de stijlen uitsteekt en is verankerd met een of twee wiggen.

Bakgoot

Dakgoottype met een rechthoekige doorsnede. Dit goottype kan zowel in hout, met een zinkbekleding, als volledig in zink worden uitgevoerd. Zie ook: Mastgoot.

Bakhuis(je)

Overwegend bij boerderijen voorkomend vrijstaand klein gebouwtje met daarin een bakoven voor bereiding van brood en/of veevoer.

Bedstede

Afgesloten slaappleats. Meestal toegankelijk via dubbele deuren vanuit de woonruimte.

Bedstedenwand

Houten wand met daarin opgenomen de deuren van meerdere bedsteden. Vaak gecombineerd met een toegangsdeur of kastdeur(en).

Beklampen

Het herstellen of opdikken van een muur middels een dunne gemetselde laag (klamp) aan de buiten- of binnenzijde.

Belegstuk

Aan de binnenzijde tegen de kozijnstijl van een kozijn met schuifraam aangebracht Houten deel. Meestal voorzien van een profilering. Het belegstuk vormt de sponning voor het schuivende onderraam.

Beschot

Houten bekleding van een wand of een dakvlak (dakbeschot)

Biljoen(profiel)

Schuine kant aan de hoek van een houten of stenen element.

Bloktand

Aansluiting van verschillende delen van metselwerk, waarbij de verspringende verticale bouwnaad over enkele lagen doorloopt.

Boezem

In de ruimte uitspringend bovendeel van een Schouw of boven een stookplaats hangende rookvang.

Borstwering

Dichte lage muur tot borsthoogte bij een verdedigingsmuur, gesloten of opengewerkt deel ter bescherming tegen vallen (balustrade) of een boven de zoldervloer doorgezet muurgedeelte waarop de muurplaat van de dakvoet rust.

Bouwlaag

Deel van het Gebouw, ter hoogte van één gebruiksniveau of verdieping.

Bouwnaad

Aansluiting van twee uit een verschillende bouwperiode daterende delen van een gevel of constructie.

Bovenlicht

Lichtopening boven de voordeur, voorzien van een vulling van glas-in-lood of van een roedenraam. Bij boerderijen is ook vaak in het bovenlicht een gietijzeren levensboom geplaatst. Bovenlichten komen ook voor bij vensters. Het zijn dan de bovenste ramen (bij kruisvensters) of het naar voren springende bovenste deel van een schuifraam, of door de dorpel van de meestal als draairamen uitgevoerde onderramen gescheiden raampjes bovenin.

Bouwsporen

Zichtbare sporen van een wijziging in de constructie of gevel. Hieraan kan soms worden afgelezen welke veranderingen hebben plaatsgevonden.

Bovenlicht

Bovenste deel van een deuropening of venster. Bij een deuropening vaak in de vorm van een raam boven de deur. Bij een venster soms als vast bovendeel van een schuifraam of als afzonderlijk bovendeel binnen een kozijn met een tussendorpel.

Console

Houten of stenen ondersteuning voor balken, kroonlijsten, bogen, enzovoort. Consoles (of “kraagstenen”) zijn vaak versierd met profielen en soms met beeldhouwwerk.

Dagkant

Zijkant van een opening in een muurvlak.

Dakbedekking

Materiaal en constructie waarmee het regenwater uit de constructie en zolder van het dak wordt geweerd (riet, stro, houten spanen, dakpannen, daktegels, leien, zink- lood- of koperplaten, bitumen)

Dakbeschot

Betimmering van een dakvlak op daksporen of gordingen bestaande uit planken of houten delen (vroeger borden genoemd) die verticaal (van nok tot dakvoet) of horizontaal geplaatst kunnen worden. Bij leien is vrijwel altijd een meestal horizontaal dakbeschot aanwezig. Tegenwoordig werkt men vaak met dakplaten (geïsoleerd).

Dakspoor

Betrekkelijk dun en lang stuk hout, rond of rechthoekig van doorsnede, dat van de dakvoet tot aan de nok doorloopt. De sporen dragen de er haaks op gespijkerde panlatten of rietlatten of het dakbeschot. Daksporen worden gebouwd in sporenparen die in de nok tegen elkaar aansluiten en bovenin ook onderling worden verbonden door een liggende balk (haanhout of hanebalk). Een samenstel van twee sporen met haanhout noemen we een gespan.

Dakvlak

Een hellend vlak (dakschild) in een dak.

Dakvoet

Onderzijde van een dak, bij de aansluiting op onderliggende constructie.

Dekbalk

Horizontale balk in de lengterichting van de het dak, over de koppen van de gebintstijlen, als draaghout van daksporen. De dekbalk is vergelijkbaar met de fliering bij een dakconstructie.

Dekbalkgebint/dekbalkjuk

Gebint waarbij op de gebintstijlen een ligger (dekbalk) ligt, waarbij de hoek tussen stijl en ligger is versterkt met een schoor (korbeel). Bij jukken in

dakconstructies in deze regio is vaak een dekbalkconstructie gebruikt, waarbij de schuin geplaatste stijlen of krommers van het juk (kagebint) ook worden afgedekt met een ligger (dekbalk).

Deeldeuren

De brede uit twee deurvleugels bestaande bedrijfsdeuren in het bedrijfsgedeelte van de boerderij die toegang verlenen (aan bijvoorbeeld de hooiwagen) tot de brede deelruimte in de boerderij.

Dekplaat

Horizontale afdekking, meestal van natuursteen, op een boven het dak uitstekende geveldeel.

Dekstuk

Houten deel dat op een windveer wordt aangebracht en over de rand van de aansluitende dakpannen valt voor een waterdichte aansluiting. Meestal iets afwaterend richting de dakpannen.

Dichtzetting

Met metselwerk ingevulde vroegere opening in een gevelvlak.

Dienstjaar (Kadaster)

Door het Kadaster gehanteerd administratief jaar. Deze dienstjaren lopen tot één jaar achter op de kalenderjaren.

Dorpel

horizontaal houten of stenen vensterdeel (kozijn) of liggende deel van een deurkozijn. Onderscheiden worden de onderdorpel, tussendorpel, wisseldorpel (bij schuiframen) en bovendorpel.

Driebeukig

Gebouwopzet, waarbij de ruimtelijke structuur door de indeling of de opzet van de constructie in drieën wordt verdeeld. Meest gebruikelijk bij boerderijen, waarbij dan meestal sprake is van een brede middenbeuk, geflankeerd door twee smallere en lagere zijbeuken.

Driekleזור

Baksteen die driekwart van de totale lengte van een complete steen beslaat en wordt gebruikt op hoeken van bakstenen gevels en bij aansluitingen op gevelopeningen om het gehanteerde metselverband aan te kunnen houden.

Dwarsdeel

Indeling van het bedrijfsgedeelte van een boerderij, waarbij de op de hoofdtoegang (deeldeuren) aansluitende, belangrijkste werkruimte haaks op de zijgevel ligt. Dit in tegenstelling tot de bij hallehuisboerderijen gangbare middenlangsdeel, waarbij de deeldeuren zich in de achtergevel bevinden.

Enkelvoudige balklaag

Balklaag, waarbij alle balken in dezelfde richting liggen en, in de regel, van gelijke afmetingen zijn. (Zie ook: Samengestelde balklaag).

Fliering

Horizontale balk, als draaghout van daksporen gebruikt in de lengterichting van het dak (net als gordingen). De fliering rust meestal op de kapjukken/kapgebinten. Bij gebinten heet deze dekbalk.

Friese geeltjes

Opvallend klein formaat baksteen (ca. 15/16 x 7/8 x 3,5/4 cm) met kenmerkende gele kleur.

Friese golfpannen

Vooraf in Friesland toegepast dakpantype met 'scherpe' verticale groeven. De vlakke Friese pan heeft een volledig vlak middengedeelte.

Gebint

Samenstel van twee stijlen (verticaal of schuin geplaatste houten palen) en een bint (ligger) met bijbehorende hoekversterkingen (meestal schoren of korbelen). Gebinten vormen de kern van de houtconstructie van boerderijen, houten huizen en komen ook in dakconstructies voor, met schuin geplaatste stijlen en waar ze meestal jukken worden genoemd. We onderscheiden dekbalkgebinten, ankerbalkgebinten en kopbalkgebinten.

Gebintplaat

Over de bovenzijde van de gebintstijlen, in de lengte van het gebouw liggende (meestal rechthoekige) houten liggers ter ondersteuning van de daksporen.

Gebintstijl

Verticaal geplaatste houten staander van het gebint geplaatst op een stenen poer. Afhankelijk van het gebinttype is de ligger in of op de stijl gepend.

Gefrijnd

Bewerking van natuurstenen blokken of platen met een beitel, waarbij reeksen smalle groefjes worden aangebracht, vaak op neuten en dorpels van venster- en deurkozijnen.

Gekeep

Aansluitwijze bij houtconstructies, waarbij delen onderling deels in een open uitsparing (keep) met elkaar zijn verbonden. Bij een halfhouts verbinding zijn beide delen tot de halve dikte uitgespaard.

Gereconstrueerd

Al dan niet op basis van historische gegevens naar een (vermeende) vroegere opzet of beeld teruggebracht.

Getoogd

Afsluiting van een deur- of vensteropening in de vorm van een segmentboog.

Gevelopeningen

Alle in een gevelvlak aanwezige uitsparingen voor vensters, deuropeningen of andere functies.

Gootlijst

Geprofileerde, opstaande zijde van een houten dakgoot.

Gording

Naast de op gebinten of kapjukken aanwezige platen aanwezige rechthoekige- of rondhouten ondersteuning van het dakvlak in de lengterichting van het gebouw. Bij rechthoekige gordingen liggen deze onder dezelfde hoek als het dakvlak.

Grupstal

Indeling van een koeienstal, waarbij de koeien naast elkaar vaststaan. Achter de koeien loopt een doorgaande goot, de grup, waarin de uitwerpselen worden opgevangen om naar buiten te worden afgevoerd. Dit is een meer moderne vorm van bedrijfsvoering welke vanaf de late negentiende eeuw de potstal verving.

Haanhout, hanebalk

Horizontaal verbindingselement tussen twee tegen over elkaar geplaatste daksporen.

Halfhouts

Zie: Gekeep

Halfsteens verband

Metselverband, waarbij de stenen per volgende laag steeds een halve steen verspringen. Deze wijze van metselen is gebruikelijk bij muren met een dikte van slechts een halve steen. Zie ook: Steens.

Hallehuisopzet

Gebouwopzet volgens een traditionele driebeukige opzet met vrij in de ruimte geplaatste gebintconstructie. Tevens gebruikt als naam voor het in de oostelijke helft van Nederland gebruikelijke boerderijtype met lage zijgevels.

Handvormbaksteen

Ouder baksteentype, waarbij de steen wordt gevormd door de klei handmatig in een vorm te gooien. In tegenstelling tot de machinale bakstenen hebben handvormbakstenen een veel onregelmatiger karakter. De handvormbaksteen werd vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw geleidelijk verdrongen door de machinaal gevormde bakstenen. Daarbij werd de klei aanvankelijk machinaal in de vorm geworpen. Later werden de (strenpers)stenen gevormd door plakken ter dikte van één steen uit een doorlopend gevormde kleistroom te snijden.

Historiserend

Wijze van vormgeving of detailleren met het doel om een meer historisch beeld te verkrijgen dan gebruikelijk op het moment van uitvoering.

Inboetwerk

Invulling van schade of een eerdere verstoring door invulling met overeenkomstig materiaal. Dit komt veel voor bij metselwerk, maar kan ook bij andere materialen, zoals hout of natuursteen plaats vinden.

Inkassen (metselwerk)

Aansluiting tussen twee uit een verschillende periode daterende delen van het metselwerk, waarbij het latere deel deels in het oudere deel steekt voor een betere verbinding. Dit in tegenstelling tot de 'koude aansluiting'.

Juk

(Kap)gebint van twee schuin geplaatste stijlen (rechte stijlen of gebogen stijlen ook wel krommers genoemd) met een ligger (bint) daaroverheen of -tussen. Het meest algemeen is het dekbalkjuk, waarbij de ligger op de stijlen is gepend. De stijlen en ligger worden bij de verbinding extra versterkt met schoren (korbelen).

Kalf

Dwarsregel tussen een deur en haar bovenlicht, vaak versierd met snijwerk of profielen. Bij kruisvensters en kloostervensters is ook een kalf (tussendorpel) aanwezig ter scheiding van de onder- en bovenlichten.

Kelderlicht

Specifiek voor daglichttoetreding in een kelder bedoeld venster. Dit bevindt zich altijd ter hoogte van het maaiveld of iets beneden het maaiveld binnen een gemetselde keermuur (koekoek).

Kinderbint

Lichte en korte balken, ingelaten, ingekeept of opgelegd in of op de zwaardere moerbalken van een balklaag.

Klamp (beklampt)

Meestal dunne laag metselwerk, later aangebracht langs bestaand muurwerk.

Klezoor

Een baksteen die een kwart van de totale lengte beslaat van een complete baksteen. Klezoren werden in Gelderland algemeen bij hoekoplossingen in metselverband gebruikt tot omstreeks 1730 en daarna meestal vervangen door drieklezoren.

Korbeel

Schoor, een diagonaal geplaatste balk tussen een verticaal of schuinstaand en een horizontaal deel van een houten gebint- of kapconstructie, waarmee een sterke driehoekconstructie wordt gevormd.

Kopgevel

Een korte gevel van een gebouw, vaak voorzien van een topgevel

Koude aansluiting

Aansluiting van metselwerk uit twee verschillende periodes, waarbij de afzonderlijke delen zonder constructie verbinding tegen elkaar zijn geplaatst.

Kraagsteen

Zie console.

Kraal(profiel)

Randprofilering in de vorm van een meer dan halfronde staaf. Toegepast op buitenhoeken van kozijnen of constructieve onderdelen of lang de rand van houten wand- of plafonddelen (kraaldelen).

Kroonlijst

Bovenste uitspringende geprofileerde deel van een hoofdgestel

Kruisverband

Bij muurwerk met een dikte van minimaal één steen toegepast metselverband, waarbij afwisselend koppen- en strekkenlagen zijn toegepast en de stenen van twee opeenvolgende strekkenlagen een kop (halve steen) verspringen. Hierdoor ontstaat een kruispatroon in het metselwerk.

Lagenmaat

De lagenmaat of 10-lagen(maat) is een manier om bij metselwerk de verhouding tussen de dikte van bakstenen en voegen aan te geven. Eén laag bestaat uit de hoogte van één steen en één voeg. De lagenmaat geeft een bouwhistoricus de mogelijkheid om metselwerk van verschillende muren te vergelijken en (globaal) te dateren.

Lekdorpel

Uit de gevel uitstekende, afwaterende dorpel van natuursteen, hout of baksteen onder een venster, een gebruikelijk vensterelement vanaf de negentiende eeuw, bij middeleeuwse kerken kwamen wel afzaten (stenen schuin aflopende waterdorpels) voor onder vensters en bij versnijdingen van steunberen.

Lessenaardak

Dak bestaande uit één hellend dakschild.

Lijstgevel

Door een kroonlijst of compleet hoofdgestel recht afgesloten gevel.

Luikspinning

Uitsparing (spinning) aan de binnenrand van de voorzijde van het kozijn, bedoeld om een luik in te sluiten. Wanneer geen luiken meer aanwezig zijn vormt de aanwezigheid van een luikspinning een duidelijke aanwijzing dat eerder wel luiken waren toegepast.

Machinale baksteen

Zie: Handvormbaksteen

Makelaar

Decoratieve bekroning van een houten geveltop, of een verticaal geplaatst stijltje in een nokconstructie van een dak.

Mastgoot

Dakgoottype met een halfronde doorsnede. Dit goottype wordt uitgevoerd in zink. Zie ook: Bakgoot.

Middenbeuk

Zie: Driebeukig

Moerbalk

Zware (onderslag)balk, waarin kortere balken (kinderbinten) zijn opgelegd of ingelaten.

Muurplaat

Meestal rechthoekig constructief element dat de verbinding vormt tussen een gevel en de onderrand van het bovenliggende dakvlak.

Neut

Basis in natuursteen (vaak hardsteen) van een kozijnstijl van meestal een deurkozijn, soms een vensterkozijn. Neuten werden aanvankelijk vooral

toegepast om inrotting van de stijl door optrekkend vocht te voorkomen. Later werden ze ook als sierend element en voortzetting van de plint op het kozijn gezien.

Nok

Horizontale bovenrand van twee op elkaar aansluitende dakvlakken. Deze aansluiting wordt bij een dakbedekking met dakpannen meestal afgewerkt met bijpassende nokvorsten en bij een rietdekking met rietvorsten.

Ojief

Profiel met s-vormige doorsnede. Een recht ojief is boven hol en onder bol van doorsnede.

Opgeklampt

Constructiewijze, waarbij de in het zicht liggende houten delen (meestal verticaal) tegen constructieve houten delen (klampen) worden bevestigd. Wanneer deze klampen rondom zijn doorgezet is sprake van spiegelklampen. Vaak wordt de binnenrand dan van een profiel voorzien om als decoratief zichtwerk te kunnen dienen. Gezien vanaf de klampzijde ontstaat dan het beeld van een paneelvlak.

Opgewipt dakvlak

Dakvlak, waarvan de onderrand een iets minder steile helling heeft. Hierdoor ontstaat een (lichte) knik in het dakvlak. Wordt vaak toegepast om de onderliggende gevel wat te kunnen verhogen of om hier een deur- of vensteropening mogelijk te maken, maar kan ook uitsluitend om esthetische redenen zijn toegepast.

Overstek

Buiten de gevel stekende (onder)rand van een dakvlak.

Paneeldeur

Deurtype, waarbij een constructief frame wordt gecombineerd met decoratieve vlakken met een (meest) geprofileerde rand. Paneeldeuren hebben aan beide zijden doorgaans hetzelfde aanzicht. Dit in tegenstelling tot opgeklamte deuren waarbij één (belangrijkste) zichtzijde is.

Penanten

Ondiep uitgemetseld verticaal deel van een muurvlak of vrijstaand slank gemetseld verticaal element.

Plint

Bij een gevel betreft dit een afwijkend vorm gegeven, of in ander materiaal uitgevoerde onderzijde van de gevel. In het interieur betreft het een lage houten, natuurstenen of gepleisterde strook als overgang tussen de vloer en de wand.

Potdekseling

Afwerking met houten delen, waarbij elk volgend deel het vorige aan één zijde overlapt, waardoor een getrapt beeld ontstaat.

Potstal

Historisch staltype, waarbij het vee zich vrij in een afgescheiden ruimte bevond. Op de bodem van deze stal werd strooisel in de vorm van stro of heide uitgespreid om de uitwerpselen te absorberen. Gedurende de stallingsperiode (winter) ontstond zo een dik pakket vaste mest die vervolgens over de akker werd verspreid. Zie ook: Grupstal.

Privaat

Historische benaming voor een toiletvoorziening zonder waterspoeling. Meestal in de vorm van een vaste houten ombouw met een gat. Daaronder een uitneembare opvangbak of beerput.

Puntgevel

(Ook wel tuitgevel) gemetselde gevel met een driehoekige top, overeenkomstig de belijning van het achtergelegen zadeldak. De afdekking geschiedde door rollagen, vaak ook in het gevelvlak zichtbaar als vlechtingen of in de middeleeuwen door een ezelsrug.

Rabatdelen

Afwerking met houten delen, waarbij de delen middels een messing en groef op elkaar aansluiten en de delen aan de zijde van de messing een afwaterend (hol) profiel hebben.

Raveling

Constructieve uitsparing in een balklaag of dakvlak, welke groter is dan de ruimte tussen de constructieve onderdelen. Daarom is bij een raveling sprake van minimaal één extra constructief element, de raveelbak, om één of meerdere onderbroken constructieve onderdelen op te vangen.

Rechte liplas

Verbindingswijze, waarbij twee in lengterichting op elkaar aansluitende houten onderdelen elk tot de halve dikte worden uitgespaard, waarna de resterende delen op elkaar worden bevestigd. Bij een schuine liplas heeft het horizontale aansluitvlak een hellend verloop in de lengterichting.

Roeden(verdeling)

Houten of metalen liggers en staanders die een onderverdeling van een raam in meerdere glasruiten bewerkstelligen. De namen vierruits- zesruits etc. geven het door de roeden gemarkeerde aantal individuele glasruiten weer.

Rollaag

Afdekking van een muur of topgevel van op hun kant geplaatste bakstenen, meestal maar een halve steen hoog. Rollagen worden ook in plaats van bijvoorbeeld strekken gebruikt als afsluiting van gevelopeningen en bij vensters van voor 1800 ook onder het venster met daarboven een terugliggende normale liggende laag steen.

Rondhout

Eenvoudig constructief houten element, waarbij de ronde vorm van de oorspronkelijke boomstam (vrijwel) volledig is behouden en alleen (maar niet altijd) de bast werd verwijderd.

Rookvang

Boven een stookplaats aanwezige ruime houten- of gemetselde kap om de rookgassen zoveel mogelijk op te vangen en naar bovenliggend rookkanaal te voeren.

Samengestelde balklaag

Balklaag met een opbouw in twee richtingen. De zware ‘moerbalken’ liggen op wat grotere afstand. Haaks daarop, of soms deels ingekeept, liggen de veel lichtere ‘kinderbinten’. Samengestelde balklagen waren tot de zeventiende eeuw de meest voorkomende constructiewijze, maar werden daarna verdrongen door de enkelvoudige balklagen.

Schilddak

Dak gevormd door twee trapeziumvormige schilden aan de lange zijde en een of twee driehoekige dakschilden aan de korte zijde. Bij een schilddak ligt de dakvoet van alle dakvlakken op gelijke hoogte, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de schilden van een wolfdak.

Schoor

Diagonaal geplaatste balk die een rechte hoek tussen een verticale balk (stijl) en een ligger versterkt. Schoren bij gebinten en jukken worden ook wel korbelen genoemd.

Schouderstuk

Uitkragende aanzet van een topgevel, bij een trapgevel ook wel de eerste geveltrap.

Schouw

Al dan niet decoratief vorm gegeven stookplaats. Afhankelijk van de locatie en warmtebron (open vuur of kachel) bestaat de schouw uit een (hangende) boezem met daaronder de open stookplaats of een mantel met daarboven een gesloten boezem.

Schuifraam

Raam, bestaande uit een onderlicht en bovenlicht, waarvan het onderraam achter het bovenlicht omhoog kan worden geschoven. Soms kan ook het bovenlicht (alleen, of tezamen met het onderlicht) schuiven. In oorsprong bezaten de schuiframen nog een kalf in het kozijn waarachter het raam opschoof. Later ontstond de wisseldorpel, waarbij de onderdorpel van het bovenlicht en de bovendorpel van het onderlicht in gesloten toestand tegen elkaar rusten en het raam dus direct achter het bovenlicht kan opschuiven.

Schuine liplas

Zie: Rechte liplas.

Segmentboog

Boog die minder dan een halve cirkel beslaat, dus in feite een segment van een boog.

Slof

Onder een verticaal constructief element geplaatst vlak houten deel. Dit kan op een gemetselde poer zijn geplaatst, maar wordt ook gebruikt om de belasting van het verticale element over een groter oppervlak van de onderliggende constructie te verdelen.

Sneldekkpannen / sneldekkers

Betonnen dakpannen met een groot oppervlak, waardoor hiermee snel en goedkoop een groot dakoppervlak kan worden gedekt.

Snijvoegen

Historisch voegtype, waarbij het oppervlak van de voeg nagenoeg gelijk ligt met het metselwerk, maar de randen van de voegen schuin worden weggesneden. Daardoor ontstaat een schaduwwerking.

Spaarnis

Nis in het metselwerk, vooral bedoeld om materiaal uit te sparen, maar ook toegepast als decoratieve accentuering van de gevelindeling.

Spiegelklamp

Zie: Opgeklampt.

Sporenkap

Dakconstructie zonder jukken, waarbij relatief dunne balken (sporen) in paren vanaf de muurplaat naar de nok lopen als steun voor de dakbedekking. Bovenin wordt een sporenpaar in de dwarsrichting versterkt door een horizontale balk (haanhout).

Spouwmuur

Vanaf de eerste helft van de twintigste eeuw gebruikelijke opbouw van gemetselde gevels, waarbij een halfsteens binnen- en buitenblad op een

afstand van enkele centimeters van elkaar worden gemetseld en alleen het binnenblad een constructieve functie heeft. Tegenwoordig wordt de ruimte tussen het binnen- en buitenblad benut voor toepassing van gevelisolatie.

Steektrap

Eenvoudig traptypet met rechte bomen en treden.

Steens (metselwerk)

Metselwerk met een dikte die overeen komt met de lengte van een baksteen. Zie ook: Kruisverband.

Steunbeer

Massieve plaatselijke verzwaring van een muur om deze te versterken en drukkrachten op de muur door daartegen of daarop rustende gewelven, luchtbogen of kappanten te weerstaan.

Stijl

Vrijstaande-, in- of tegen een muur geplaatste verticale houten balk ter ondersteuning van bovenliggende constructie. Bij gebinten betreffen stijlen de staanders waarin of op de gebintbalken (liggers) rusten.

Stolpraam

Draairaam, bestaande uit twee raamvleugels, waarvan de sluiting tussen beide vleugels als een stolpsluiting (één vleugel heeft een bolle zijde, de andere een holle zijde) is uitgevoerd, afgedekt tegen tocht middels stolpnaald.

Stookplaats

Zie: Rookvang, Schouw.

Strek

Gemetselde afsluiting ter ontlasting van het gewicht van het metselwerk boven een gevelopening, waarbij verticaal geplaatste bakstenen, vanuit het hart naar beide zijden iets uitwaaien, totdat op de hoeken de hoeksteen in schuine stand staat. Ook: lengte van één steen.

Strijkbalk

Balk die als onderdeel van een balklaag tegen een gevel ligt en daarmee middels ankers is gekoppeld. Meestal iets minder zwaar uitgevoerd dan de overige balken.

Stroomlaag

Laag van iets schuin gemetselde stenen om het metselwerk aan te sluiten tegen de onderzijde van een al aanwezige constructie. Door de helling van de stenen aan te passen kan de hoogte van de stroomlaag makkelijk iets worden gewijzigd en kan altijd een passende aansluiting worden verkregen.

Tasruimte

Ruimte binnen het bedrijfsgedeelte van een boerderij, waar het gewas in de winterperiode werd bewaard (opgetast). De tasruimte kan doorlopen in de kap.

Toog

Boog in het metselwerk boven een gevelopening of gesloten vlak.

Topgevel

Bovenste deel van een voor- of achtergevel van een langshuis, of zijgevel van een dwarshuis, bekroning van een gevel.

Travee

Geveldeel met één vensteras. Ook: Vak (ruimtelijke eenheid) in een kerk dat wordt begrenst op de hoeken door een pijler en (bij gotische architectuur) wordt overdekt met een eigen gewelf dat door gordelbogen van de andere traveeën wordt gescheiden.

Tuitgevel

Puntgevel waarvan de top eindigt in een smalle rechthoekige hals.

Tussendorpel / tussenstijl

Binnen een kozijn toegepast horizontaal of verticaal element om een verdeling binnen het kozijn te verkrijgen.

Tweelicht

Venster dat door een middenstijl of deelzuiltje in tweeën is verdeeld.

Vakwerk

In spanten: constructie waarbij balken en staven verbonden worden tot een geheel.

In wanden van houten huizen: Constructie van hout, waarbij de vakken tussen de gebintstijlen door regels (liggende balken), stijlen en soms ook schoren (diagonaal geplaatste balken) in kleinere vakken worden verdeeld. Deze vakken werden dichtgezet met vlechtwerk van bijvoorbeeld wilgetenen en afgestreken met leem. Later werden de vakken ook wel gevuld met metselwerk van baksteen.

Verblendsteen

Zeer gladde, egaal gekleurde met een strengpers vervaardigde baksteen. Vaak in heldere kleuren geel en rood, gebruikt in siermetselwerk rond ondermeer vensters en voor lijstwerk.

Vertinlaag

Zeer dunne gepleisterde afwerking, waar de structuur van de stenen doorheen herkenbaar blijft.

Vlechting

Metselwijze met loodrecht op de schuine zijanten van een bakstenen punt- of tuitgevel ingevoegde wigvormige bakstenen, ter versteviging van het metselverband.

Voetmuur

Lage muur onder een verder in hout of als vakwerk uitgevoerde gevel of wand.

Waalformaat (baksteen)

Sinds de achttiende eeuw gehanteerd baksteenformaat van ca. 21 x 10 x 5 cm (met beperkte variaties) voor de langs de Waal gebakken stenen. Dit heeft zich in de twintigste eeuw ontwikkeld tot het 'standaard' baksteenformaat van 21,5 x 10,5 x 5,2 cm.

Wandstijl

In een gemetselde buitengevel aan de binnenzijde deels ingelaten houten verticale balk, onderdeel van het houtskelet die en moerbalken ondersteund.

Waterlijst

Uitgemetselde bakstenen of natuurstenen lijst in een gevel met een aflopende bovenzijde, die voorkomt dat regenwater langs het geveloppervlak stroomt.

Windschoor

Schuin oplopend stuk hout, in de lengterichting van een kapconstructie aangebracht tussen een spant of gebint en de fliering, dekbalk of gording. Dient ter versterking van de constructie in lengterichting.

Windveer

Plank, bevestigd langs de kanten van een met pannen of riet gedekt dak ter afdekking van de voorrand boven de topgevel. Op de windveer is meestal een dekstuk aanwezig.

Wolfdak

Zadeldak met één of twee kleinere dakschilden (wolfeinden) boven de in dat geval afgeplatte topgevels. De dakvoet van de wolfeinden ligt bij dit daktype hoger dan die van de hoofdschilden van het zadeldak.

Wolfeind

Een klein dakschild, toegepast bij een zadeldak (dat dan een afgewolfd zadeldak of wolfdak wordt genoemd) boven de korte gevel van een pand. In tegenstelling tot een schilddak ligt bij een afgewolfd dak de dakvoet van het wolfeind aanmerkelijk hoger dan de dakvoet van de overige dakvlakken. Wolfeinden komen vaak voor bij boerderijdaken.

Zadeldak

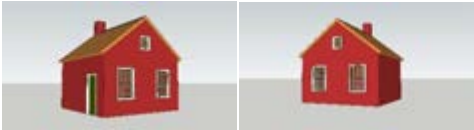
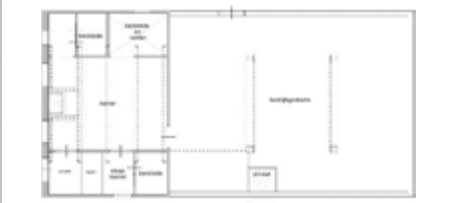
Dak dat bestaat uit twee rechthoekige, tegen elkaar geplaatste, hellende dakschilden, die aan beide zijden aansluiten op een topgevel.

Zijbeuk

Lagere en smallere ruimtelijke eenheid in de lengterichting, bij een gebouw met uit meer delen (beuken) bestaande ruimtelijke en/of constructieve opzet.

BIJLAGE 2 - MATRIX TYPOLOGIE EN VERANDERINGEN

Type 0	Type 1	Type 2	Type 3	Type 4	Type 5
 	 	 	 	 	
Kolonie 1 augustus 1818 - juli 1819	Kolonie 1 januari 1819 - juli 1819	Kolonie 2 augustus 1819 - medio 1820	Kolonie 3 voorjaar 1820 - 15 mei 1820	Kolonie 3 (deels), 4, 5 en 6 april 1821 - ca. december 1821	Kolonie 7 1823 - augustus 1824

52 stuks

Woongedeelte ca. 4,7 x 4,7 meter

Aannemer Oosterlo

Stookplaats tegen achtermuur

Slaapplaatsen op verdieping

Werd na aanbouw schuur type 1

52 stuks

Fl. 825,- per stuk

Woongedeelte ca. 4,7 x 4,7 meter

Schuur ca. 7,85 x 9,4 meter

Aannemer Oosterlo

Stookplaats tegen tussenmuur

Slaapplaatsen op verdieping

Vermoedelijk deur in brandmuur

10 of 11 herbouwd in kolonie 4

50 stuks

Fl. 489,- per stuk

Woongedeelte ca. 5 x 4,87 meter

Schuur ca. 7,2 x 9,4 meter

Aannemer Oosterlo (en Hoffmann)

Stookplaats tegen voorgevel

Bedsteden tegen achterwand

Verbinding tussen woongedeelte en schuur

Geen indeling op verdieping

Kelder aanwezig

Ca. 100 stuks

Ca. Fl. 489,- per stuk

Woongedeelte ca. 5 x 4,87 meter

Schuur ca. 7,2 x 9,4 meter

Aannemer Oosterlo (en Hoffmann)

Stookplaats tegen voorgevel

Bedsteden tegen achterwand

Verbinding tussen woongedeelte en schuur

Geen indeling op verdieping

Kelder aanwezig

Toepassing gescheiden slaapruintes

Ca. 100 stuks

Fl. 455,- per stuk

Woongedeelte ca. 7,2 x 4,87 meter

Schuur ca. 7,2 x 9,4 meter

Aannemer Oosterlo (en Hoffmann)

Stookplaats tegen voorgevel

Bedsteden tegen achterwand

Verbinding tussen woongedeelte en schuur

Geen indeling op verdieping

Kelder aanwezig

Gescheiden slaapruintes in zijkamer

25 stuks (75 gepland)

Fl. 500,- per stuk (stenen en kalk door MvW)

Woongedeelte ca. 4,6 x 7,5 meter

Schuur ca. 7,5 x 8,8 meter

Aannemer Smit

Pannendak en (deels) gemetselde gevels

Symmetrische hoofdvorm

Bedsteden in zijbeuken

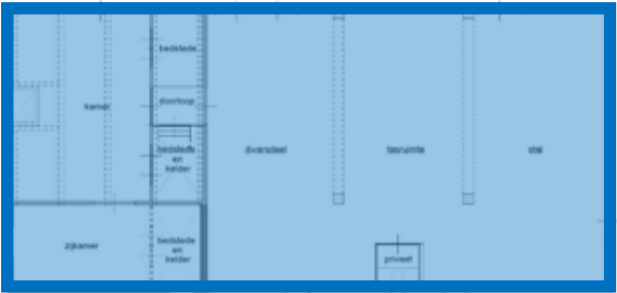
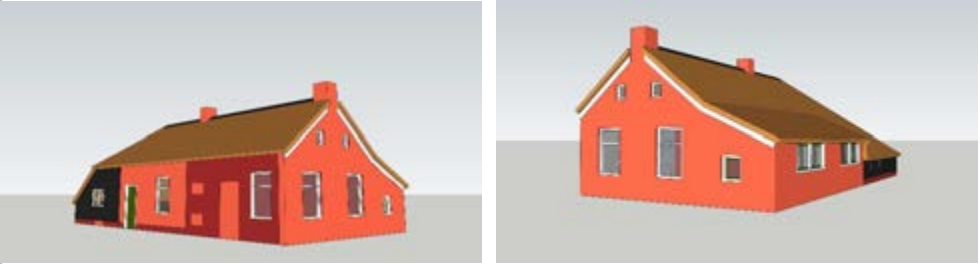
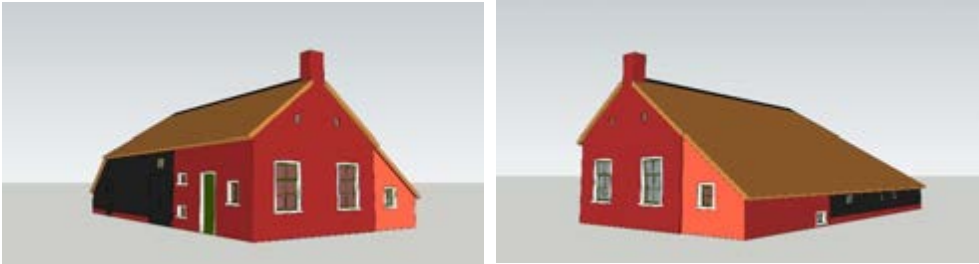
Privaat tegen zijgevel

Kelder aanwezig

Veranderingen in de negentiende eeuw

Veranderingen eerste kwart twintigste eeuw

Veranderingen tweede helft twintigste eeuw

Kenmerken	Waardering	Kenmerken	Waardering	Kenmerken	Waardering
	Toelichting		Toelichting		Toelichting
Metselwerk vervangen	Metselwerk inmiddels historisch	Verstening voorste deel bedrijfsgedeelte	Typologische ontwikkeling	Restant bedrijfsgedeelte bij woonfunctie	Verlies karakter en constructies
Venster in zijgevel, dicht bij voorgevel	Historisch en passen bij karakter	Verhoging deel lage zijgevel bedrijfsgedeelte	Gebruikshistorische ontwikkeling	Aanleg slaapkamers binnen bedrijfsgedeelte	Openheid bedrijfsgedeelte weg
Privaat tegen zijgevel bedrijfsgedeelte	Typologische ontwikkeling	Dichtzetting deur zijgevel woongedeelte	Typologische ontwikkeling	Ontsluiting via nieuwe infrastructuur	Veelal complexe structuur
Ontstaan dwarsdeel en grupstal	Gebruikshistorische ontwikkeling	Woonhuisvenster in zijgevel bedrijfsgedeelte	Veelal passend bij karakteristiek	Privaat wordt wc (vaak op zelfde plaats)	Typologische ontwikkeling
Toevoeging zijkamer (bij type 1 t/m 3)	Typologische ontwikkeling	Keuken en slaapkamer in bedrijfsgedeelte	Herkenbaar en gebruikshistorie	Toevoeging doucheruimte	Gebruikshistorische ontwikkeling
Historische karakter blijft behouden	Ingrepen op traditionle wijze	Toevoeging tweede schoorsteen	Typologische ontwikkeling	Woongedeelte krijgt open karakter	Verlies oorspronkelijk karakter
Historische hoofdvorm blijft intact	Ingrepen binnen bestaand volume	Zijkamer wordt volwaardige slaapkamer	Gebruikshistorische ontwikkeling	Bedsteden en tussenmuur komen te vervallen	Verlies oorspronkelijk materiaal
		Geleidelijk wegvallen agrarische functie	Ten koste van authenticiteit	Opwaardering buitenschil	Veelal ten koste van karakter
		Veranderingen duidelijk aan exterieur zichtbaar	Ten koste van authenticiteit	Verdere verstening bedrijfsgedeelte	Ten koste van herkenbaarheid
		Historische hoofdvorm blijft goed herkenbaar	Slechts beperkte aanpassingen	Woonhuisvensters in bedrijfsgedeelte	Breuk met historisch beeld
				Historisch karakter raakt sterk aangetast	Ingrepen veelal pragmatisch
				Historische hoofdvorm grotendeels herkenbaar	Ingrepen veelal plaatselijk
				Delen historische gevels blijven behouden	Architectuurhistorische waarde
				Delen constructies blijven behouden	Bouwhistorische waarde
				Delen interieurelementen blijven behouden	Cultuurhistorische waarde